

A. J. P. TAYLOR

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNIKÁJA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A. J. P. TAYLOR 1906-ban született Lancashire megye Birkdale városában. Iskoláit a yorki Bootham Schoolban és az oxfordi Oriel College-ben végezte. 1930-tól 1938-ig a manchesteri egyetemen tartott előadásokat az újkori történelemből. 1938-ban tagja lett a Magdalen College oktatói közösségének, s ezt a tisztségét mindmáig őrzi. A Brit Akadémia tagja, 1955–56-ban Oxfordban Ford-ösztöndíjasként, 1960–61-ben Cambridge-ben Leslie Steven-ösztöndíjasként adott elő angol történelmet. A közelmúltban megkapta a Creighton-ösztöndíjat a Londoni Egyetemre és az Andrew Lang-ösztöndíjat St. Andrewsba. A New Brunswick-i egyetem tiszteletbeli római jogi doktora és a Yorki Egyetem egyetemi tanára.

Hat sorozat történelmi tárgyú előadást tartott a televízióban. Ő az egyetlen olyan előadó, aki jegyzetek vagy bármilyen vizuális segédlet nélkül képes fél órán keresztül farkasszemet nézni a kamerával. Rendszeresen jelentet meg cikkeket a Sunday Expressben és az Observerben.

Könyvei között olyan munkákat találunk, mint „A német történelem menete”, „Harc a hatalomért Európában 1848–1918”, „Bismarck”, „Szarajevótól Potsdamig”, „A második világháború gyökerei”, „A Habsburg-monarchia”, „Az első világháború képes krónikája”, „Anglia történelme 1914–1945”, „Európa: dicsőség és hanyatlás”. Legutóbbi műve „A második világháború képes krónikája” és „Kedves cicuskám. Lloyd George és Frances Stevenson Levelezése”.

A. J. P. TAYLOR

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNIKÁJA

Fordította BÉKÉS ANDRÁS

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 10168 / 119 88 sz.

A. J. P. TAYLOR

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNIKÁJA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1988

507532

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4566 7

A fedélen: Brit katonák egy elfoglalt német lövészárokban a Somme-nál

Copyright © George Rainbird Ltd, 1963
All rights reserved

Hungarian translation © Békés András 1988

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 10163/1988 sz.

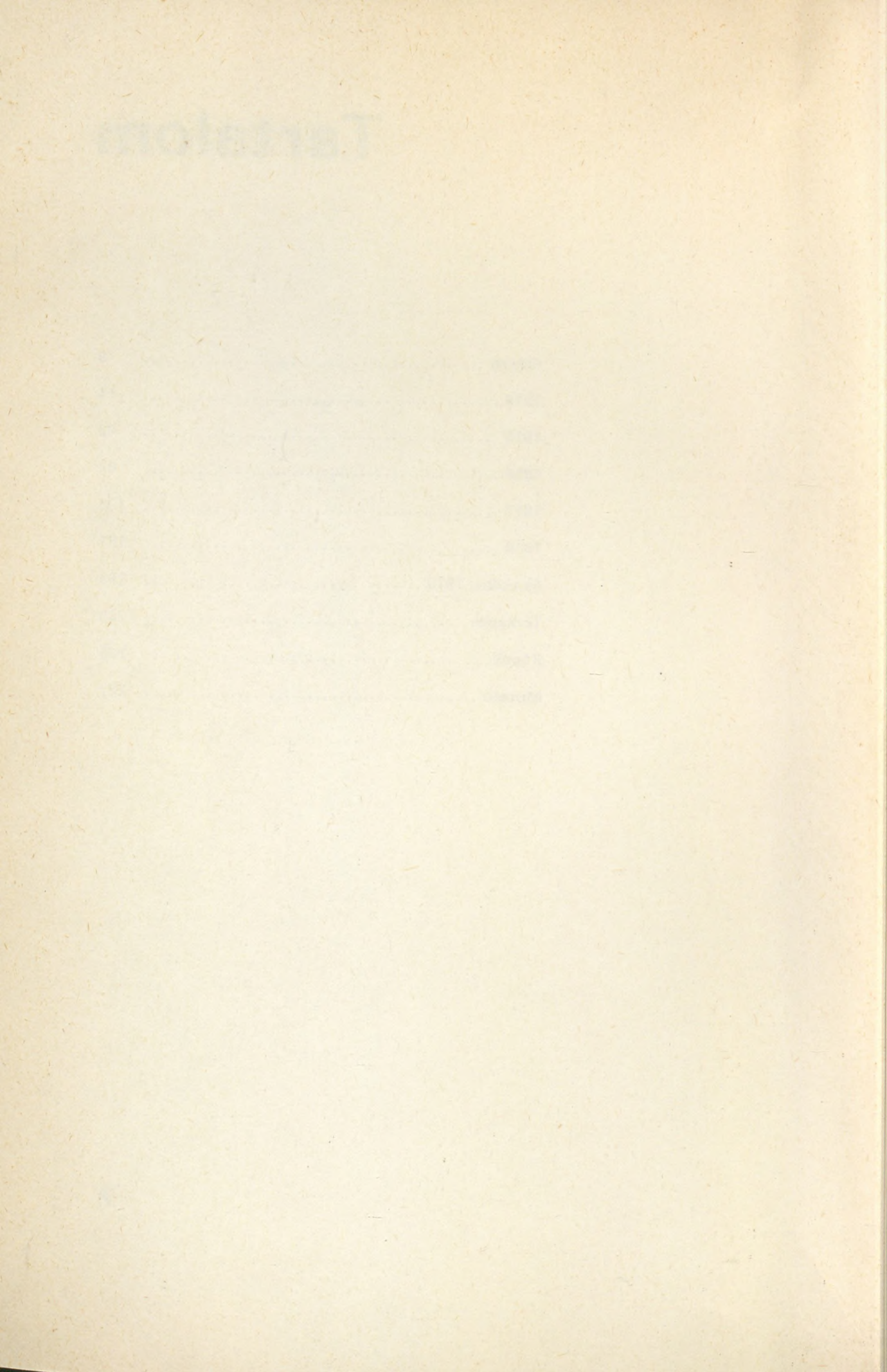
Joan Littlewoodnak

Tartalom

Előszó	9
1914	11
1915	49
1916	89
1917	125
1918	161
És utána: 1919	199
Térképek.....	223
Képek.....	225
Mutató	227

Előszó

Az első világháború mély nyomot hagyott a mai ember gondolkodásában. Átalakította Európa politikai rendjét. Emlékművei ott állnak minden városban és faluban. Élményei fél évszázad múltán is elevenen élnek. Minden epizódja újabb könyveknek szolgál témául, és a könyvek kelendőek. Az én célom az volt, hogy történelmi távlatban mutassam be a háborút. Igyekezem megértetni hátterét, nem utolsósorban pedig igyekezem föloldani azt a paradoxont, hogy azok, akik szenvedélyesen vetették bele magukat ebbe a háborúba, ugyanakkor gyűlölték is. Mindegyik ország látszólag önvédelemből harcolt, ugyanakkor azonban hódításra és hatalmas előnyök szerzésére törekedett. Az események súlya maga alá temette az államférfiakat. A tábornokokat is. Úgy vélték, hogy a győzelem titka a tömeg. Azt a tömeget azonban, amelyet megmozdítottak, nem tudták kézben tartani. Mindannyian többé-kevésbé tehetetlenül vergődtek. Térkép nélküli hajóskapitányok voltak, akiket elsodort a vihar, és nem tudták, hol keressenek kikötőt. Az első világháború hőse az ismeretlen katona volt. Az írásos följegyzésekben csak a számjegyek utáni nullákban van róla híradás, a fényképeken azonban tovább él.

A hadviselés mindig is a találmányok szülőanyja volt. Gyermekei között van a történelmi fénykép is. A fényképezés a krími háború során lett nagykorúvá. Fentonnak épp a Krímben készített képei a legnagyobb művészi alkotásai. A búr háborút is megőrizte a fényképezőgép az utókornak. Ezek a háborúk távoliak voltak. Az első világháborúban a fényképezőgép már megörökítette a hétköznapi ember életét. A fényképek megmutatják az államférfiakat és a hadvezéreket a közszereplés színpadán és a színpalak mögött is. Megmutatják a pusztító eszközöket. Belátunk a lövészárkba és a löszergyárakba. Újra látjuk a letarolt vidéket és az élelemért sorban álló embereket. Föltűnnek azok, akik harcoltak, szenvedtek és meghaltak: a hús-vér emberek a pufogó frázisok mögött. A fényképezőgépnek köszönhetően nemcsak olvashatunk az első világháborúról, hanem újra átélhetjük. Fényképek ezreiből válogattunk; tízet félreraktunk, amíg egyet kiválasztottunk. Vannak közöttük olyanok, amelyek jól ismertek ugyan, de nem lehetett kihagyni őket. Van sok olyan is, amelyet eddig nem tettek közzé. A pusztá leírásban a háború elvont és elméleti, ugyanolyan távolinak tűnik, mint a trójai háború, a képek azonban megmutatják az embereket. Ez a háború a mi háborúnk is volt. Ha jobban megértjük, talán nekünk sikerülhet az, ami nem sikerült az akkoriaknak: hogy urai legyünk tulajdon sorsunknak.

1900. június 28-án Ferenc Ferdinánd főherceg házasságot kötött Sophie Chotek grófnővel. Diszkrét, szomorú szertartás volt. A főherceg a Habsburg-monarchia trónörököse volt; őreá várt — egyebek között — az osztrák császári és magyar királyi trón. Sophie Chotek viszont egyszerű grófnő volt, alacsonyabb rangú annál, semhogy teljes jogú császári Habsburg-hitves lehessen. Ferenc Ferdinándnak írásban le kellett mondani a házasságból születendő gyermekek jogairól. A felesége nem lett főhercegnő, császári fenség. Sok lelkes monarchista érezte úgy, hogy ez nem sok jót jósol a Habsburg-dinasztiának. Azt azonban senki sem látta előre, hogy Ferenc Ferdinánd az esküvője napján kitűzte a halála napját is, és még kevésbé azt, hogy ez még sok millió ember halálához vezet. Végző soron ezen az esküvői napon kezdett el ugyanis parázslani az első világháború gyújtószinórja.

Ferenc Ferdinánd brutális, önfejű, ellentmondást nem tűrő ember volt, nem demokratikus korba való. Egyetlen jó tulajdonsága ellensúlyozta hibáit: szerette a feleségét. Bosszantotta, hogy a felesége nem osztozhat a pompában, még csak nem is ülhet az oldalán nyilvános szereplései alkalmával. De volt egy kiskapu: a főherceg tábornagy volt, és az osztrák—magyar hadsereg főfelügyelője. Amikor katonai minőségében járt el, akkor a felesége is élvezhette az ő rangjának kijáró tiszteletet. Ennélfogva a főherceg 1914-ben úgy döntött, hogy megszemléli a boszniai hadsereget. A tartomány fővárosában, Szarajevóban a főherceg és a felesége nyitott autóban, egymás mellett parádézhattak június 28-án, házassági évfordulójuk napján. Így vezetett a szerelem a főherceg halálához.

Bosznia és testvértartománya, Hercegovina a Habsburgok viszonylag új szerzeménye volt. A korábban török uralom alatt levő két tartományt, számos felkelés színterét 1878 óta uralta Ausztria-Magyarország, bár csak 1908-ban annektálták. Lakóik délszlávok, szerbek és horvátok voltak, s közülük sokan — különösen a fiatalabbja — sérelmesnek érezték, hogy a Habsburgok uralma alá kerültek ahelyett, hogy csatlakozhattak volna Szerbiához, nemzeti államukhoz. A romantikus ifjak összeesküvést szöttek, sikertelen merényletet kíséreltek meg Habsburg-hivatalnokok ellen. Amikor bejelentették a főherceg látogatását, féltucat középiskolás legény elhatározta, hogy megpróbálják lepuffantani. Bátorítást és néhány kezdetleges fegyvert kaptak egy szerb titkos társaságtól. A társaság vezetőjét, a rejtélyes Apist inkább az érdekelte, hogy kínos helyzetbe hozza saját kormányát, mint hogy megöljék a főherceget. Apis számos összeesküvést szőtt, de mindeddig egy sem járt sikerrel.

Ennek a sikere is véletlen volt. Június 28-án a főherceg és felesége annak rendje és módja szerint behajtott Szarajevóba. Az egyik ifjú összeesküvő nem tudta előrántani revolverét;

1. Az ő halálukkal kezdődött: Ferenc Ferdinánd főherceg, a felesége és gyermekeik
2. Az utolsó parádé: Ferenc Ferdinánd szemlét tart Mostarban

3. Ő adta le a világháború első lövését: Gavrilo Principet elfogják

egy másik megsajnálta a főherceg feleségét, és hazament; a harmadik bombát hajtott rájuk, de célt tévesztett. A főherceg elérkezett a városházához. Most már dühös volt: elrontották a felesége mulatságát. Úgy döntött, hogy azonnal távozik a városból. A sofőrjének azonban nem szólt senki: egy helyen rossz irányba fordult be, aztán lefékezett, hogy visszamenjen. Gavrilo Princip, az egyik diák meghökkenve vette észre, hogy éppen előtte áll meg a kocs. Föllépett a hágsóra, egy lövéssel leterítette a főherceget, aztán az egyik kísérőt vette célba az első ülésen, de a lövés a főherceg hátul ülő feleségét találta el. Az asszony is szinte azonnal meghalt. Így zajlott le a sarajevói merénylet.

Több volt, mint egyszerű bűncselekmény. Kihívás volt Ausztria-Magyarország boszniai fennhatósága ellen, de nagyhatalmi presztízse ellen is, amely az előző évek során már amúgy is meggyengült. Számítani lehetett rá, hogy vezetői látványos elégtételt követelnek majd. Miért vezetett ez gigászi háborúhoz? Talán valamelyik nagyhatalom csak ürügyre várt, talán már korábban elhatározta, hogy háborút indít 1914 augusztusában? Egyes történészek szerint igen. A Kieli-csatornát, mondják, csak 1914 júliusában bővítették ki a német dreadnoughtok, az új típusú nagy csatahajók számára; a német hadsereg fölénye tetőpontján volt — pár év alatt a francia és az orosz hadsereg utolérte volna. Más történészek elviselhetetlen feszültséget érzékelnek a nagyhatalmak viszonyában, amelynek előbb-utóbb ki kellett robbannia. A feszültség természetesen jelen volt ott, ahol öt nagyhatalom zabolátlan nemzeti szuverenitási törekvései álltak szemben

egymással. Ez a feszültség azonban nem volt nagyobb, mint az előző években, sőt inkább kisebb. Németország és Nagy-Britannia barátságosabb viszonyban volt, flottavételkedésük háttérbe szorult a bagdadi vasút ügyében kötött megegyezés és a portugál gyarmatok majdani fölsozlatása mögött. Franciaország is közeledett a Németországgal való megbékéléshez. 1914 áprilisában a franciaországi általános választásokon a radikálisok és szocialisták békepárti többsége győzedelmeskedett. A német gyáriparosok sem akartak háborút. Meg voltak róla győződve, mégpedig alapos okkal, hogy Németország nemsokára Európa vezető nagyhatalma lesz pusztán gazdasági ereje révén. Emellett Angliában és Franciaországban is sokkal jobban tartottak Oroszországtól, mint Németországtól. A józanul ítélok szerint a jövő útja a három nyugat-európai nagyhatalom — Franciaország, Németország és Nagy-Britannia — szövetsége volt az orosz kolosszus ellen. Minden a legkedvezőbbben alakult Németország számára. Mi értelme lett volna háborúval elrontani?

Az emberek nem szívesen hiszik el, hogy nagy eseményeknek apró okaik vannak. Ennélfogva, miután kitört a nagy háború, meg voltak győződve róla, hogy azt nagy és mélyreható erőknek kellett okozniuk. Ha azonban megvizsgáljuk a részleteket, nemigen találunk ilyesmit. Sehol sem fedezhetünk föl tudatos eltökéltséget a háború kirobbantására. Az államférfiak elszámították magukat. Blöfföltek és fenyegetőztek, mert ezek az eszközök hatásosnak bizonyultak a korábbi esetekben. Ezúttal félresiklott a dolog. Az

4. Nincs szebb a rokon szeretetnél: II. Vilmos császár a lovaglóművészetre oktatja kuzinját, V. György angol királyt

elrettentés, amire építettek, nem volt elrettentő; az államférfiak tulajdon fegyvereik rabjai lettek. A hatalmas hadseregek, amelyeket azért állítottak föl, hogy biztonságot nyújtsanak és megőrizzék a békét, most saját súlyukkal sodorták a háborúba az országokat.

Ausztria-Magyarország uralkodóinak már korábban is meggyűlt a bajuk Szerbiával. Ezúttal úgy döntöttek, hogy nem hátrálnak meg. Jóváhagyásért fordultak német szövetségeseikhez. Július 5-én megkapták. II. Vilmos német császár és kancellárja, Bethmann Hollweg határozott fellépést javasolt az osztrákoknak, sőt német támogatást ígért arra az esetre, ha Oroszország azzal fenyegetne, hogy támogatja Szerbiát. Ez nem háborús döntés volt. A fenyegetés a múltban tekintélyt és békés sikereket hozott; a német vezetők föltételezték, hogy újra ez lesz az eredménye. II. Vilmos tengeri utazásra indult norvég vizekre; senkinek sem jutott az eszébe, hogy figyelmeztesse a szintén szabadságát töltő Moltkét, a német vezérkar főnökét, hogy a háború esetleg a küszöbön áll.

Az osztrákok nem siették el a dolgot. A maguk meggondolt, komótos módján bizonyítékot kerestek arra, hogy a szerb kormánynak köze volt a szarajevói összeesküvéshez. Nem sikerült bizonyítékot találni rá, sem akkor, sem később, soha. Mindazonáltal július 23-án az osztrák—magyar kormány ultimátumot intézett Szerbiához azzal a céllal, hogy megszegyenítse. Július 25-én a szerbek elfogadták, épp csak annyi fenntartással, hogy megőrizzék tekintélyük morzsáit. Ausztria-Magyarország azonnal megszakította a diplomáciai viszonyt, és július 28-án hadat üzent. Ez távolról sem jelentett tényleges háborút. Diplomáciai manőver volt, bár rendkívül erőszakos. Az osztrák—magyar hadsereg valójában csak sok hét múlva lett volna használható.

Most Oroszország következett. Oroszország, legalábbis saját állítása szerint, a balkáni sláv államok pártfogója és védelmezője volt. Nem engedhette, hogy megalázzák Szerbiát. Ráadásul — ami már gyakorlatiasabb megfontolás volt —, ha Németország és Ausztria-Magyarország a hatalmába keríti a Balkánt, akkor a kezükben tartják Konstantinápolyt is, és ezzel Oroszország nyaki ütőerét, a tengerszorost, amelyen át külkereskedelmi forgalmának legnagyobb része folyt. Ily módon Oroszország indítéka is a biztonságra, a fennmaradásra való törekvés volt, nem a terjeszkedés. Az oroszok csak valami hasonlóan erőteljes fenyegetéssel akartak válaszolni Ausztria-Magyarország erőszakos diplomáciájára — voltaképpen diplomáciai demonstrációként akartak mozgósítani Ausztria-Magyarország ellen. És itt szólt közbe egy magasabb stratégiai tényező. Mindegyik európai nagyhatalom előzőleg már hatalmas tartalékállományú hadsereget hozott létre. Ezeknek a millióknak a mozgósítási tervei a vasutakra támaszkodtak; márpedig vasúti menetrendeket nem lehet rögtönözni. Ha egyszer elindítják őket, a vagonoknak könnyörtelenül és szükségszerűen el kell gördülniük előre meghatározott céljukhoz. Lovakat lehet cserélni egy patakon való átkelésnél; vasúti kocsikat nem. Az osztrákok már korábban rájöttek, hogy ha mozgósítanak Szerbia ellen, akkor nem tudnak mozgósítani Oroszország ellen; ezért nem mozdultak. Az oroszok viszont rájöttek, hogy ha Ausztria-Magyarország ellen mozgósítanak, akkor védtelenek lesznek Németországgal szemben. Az egyetlen lehetőségük az általános mozgósítás volt — nem háború céljából, hanem hogy megőrizzék pozíciójukat a diplomáciai konfliktusban. Ezt július 30-án el is rendelték. Az oroszok nem akartak háborút, sőt nem is készültek föl rá. Csak meg akarták mutatni, hogy ha az osztrákok fenyegetőznek, akkor ők is tudnak fenyegetőzni. Blöff a blöfökre halmozódott.

Itt avatkozott be a második magasabb stratégiai tényező, döntő és katasztrofális hatással. Európában minden katonai szaktekintély úgy vélekedett, hogy a korszerű háború egyetlen hatásos, még a védelemhez is nélkülözhetetlen eszköze a támadás. Ebben

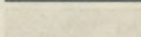
5. Sisakok és zsirardik: 1914. augusztus 1-jén Berlinben közhírré tétetik a háború
6. A pompás, parádés osztrák hadsereg

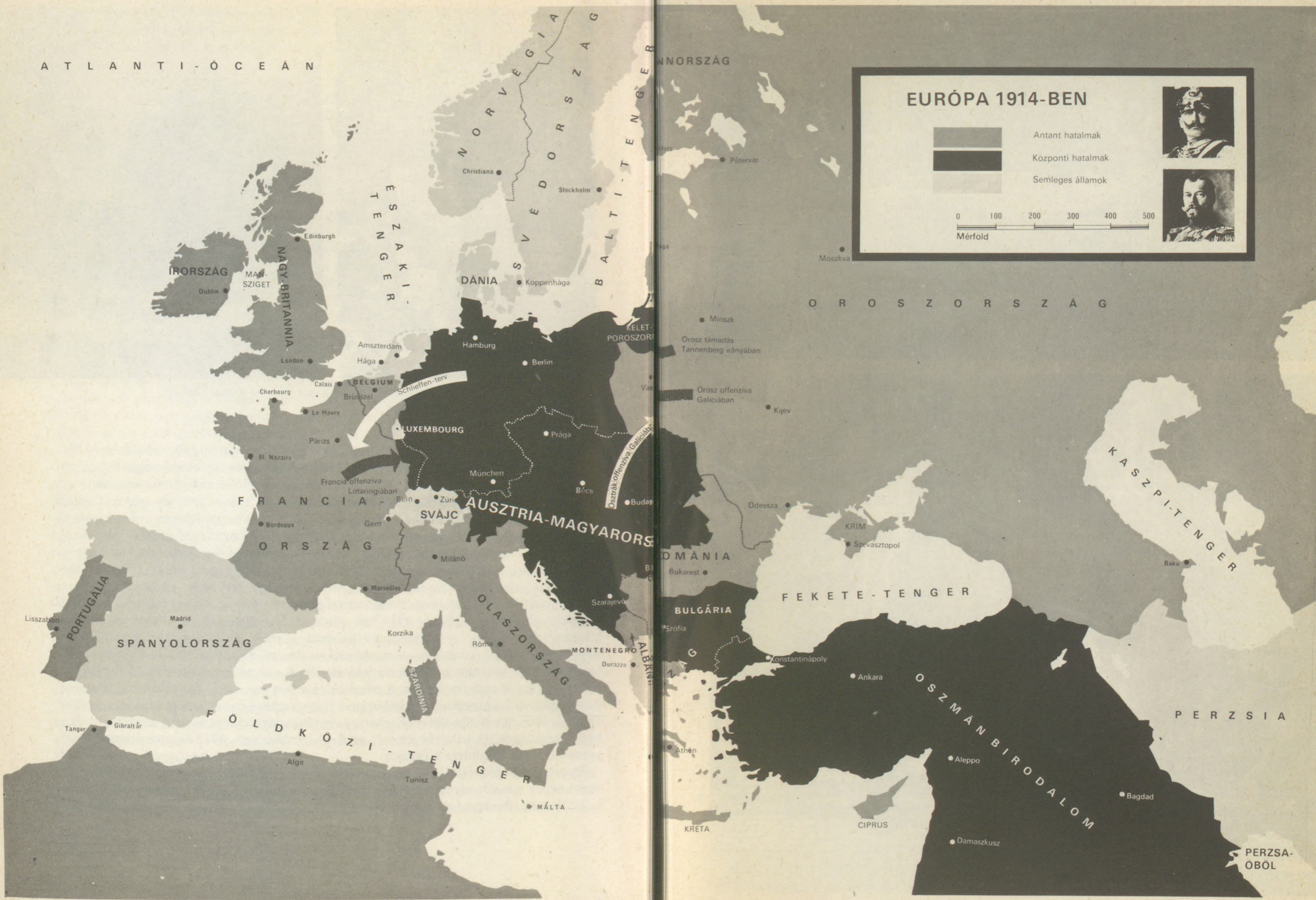
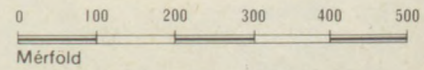
igencsak tévedtek. Okulhattak volna az 1904—5-ös orosz—japán háborúból és az 1912—13-as Balkán-háborúból (sőt akár a fél évszázaddal korábbi amerikai polgárháborúból is): a védelem egyre erősödött, a támadás egyre nehezebbé vált. Senki sem vette ezt tudomásul. Minden vezérkari főnöknek támadó haditerve volt, és csakis támadó haditerve. Mindegyikük abban reménykedett, hogy őt győzelemre viszi csapatai felsőbbrendű támadó harci szelleme. Egy kivétellel. A német vezérkar nem hitte, hogy döntő győzelmet arathat, ha egyszerre kell teljes erőbevetéssel harcolnia két fronton, Franciaország és Oroszország ellen is. Ennélfogva már hosszú ideje, 1892 óta úgy tervezték, hogy adott esetben gyakorlatilag minden fegyveres erejüket nyugaton összpontosítják, és végeznek Franciaországgal, mielőtt az orosz mozgósítás lassú gépezete akcióba lendülhet. 1914-ben gyakran mondogatták, és azóta is sokszor megismételték, hogy „a mozgósítás háborút jelent”. Ez nem volt igaz. Minden nagyhatalom, egy kivétellel, a mozgósítás ellenére folytatni tudta a diplomáciai tevékenységet, határain belül tartva hadseregét. A mozgósítás nagyszabású fenyegetés volt, de akkor is csak fenyegetés. A németek azonban már korábban elválaszthatatlanul összekapcsolták a mozgósítást a háborúval. Ilyen értelemben Schlieffen, a német vezérkar 1892-től 1906-ig volt főnöke robbantotta ki az első világháborút, akárha a sírjából is. Az, hogy „a mozgósítás háborút jelent”, az ő elképzelése volt. 1914-ben az ő halott keze automatikusan meghúzta a ravaszt.

Az orosz mozgósítási döntés ugyanis felborította a német menetrendet. Ha a németek nem tesznek semmit, elveszítik a gyorsaságuk adta előnyt. Nem egy, hanem két fronton kell háborúra számítaniuk, márpedig ezt, gondolták, nem nyerhetik meg. Vagy azonnal

A T L A N T I - Ó C E Á N

EURÓPA 1914-BEN

- Antant hatalmak
- Központi hatalmak
- Semleges államok

meg kell állítaniuk az orosz mozgósítást azzal, hogy háborúval fenyegetnek, vagy nekik kell elkezdeniük a háborút, de azt is azonnal. Július 31-én Bethmann fölterette a kérdést Moltkénak: „Veszélyben van a haza?” Moltke azt felelte: „Igen.” Ez volt a döntő pillanat. Németország ultimátumot intézett Oroszországhoz, amelyben a mozgósítás tizenkét órán belüli leállítását követelte. Az oroszok ezt elutasították. Augusztus 1-jén Németország hadat üzent Oroszországnak; két nappal később pedig, átlátszó ürüggyel, Franciaországnak. Ezzel megkezdődött az első világháború — rákényszerítették Európa államférfiúira a vasúti menetrendek. Váratlan betetőzése volt ez a vasút korszakának.

Schlieffen nemcsak azt az alapelvet hagyományozta az utódaira, hogy a háborút nyugaton kell megnyerni, hanem azt is, hogy milyen módon kell megnyerni. A rövid francia—német határt mindkét oldalon erős erődítményrendszer védte — ott nem volt lehetőség gyors győzelemre. Északon azonban ott volt Belgium, mint valami tölcser, amelyen át a német csapatok bezúdulhatnak a francia erők mögé és bekeríthetik őket. Schlieffen ezt az „új cannaei csatának” nevezte — szemlátomást megfeledezve arról, hogy a cannaei győző annak idején csúf véget ért. Ez volt a Schlieffen-terv, a németek egyetlen haditerve. Haladéktalanul meg is indították. Augusztus 2-án szabad áthaladást követeltek Belgiumon át. A belgák visszautasították a követelést, és ez a visszautasítás már bevonta Nagy-Britanniát is. A britek mindeddig tétováztak, semmiképpen sem akartak belekeveredni holmi, úgymond, „balkáni civakodásba”, sőt sokan még Franciaországot sem akarták támogatni. A németek belgiumi követelése azonban szétoszlatt minden kételyt, egy parányi kisebbségtől eltekintve. Nagy-Britannia egységes nemzetként belépett a háborúba. Az egyetlen antant hatalom volt, amely maga üzent hadat Németországnak, nem pedig fordítva.

Szegény öreg Ausztria-Magyarország mozdult meg a leglassabban. Ők indították el az egész felfordulást, mégis ők léptek be utoljára. A németek ösztökélésére végül augusztus 6-án hadat üzentek Oroszországnak. A csapataik augusztus 11-én át keltek a Dunán és behatoltak Szerbiába, de különösebb cél és értelem nélkül: néhány hónap alatt kiverték őket, és a szerbek benyomultak Magyarország déli részébe. Nagy-Britannia és Franciaország is csak lassan fordult Ausztria-Magyarország ellen: augusztus 10-én üzentek hadat a Monarchiának. Egy másik döntés titokban született meg. Augusztus 3-án a törökök szövetségre léptek Németországgal, habár a benne foglaltak végrehajtását illetően tétováztak.

Európa-szerte a hadkötelesek bevonultak egységeikhez. Csapatszállító vonatok gördültek kijelölt rendeltetési helyükre. Tömegek tüntettek lelkesen mindegyik fővárosban, „Párizsba!” vagy „Berlinbe!” kiáltásokkal. A parlamentek véleménye szintén egyhangú vagy majdnem egyhangú volt. Angliában augusztus 6-án néhány képviselő tartózkodott a kormány támogatásától, de ellene senki sem szavazott. Franciaországnak most először lettek szocialista miniszterei, a „szent egység” jegyében. A német szociáldemokraták egy kisebbsége a párt kongresszusán ellenezte ugyan a háborút, de aztán engedelmessé váltak a pártfegyelemnek, és a Reichstagban a háború mellett szavaztak. II. Vilmos el volt ragadtatva a szocialisták viselkedésétől, és így lelkendezett: „Már nem látok pártokat, csak németeket!” Az osztrák parlament véleményét nem kérdezték meg. A magyar országgyűlés egyhangúan a háború mellett volt. A szerb szocialisták a háború ellen szavaztak, noha országuknak nem volt választása; a

7. Az erős kéz politikusai: II. Vilmos, a legfőbb hadúr tábornokaival

8. A nap hősei: német csapatok Párizs felé indulnak 1914 augusztusában

bolszevikok az orosz Dumában először szintén a háború ellen szavaztak. Ezekre a hangokra nem figyeltek oda. Európa népei lelkesen vetették bele magukat a háborúba. De egyikük számára sem volt ez agressziós háború. Mindegyik nemzet úgy vélte, hogy tulajdon létét védelmezi, még ha az is a védelem módja, hogy behatol más állam területére. 1871 óta nem volt háború a nagyhatalmak között. Egyetlen életerős férfi sem tudta, milyen a háború. Mindenki azt képzelte, hogy nagy menetelésekből és nagy csatákból fog állni, és gyorsan eldől, karácsonyra véget ér. Nem vitatkoztak azon, hogy miért harcolnak. Tudták: azért, hogy megvédjék *la patrie*-t, a Vaterlandot, Szent Oroszországot. Nagy-Britannia viszont elütött a többtől. A britek a hatalmas flotta ágyúai mögött biztonságban érezték magukat, nem kellett inváziótól tartaniuk. Ők nemes ügyért szálltak harcba: „a kis Belgium” semlegességéért és függetlenségéért. Ezért a britek kezdettől fogva idealista szövegeket hangoztattak: ez a háború azért folyik, „hogy véget vessen minden háborúnak”, hogy „biztonságos világot teremtsen a demokráciának”. A britek nem elégedtek volna meg a győzelemmel. Ők egy jobb világot akartak megteremteni. Később ezt az idealizmust visszhangozták más országok is. Elkezdni azonban a britek kezdték el, és ezért utána az ő csalódásuk volt a legnagyobb.

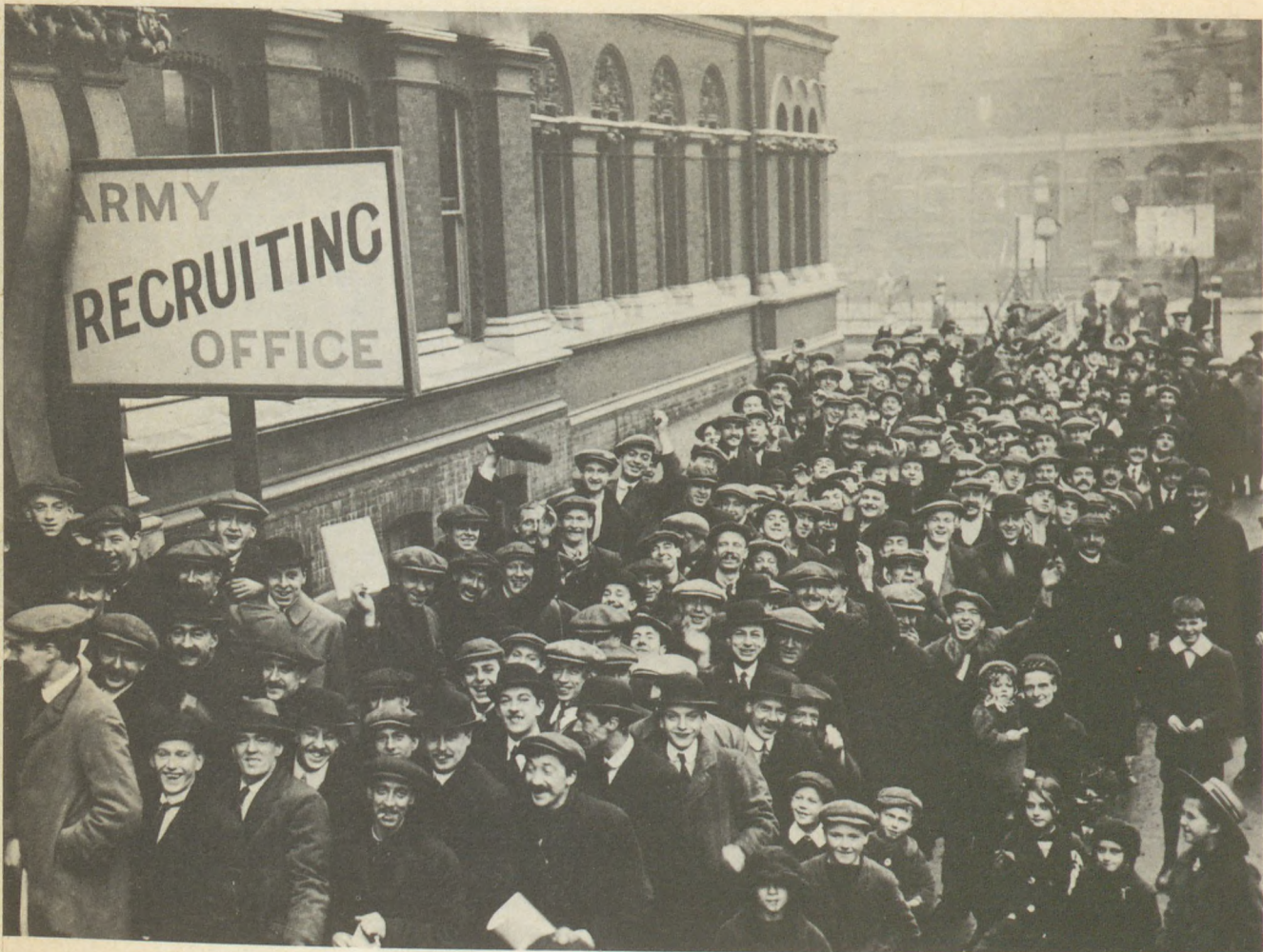
A kontinensen minden nagyhatalom embermilliókat mozgósított. Összesen mintegy hatmilliónyian indultak el az első csatákba — aktív szolgálatot teljesítők, vagy olyanok, akiket nemrégiben helyeztek tartalékállományba. Parancsnokaik idősebb emberek voltak, akik csak elméletben és a hadgyakorlatokon ismerték meg a háborúskodást. A főparancsnokok — Franciaországban Joffre, Németországban Moltke, Ausztria-Magyarországon Conrad, Oroszországban Nyikolaj nagyherceg — pozícióikat inkább köszönhették összeköttetéseknek vagy a politika ilyen-olyan fordulatainak, semmint képességeiknek. Sikeres parancsnok az lehetett, aki nem veszi el a fejét, akit nem rendít meg a parancsai nyomán elszabaduló halál és szenvedés. A generálisok közül kevesen hallottak életükben ártó szándékkal leadott lövést, és a háború alatt sem igen bővültek a tapasztalataik — messze csapataik mögött tartózkodtak főhadiszállásaikon, vonalat húztak a térképekre, parancsokat vakkantottak a telefonba, és talpnyaló vezérkar vette körül őket. A brit tábornokok a búr háborúban láttak igazi harcot; mozgó hadviselést nyílt terepen, láthatatlan ellenség ellen. Lovassági háború volt, s a brit tábornokok legtöbbször lovastiszt. Mindenütt lovak voltak. Egyik hadsereg sem rendelkezett gépi szállítóeszközökkel. Volt néhány gépkocsi, amelyeken a tábornokok és a vezérkari tisztek közlekedtek, amikor le méltóztattak szállni a lóról. A gyalogság gyalog vonszolta magát előre, miután leszállt a csapatszállító vonatokról. Ebből eredt a háború rendkívüli kontrasztja: a katonák gyorsan jutottak ki a harcmezőre, ott viszont lassan mozogtak. Ha harcra került a sor, a hadseregek nem voltak gyorsabbak, mint Napóleon vagy akár a rómaiak idejében, sőt még olyan gyorsak sem. A fenyegetett állásokhoz ugyanis mindig oda tudott érni vasúton az erősítés, mielőtt a támadók gyalogszerrel át tudtak volna törni. A vonat gyorsabb a gyalogosnál. Ez a stratégiai oka annak, hogy a védelem az egész első világháború során erősebb volt, mint a támadás. A védelem gépesítve volt, a támadás nem. A főszerelést és az ágyúkat lovak vontatták. Mindegyik hadseregben több helyet foglalt el a lovaknak való abrak, mint a lőszer vagy az élelem. Az élelmezés alapvető fontosságú volt. Ezek a hadseregek már túl hatalmasak voltak ahhoz, hogy helyszíni beszerzésből éljenek. Otthonról kellett táplálni őket. Ily módon éppen a hadseregek mérete, amellyel győzelmet akartak aratni, tette lehetetlenné nemcsak a győzelmet, de még a mozgást is.

Igazi mozgóháború csak körülbelül az első hónapban volt, amíg tartott a kezdeti lendület; utána négy évnyi pátthelyzet következett. Mindenki arra számított, hogy a

9. Francia katonák Párizsból Berlin felé indulnak

döntő hadjáratra nyugaton kerül sor; jól számítottak, csak éppen a döntés volt más, mint amit vártak. A döntés a gyors győzelem ellen szólt, és a végtelenségig elnyújtotta a háborút. A hadjárat kulcsfontosságú mozzanata a Belgiumon át történő német előrenyomulás volt. A franciák már régóta tudtak erről a tervről. Nem tettek ellene óvintézkedéseket. Először is nem hitték el, hogy a németek pusztán tartalékosokból képesek lennének egész hadosztályokat kiállítani; ezáltal kis híján a harmadával alábecsülték a németek erejét. De különben is úgy vélték, hogy tudják, mi a megoldás: amíg a németek átvergődnek Belgiumon, a franciák oldalba támadják őket az Ardenneknben, egyúttal közvetlen offenzívát indítanak ellenük Lotaringiában; és persze a hivatalos doktrína szerint az offenzívának mindig győzedelmeskednie kellett. Augusztus 14-én annak rendje és módja szerint meg is indították — katasztrofális eredménnyel. A francia haderő itt szenvedte el legsúlyosabb vereségét — súlyosabbat, mint később Verdunnél. Elvesztették a hadsereg színét-javát, a legjobb tiszteket, a lelelkesebb katonákat. Ennek a vereségnek a következményeit sohasem tudták egészen kiheverni. A francia offenzíva felmorzsolódott a német erődítményeken; a katonák, akiket csak támadásra képeztek ki, védekezésre nem, fejvesztetten, zűrzavar közepette vonultak vissza. A vereség azonban később szerencsének bizonyult. A németek hibát követtek el, amikor olyan erősen ellenálltak a francia támadásnak. Joffre-nak ugyanis — támadó

10. „S most adjunk hálát Istennek, mert méltónak talált bennünket arra, hogy megfelelhessünk az Ő órájának!”

11. A hadseregeknek az ő tempójukhoz kellett igazodniuk

haditerve kudarcának köszönhetően — most voltak olyan erői, amelyeket átcsoportosított a balszárnyra, és ezáltal megnyerhette a marne-i csatát — minden várakozása ellenére, és alighanem érdemtelenül.

A németek könnyűszerrel nyomulhattak előre Belgiumon át. Jószerivel semmi nem állta útjukat; csak ez az oka, hogy a mozgóháború valóban mozogni tudott a háborúnak még ebben a korai szakaszában is. Voltaképpen Schlieffen egész koncepciója föltételezte az ellenállás teljes hiányát. Megdöbbenő feltételezés volt ez egy parancsnoktól, de minden valószínűség ellenére beigazolódott. A franciák valahol a messzeségben azzal voltak elfoglalva, hogy halomra ölessék magukat a lotaringiai erődítményvonal előtt. Csak a kicsiny belga hadsereg szegült szembe a németekkel, de nemsokára az is behúzódott előlük Antwerpen erődjébe. Liège-ről korábban azt föltételezték, hogy hetekig ellenáll majd. Ludendorff, aki akkor még nem volt parancsnok, csak tábornok, egyszerű megoldással vette be: autóval behajtott a főkapun, és felszólította a belgákat a megadásra. Miután a várost feladták, az erődöket szétlőtték a nehéz osztrák mozsarak. A belgáknak egy döntő fontosságú húzásuk sikerült: tönkretették a vasútvonalakat. Ezzel megakasztották a német utánpótlást. A német gyalogság természetesen a saját lábán csinálta végig az egész előrenyomulást, még hozzá félelmetes iramban: Kluck tábornok 1. hadserege, amely a legkülső köríven haladt előre, gyakran ötven kilométert tett meg

12. Orosz csapatok vonulnak Pétervárott: nincs

hó a csizmájukon

13. Belga katonák

14. Belga katonák

15. A legyőzőik

naponta. Ennek azonban ára volt. A német katonák kimerültek, mielőtt még ellenséget láttak volna. A franciák megpróbálták oldalról csapást mérni az előrenyomuló németekre, és megindultak az Ardenneken át. A németek előre látták ezt a hadmozdulatot, és menet közben megerősítették oldalvédelmüket. A francia erők offenzívája fejfel rohant a falnak, és amikor a támadásuk megakadt, sejtelmük sem volt, hogyan védekezzenek. Ha előrenyomulni nem lehet, vélték, akkor nincs más lehetőség, mint a visszavonulás. Megrendülve, zűrzavarban és elcsüggedve vonultak vissza, inkább önnön taktikájuk, semmint a németek áldozataként.

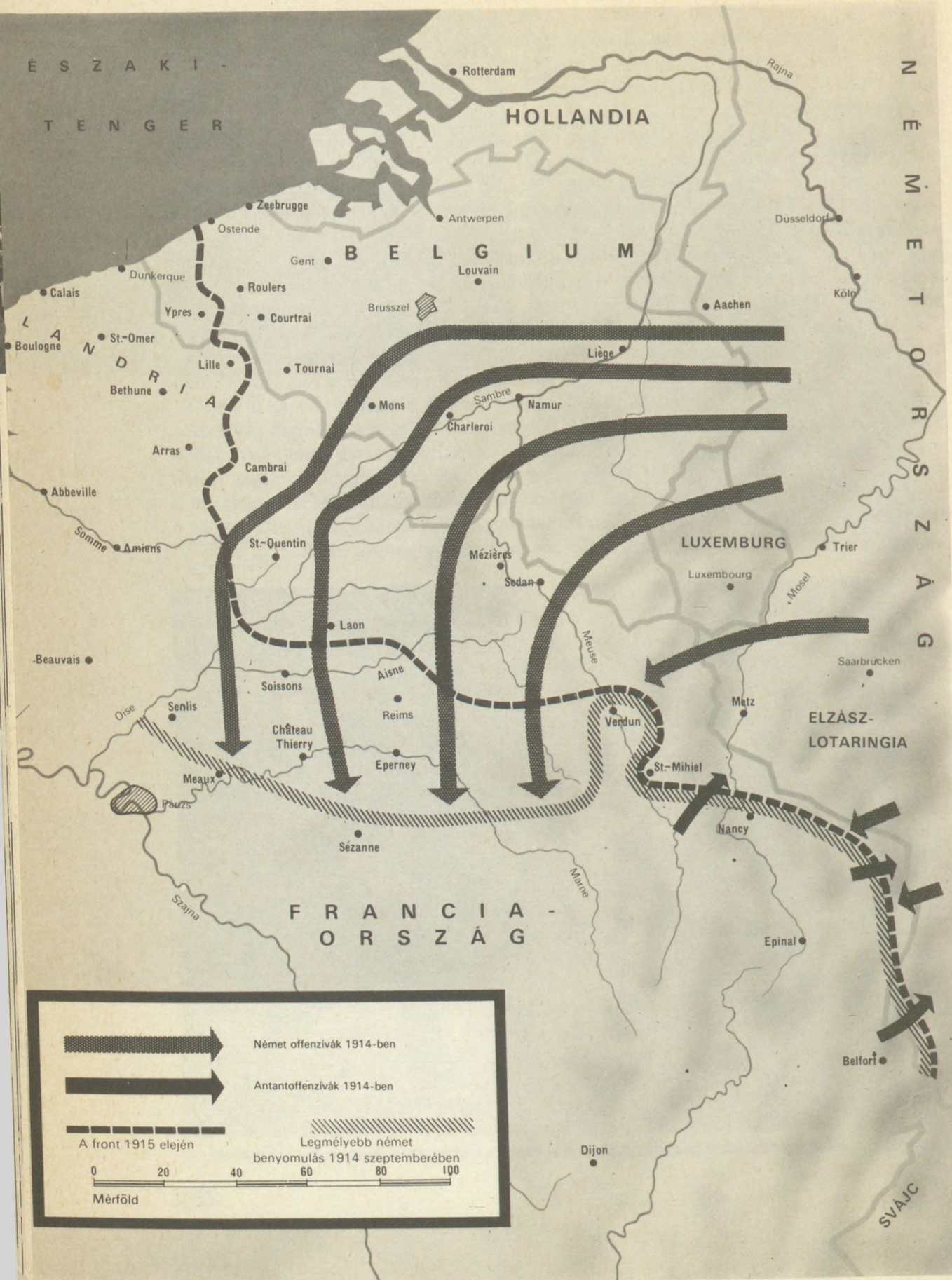
A francia haderő balszárnya most a levegőben lógott, visszahajlott, elerőtlenedett valahol a Meuse-től nyugatra. Északabbra, Belgiumban a németek máris fokozatosan mögéje kerültek. Aztán a francia vonal váratlanul meghosszabbodott. Amikor az angolok beléptek a háborúba, úgy képzelték, szabad kezük van stratégiájuk meghatározásában. Expedíciós erőjüket, habár kicsiny volt (alig valamivel több százezer főnél), akárhová elküldhették, hála a brit flotta erejének. Augusztus 5-én Asquith miniszterelnök vezetésével összeült a haditanács; jelen volt minden vezénylő tábornok. Azon tanakodtak, hogy miképpen nyújtsanak segítséget Belgiumnak. Menjen a brit erő Antwerpenbe? Vagy Amiens-be? Esetleg Le Havre-ba, aztán keresztül-kasul a vidéken? Vagy megpróbálják szíven szűrni a németeket egy schleswigi partraszállással? Sir Henry Wilson, aki a hadügyminisztérium részéről volt jelen, kijózanította a nagy embereket. Még a brit expedíciós erő, akármilyen kicsiny volt is, sem mozoghatott másképp, mint előre összeállított menetrend szerint; márpedig ilyen csak egy volt — az 1911-ben elkészített felvonulási terv, amelynek alapján a brit expedíciós erőnek a francia balszárnyhoz kellett csatlakoznia! Nem volt helye afféle kifogásoknak, hogy ez mit sem segít Belgiumnak,

annak a Belgiumnak, amelynek védelmében Nagy-Britannia állítólag hadba szállt. Nem volt más felvonulási terv: vagy ez, vagy semmi. A brit vezetés tehát kezdettől fogva elveszítette cselekvési szabadságát. A brit expedíciós erő beágyazódott a nyugati frontba, hála azoknak a titkos haditerveknek, amelyeket a szakértők három évvel a háború kezdete előtt készítettek el.

A brit csapatok augusztus 20-ára a helyükön voltak, habár arról fogalmuk sem volt, hogy közel vagy távol vannak-e a németek. Tétován haladtak előre, és augusztus 22-én elérték Mons bányavárost. Ott botlottak beléjük az ugyanúgy meglepett németek. Augusztus 23-án két angol hadosztályt megtámadott két német hadtest, de az angolok visszaverték őket. Az angolok puskatüze olyan gyors volt — „percenkénti tizenöt lövéses gyorstűz!” —, hogy a németek azt hitték, géppuskákkal állnak szemben. Valójában az angoloknak csak két géppuskájuk volt zászlóaljanként. A mons-i csata a későbbi mértékkel mérve aprócska affér volt, nem nagyobb a búr háború egyik-másik összecsapásánál. Ez volt azonban az első brit ütközet, és az egyetlen, amelyben brit részről természetfölötti beavatkozást véltek megfigyelni. Alighanem a „mons-i angyalokon” kívül más jelét nem is kegyeskedtek adni az égi hatalmak annak, hogy tudomásul vették volna a háborút. Sir John French, az angol főparancsnok elégedett volt az ütközettel. Szilárdan ki akart tartani, és másnap újra harcba szállni. Éjszaka azonban fölismerte, milyen veszélyes helyzetbe került: a jobbján a francia hadsereg gyorsan vonult visszafelé, a balján pedig egyáltalán nem voltak csapatok. Az angol hadseregnek is vissza kellett vonulnia. Napról napra hátráltak, és kutyagolási teljesítményük még a németekét is túlszárnyalta. Augusztus 26-án Le Cateau-nál meg kellett állniuk és ismét fölvenni a harcot. Megint föltartóztatták a németeket, és megint elszakadtak tőlük.

16. Sir John French, a brit expedíciós erő parancsnoka, edzésben a mons-i visszavonulásra

É S Z A K I
T E N G E R

N
E
M
E
T
O
R
S
Z
A
G

HOLLANDIA

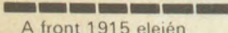
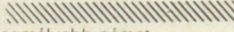
BELGIUM

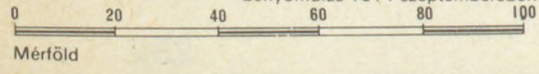
LUXEBURG

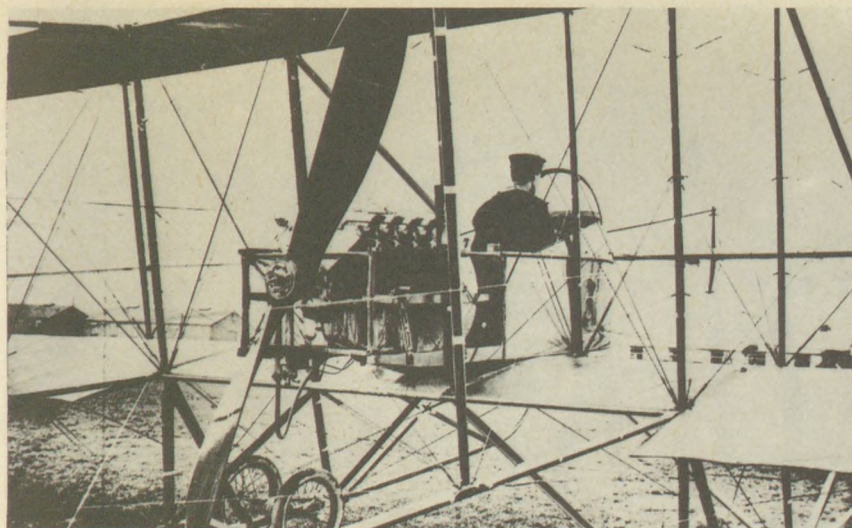
FRANCIA
ORSZÁG

ELZÁSZ-
LOTARINGIA

SVAJC

- Német offenzívák 1914-ben
- Antantoffenzívák 1914-ben
- A front 1915 elején
- Legmélyebb német benyomulás 1914 szeptemberében

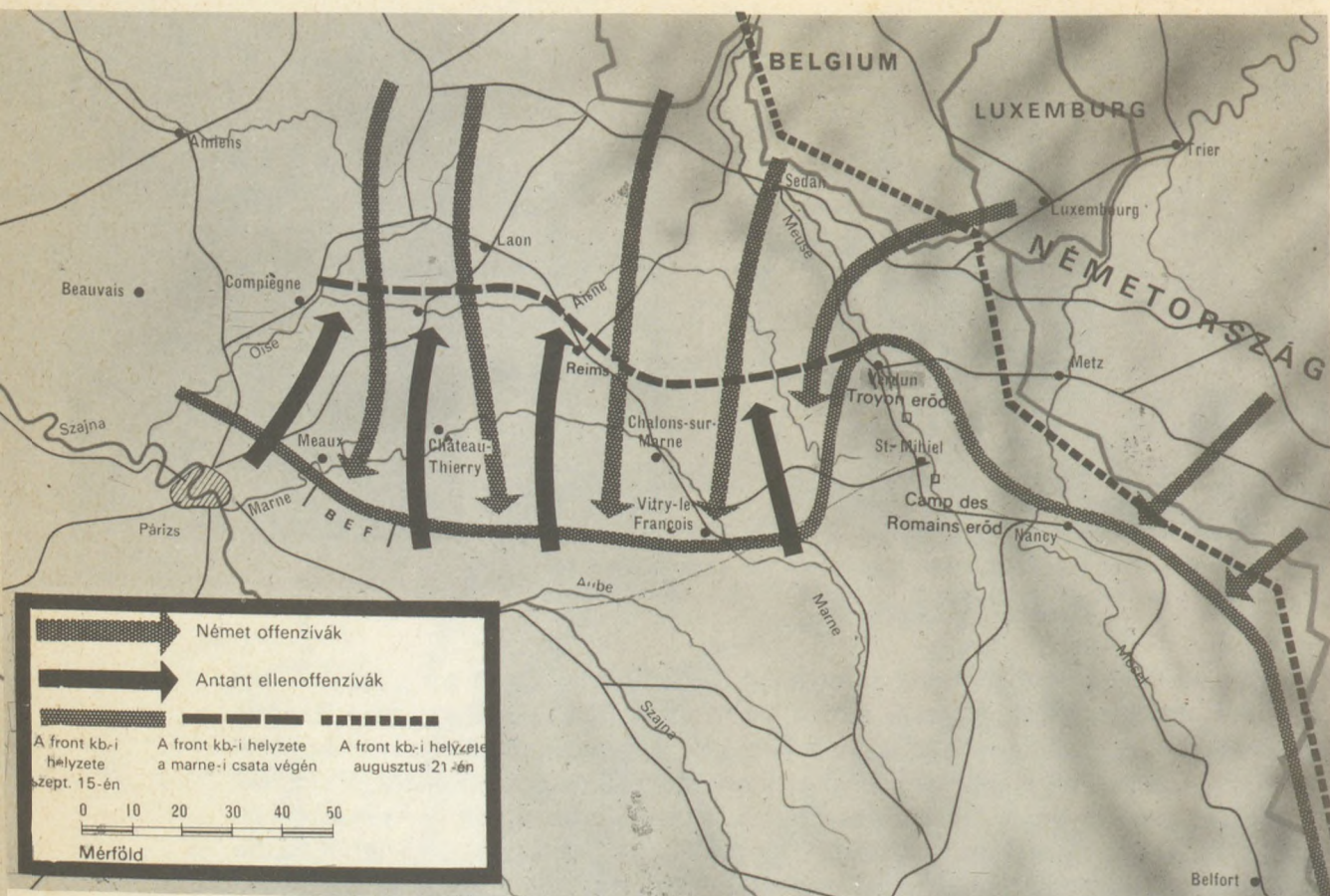

17. A repülőgép, amelyről észrevették, hogy von Kluck elfordul Párizstól
 18. Gallieni tábornok, aki Joffre szerint nem nyerte meg a marne-i csatát

Aztán, egészen rendkívüli módon, kis híján tíz napig nem került sor harcra. A brit expedíciós erő mintegy belekapaszkodott a jobbán levő francia hadseregbe. A franciák egyenesen dél felé vonultak vissza, és magukkal húzták délre az angolokat is, el a nyugat felé vezető utánpótlási vonalaiktól, méghozzá olyan erővel, hogy nemsokára az angolok megelőzték a visszavonulásban a franciákat. A németek közben mintegy visszakézből, ballal odacsaptak egyet a brit expedíciós erőnek, hogy félretaszítsák az útból, aztán folytatták előrenyomulásukat először nyugati irányban, majd fokozatosan elkanyarodva délnyugatra. Ily módon a szemben álló felek erőltetett menetben távolodtak egymástól. Sir John French még ezzel sem elégedett meg, hanem egészen ki akart szállni: annyira aggasztották kis seregének veszteségei — akármilyen jelentéktelenek voltak is a későbbiekhez képest —, hogy bejelentette, vissza szándékozik vonulni St.-Nazaire-be, Franciaország atlanti-óceáni partjára, hogy rendbe szedje és feltöltse a hadsereget. Elhatározásától csak akkor állt el, amikor Kitchener, az újdonsült hadügyminiszter teljes tábornagyi díszben átkelt Párizsba, és ráparancsolt, hogy maradjon hadrendben. A francia kormány és a parlament Párizsból Bordeaux-ba menekült. Párizs immár a „hadizónába” került.

Ahogy a németek bekanyarodtak Franciaországba, nyilvánvaló lett a Schlieffen-terv nagy, leküzdhetetlen fogyatékosága: Párizs. Ha a német jobbszárny széle, Kluck hadserege Párizstól nyugatra halad el, hatalmas hézag lesz közötté és a következő hadsereg, Bülowé között; ha Párizstól keletre, akkor könnyen oldalba lehet támadni. Schlieffen annak idején előre látta ezt a bajt, de nem tudott ellenszert ajánlani ellene. A németek nem tudtak új erőket odajuttatni, hogy „lekössék” Párizst, mert az utánpótlási vonalaik már így is zsúfoltak voltak. Kluck előrenyomulásának iránya ide-oda rándult, mint a polip karja. Végül úgy döntött, hogy keletről halad el Párizs mellett, abban a reményben, hogy bekerítheti a francia erőket, mielőtt a párizsi helyőrség kitör. Moltke a maga távoli főhadiszállásáról helyeselte ezt a döntést.

A marne-i csata

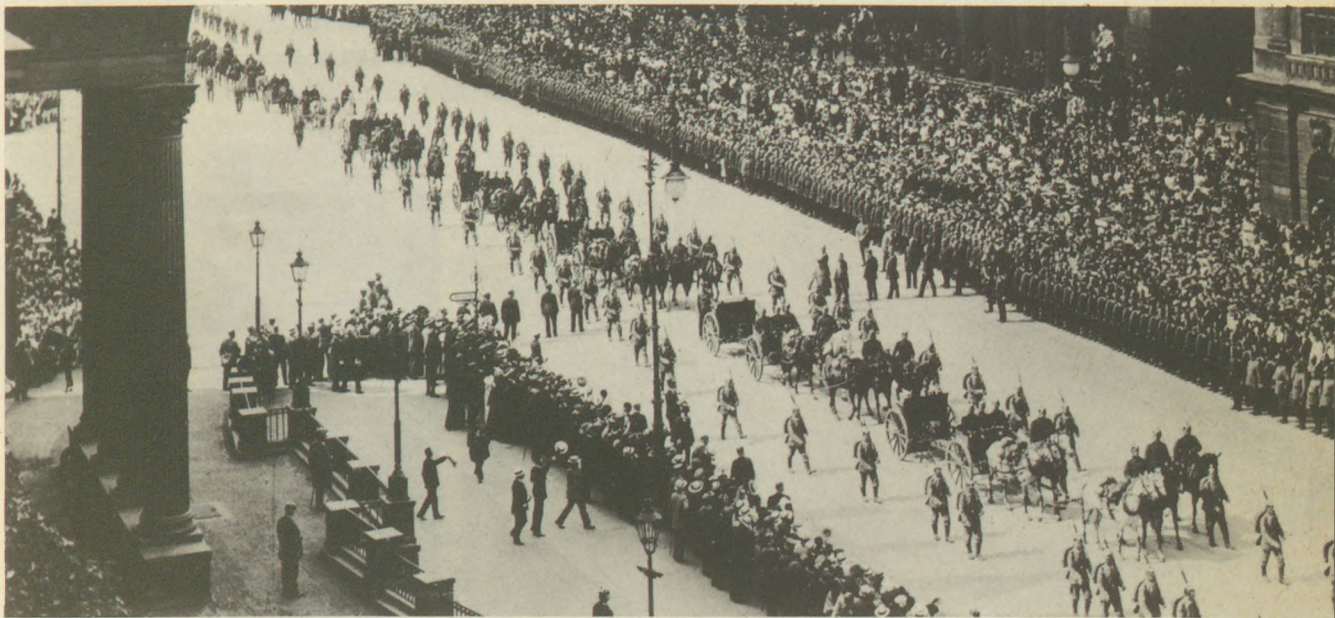
Közben a franciák igyekeztek rendbe szedni szétzilált erőiket. Joffre a nehéz helyzetben csodálatra méltó nyugalomról tett tanúbizonyságot, és ragaszkodott a napi kétszeri meleg étkezéshez, miközben nyakra-főre váltotta le beosztott tábornokait. Az egyetlen stratégiai elképzelése az volt, hogy visszavonul, közben megőrzi az egyenes arcvonalat, átcsoportosítja az erőket a balszárnyra, aztán valahol majd megfordul és szembe támadja a németeket. Gallieninek, Párizs katonai kormányzójának más volt az elképzelése. Ő Párizs szempontjából nézte a helyzetet, ennél fogva észrevette a védtelen német jobbszárnyat. Joffre-ral ellentétben ő éppen nem megállítani akarta a németeket, hanem azt akarta, hogy folytassák az előrenyomulást, hogy aztán majd hátba támadhassa őket. Amikor Joffre Párizs felé küldött csapatokat, hogy meghosszabbítsa az arcvonalát, Gallieni egy részüket tovább küldte északra, hogy a németek mögé kerüljenek.

Szeptember 5-én a németek átkeltek a Marne-on, s most Gallieni és Joffre haditervei szétpukkantak. Összeegyeztethetetlenek voltak. Gallieni azt remélte, hogy bekötheti a zsák száját a németek mögött, Joffre viszont a zsák fenekét rohanta meg, és ezzel valójában kifelé kergette a németeket Gallieni csapdájából. Egyik haditerv sem sikerült. Kluck előzőleg teljes gözzel haladt kelet felé, hogy bekerítse a franciákat, amikor értesült róla, mire készül Gallieni a jobbszárnyánál. Erre visszafordult nyugat felé. Gallieni akkor már huzamosabb ideje nem kapott elég embert, és nem tudott teret nyerni Kluck ellen Párizstól északkeletre. Keletebbre tőlük Bülow hadserege szilárdan tartotta magát Joffre

támadásával szemben. Kluck és Bülow hadserege között azonban hatalmas hézag nyílt. Joffre végre rávette Sir John Frenchet, hogy hagyja abba a visszavonulást. Amikor az angolok ismét előrenyomultak, ellenség helyett csak űrt találtak maguk előtt. Mindkét oldalukon a franciák ádázul harcoltak, de ők csak a semmibe nyomultak előre. A Marne-nál gyakorlatilag nem volt brit veszteség. Ők azonban nem ismerték föl előnyös helyzetüket. Óvatosan, szinte félénken haladtak előre. Korábbi szörnyű élményeik után nem tudták elhinni a valóságot, hogy nincs előttük ellenség. A brit expedíciós erő csak napi tizenkét-tizenhárom kilométert tett meg, szemben a visszavonulásuk alatti napi ötvennel. Persze fáradtak is voltak a katonák; az igazi baj azonban a rövidlátó és vállalkozó szellem nélküli vezetés volt. Az angol lovasság még így is néha hatvan-hetven kilométernyire járt az ellenséges vonalak mögött.

Moltke a távolban aggodalmaskodott. Korábban sem bízott túlságosan a hadjárat sikerében. Egyre csak azt kérdezgette: „Hol vannak a foglyok? Hol vannak a zsákmányolt fegyverek?” Nemigen voltak. A drótnélküli táviró még kezdetleges volt abban az időben, a tábori telefon pedig gyatrán működött háromszáz kilométernyi kábelon át. Szeptember 8-án Moltke elküldött egy törzstisztet, Hentsch őrnagyot, hogy derítse ki, mi a helyzet. Hentsch kiderítette, hogy Bülow aggódik védtelen jobbszárnya miatt, és a visszavonulást fontolgatja. Másnap kiderítette azt, hogy Kluck tartja ugyan magát a párizsi csapatokkal szemben, de hátulról védtelen. Hentsch engedélyt adott az általános visszavonulásra. A németek mindenütt megindultak visszafelé. A magasrangú antant tiszték már arról beszéltek, hogy egy hónap, sőt talán már három hét múlva Németországban lesznek. Az antant előrenyomulása a valóságban öt napig tartott. Szeptember 14-én a németek elérték az Aisne folyót. Kimerültek, nem tudtak tovább menetelni; csatlakoztak hozzájuk a Maubeuge elestekor fölszabadult friss erők is. A németek gödröket vájtak a földbe, és föllállították géppuskáikat. Mindenki elképedésére az előrenyomuló antant erők tétováztak, aztán megtorpantak. A hadjárat véget ért. A földhalmok védelmében megbúvó egyetlen géppuskás erősebb volt a támadók sokaságánál. Kezdetét vette a

19. Moltke azt kérdezte: „Hol vannak a zsákmányolt ágyúk?”
Itt visznek diadalmasan néhányat Berlinen át 1914 szeptemberében

lövészárok-háború. A mozgóháború befejeződött, amikor a katonák beásták magukat. Ha valamelyik fél ki akarta mozdítani az ellenséget, ahhoz oda kellett összpontosítania a tüzérségi tüzet és a tartalék erőket — ez pedig mindig időben figyelmeztette a másik oldalt, hogy ők is erősítést küldjenek oda. A géppuska teljessé tette az ellentmondást egyfelől a gyorsaság között, amellyel a katonákat vasúton ki tudták juttatni a harcterületre, másfelől a lassúság között, amellyel aztán ott mozogtak. Jobban mondva nem mozogtak. A szemben álló arcvonalak megszilárdultak, megkövültek. A tábornokok mindkét oldalon tehetetlenül és értetlenül bámulták ezeket a vonalakat. Kis híján négy éven át.

A marne-i csatának volt még egy fejleménye, a mozgóháború utolsó vonaglása. Mindkét arcvonal az Aisne-től északra még mindig a levegőben lógott, a semmibe vékonyodott. Mindkét oldal megpróbálta a másikat megelőzve megkerülni az ellenség szárnyát. Ez a „futás a tengerig” nevet kapta, noha nem a tenger volt a célja, hanem a másik átkarolása; a tenger elérése azt jelentette, hogy kudarcot vallottak. Először a németek fejében született meg az ötlet, amikor Joffre még mindig a frontális támadásról álmodozott. Szeptember 14-én — pontosan azon a napon, amikor az arcvonalak először megálltak — II. Vilmos menesztette Moltkét, és egy jobb tábornokot, Falkenhayn hadügyminisztert állította a helyére. Falkenhayn tüstént nekilátott előkészíteni a maga szerényebb Schlieffen-tervét. A németek azonban már kezdtek kifogyni a hadseregekből. Rendelkezésre álló erőik le voltak kötve Antwerpen előtt, ahol a belga hadsereget ostromolták. Joffre, mint rendesen, nem vette észre ennek a jelentőségét. Lenézte a belgákat, és nem volt hajlandó támogatást küldeni nekik. Angliában Kitchener hasonló álláspontra helyezkedett. Winston Churchill, aki nem érte be az admirális vezetésével, sebbel-lobbal pótolta a hiányt: háromezer tengerészgyalogost küldött Antwerpenbe, akiknek ő lett volna a parancsnoka. Ez a segítség azonban kevésnek bizonyult. Antwerpen október 10-én elesett. A tengerészgyalogosok legtöbbjét Hollandiában internálták. Antwerpen védelme azonban még így is nagy eredményeket hozott. Elvonta a németeket a tengerpart felé való előrenyomulástól akkor, amikor még szabadon állt előttük az út. Később még Joffre is észak felé csoportosította át a csapatokat. Az Antwerpenből menekülő belga hadsereg a tengerparton tartotta a németeket, főként azzal, hogy kinyitották a zsilipeket és elárasztották a vidéket. A német előrenyomulás az ország belső része felé szorult.

20. Német katonák kerékpárral fejlesztenek áramot

21. Németek kiássák az első lövészárkokat

22. A brit expedíciós erők szállítási gondjai vannak

Október közepén a németek Ypres felé haladtak, azzal a céllal, hogy bekerítsék az ellenséget. Pontosan ekkor érkeztek meg az Aisne-től fölfelé nyomuló angolok, s az ő céljuk sem volt más, mint hogy berítsék a németeket. A két támadó haditerv egészen véletlenül vezetett ütközethez. A németek voltak erősebbek. Az angolok nemcsak szám szerint voltak gyengébbek, hanem rossz volt a vezetésük is, élükön a magabiztosság és borúlátás szélsőségei között hanyódozó Sir John Frenchcsel. Egy helyen a németek teljesen áttörték a brit vonalakat: csak szakácsok és csicskások álltak velük szemben. Mint mindig, a védelem most is gyorsabban hozott erősítést vasúton, mint ahogy a támadók gyalogosan előrenyomultak. A vonalak megint megvastagodtak és megkövültek. Ez a kölcsönös, dühödtt vagdalkozás, hiába hívják az első ypres-i csatának, nagyon távol állt a régi stílusú hadviseléstől. Nap nap után csak úgy nyelte a katonákat egy szűk, megerősített frontszakasz; nagy volt a mészárlás, de eredménytelen. A brit expedíciós erő súlyosabb veszteségeket szenvedett Ypres-nél, mint előzőleg az egész hadjárat alatt. A brit reguláris hadsereg felmorzsolódott, csak üres keret maradt, amelyet katonák újabb és újabb tömegeivel kellett feltölteni.

A nyugati front most már Svájtól a tengerig húzódott. A rövid, mindent eldöntő háború elképzelése hamisnak bizonyult. Ez az első, sietős hadjárat azonban már hagyott nyomokat maga után. Noha a németeknek nem sikerült bekeríteniük a francia hadseregeket, megmaradt nekik csaknem egész Belgium és Franciaország ipari területe. A franciák elveszítették szénkészletük javát, minden vasbányájukat és nehéziparuk tekintélyes részét. Joffre hírnevét a hadjárat érthetetlen módon öregbítette, úgyhogy még két évig megmaradt a főparancsnoki poszton. Utólag visszatekintve azonban az a legmeglepőbb, hogy a németek egyáltalán bármiféle sikert elérhettek. Gyalogszerrel nyomultak előre egy kör kerületén, miközben a franciák vasúton egyenesen küldhették át

23. A német kikötői rendőrség átkutat egy belga dokkmunkást
24. A háború áldozatai: hajléktalan németek Kelet-Poroszországban

csapataikat a körön. Késve tették meg, mert Joffre nem vette észre ezt a stratégiai lehetőséget. És ebből az emberből, aki csökönyösségével eljátszotta Észak-Franciaországot, 1916-ban az első francia marsall lett III. Napóleon bukása óta! Ilyenek a háború furcsaságai.

A keleti front is nagy összecsapások és nagy csalódások színtere volt. Mindenki azt várta, hogy az orosz gőzhenger mindent elsöpör majd maga előtt. A valóságban az oroszok nemigen készültek föl Németország előzönlésére. Sietősen összehoztak valamit, hogy segítsenek nyugati szövetségeseiknek. Két orosz hadsereg vaktában benyomult Kelet-Poroszországba, ahol kevés német csapat volt. Prittwitz, a parancsnokuk megrémült, és vissza akart vonulni a Visztula mögé. Moltke nyomban leváltotta, és odaküldte Ludendorffot, a német törzskar állítólagos nagy reménységét. Ludendorff nem volt elég magas rangú a főparancsnoki posztra. Egy idős tábornokot, Hindenburgot ásták elő a nyugállományból, névleges főparancsnoknak Ludendorff mellé. A két tábornok először a hannoveri állomáson találkozott, Hindenburg éppen azon erőlködött, hogy összegombolja magán kihízott régi uniformisát. Amikor az új parancsnokok megérkeztek Kelet-Poroszországba, kiderült, hogy Hoffmann, Prittwitz törzskarának egyik tagja már helyrehozta, amit kellett. Kihasználta a széles hézagot a két orosz hadsereg között, amelyeket elválasztottak egymástól a Mazuri-tavak, és kihasználta az oroszoknak azt a gondatlanságát is, hogy a rádiogramjaikat rejtjelzés nélkül küldözgették — a sifrirozás túl nehéz feladat volt nekik. Hoffmann visszavonta a német csapatokat északról, ahol az egyik orosz hadsereggel álltak szemben, aztán visszahúzódnak helyett tovább küldte őket délre, ahol bekerítették és megsemmisítették a másikat. 90 000 orosz foglyot ejtettek. Az

25. A háború nyoma: az ortelsburgi piactér a tannenbergi csata után

26. A legfőbb hadurak: Hindenburg és Ludendorff

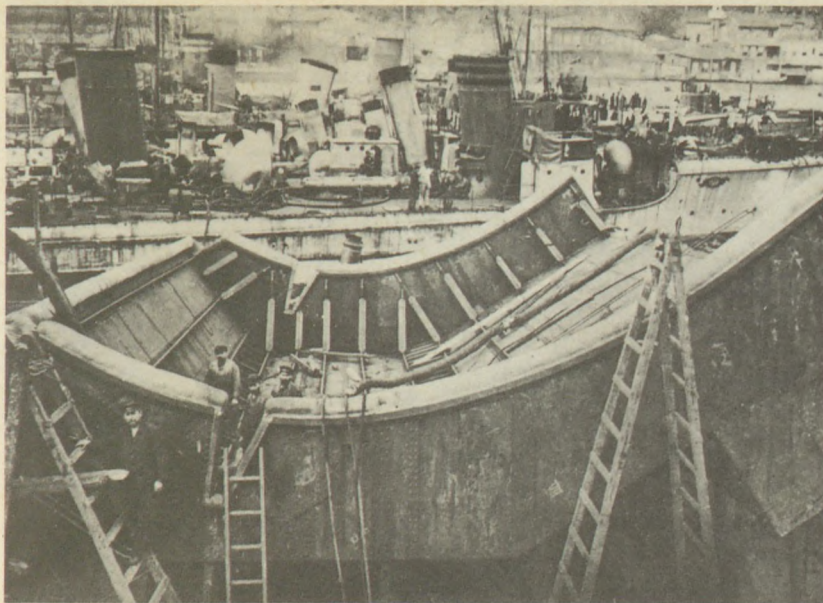
egyik orosz hadsereg megsemmisült, a másik ziláltan visszavonult. Ez volt a tannenbergi csata, augusztus 29-én. A háború egész idejére megtisztította a német területet.

Még délebbre, Galíciában hatalmas orosz és osztrák erők szorongatták egymást zűrzavaros csatározásokban. Nyugat-Európa vasúti hálózata itt a szó szoros értelmében megszűnt; a nagy, nyílt mezőkön nyugati mértékkel mérve rosszul fölszerelt hadseregek barangoltak egymást keresve; rátelepedtek egymás utánpótlási vonalaira; bekerítették az ellenséget, ám az is bekerítette őket, mindkét főhadiszállás megrökönyödésére. Mindkét hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, és katasztrófa fenyegette őket. Végül az oroszok kerültek ki győztesen, pusztán számbeli fölényük révén. Október végére az osztrákok elveszítették Galíciát; az orosz csapatok elérték a Kárpátokat. Ott aztán gyorsan megállította őket egy odaérkező német tábornok vezette német csapattest. Keleten is kialakult a frontvonal. Sem akkor, sem később nem kövült meg úgy, mint nyugaton. A lövészárkok védelmét nem erősítették meg. Tehenek legelésztek, parasztok szántottak a két arcvonal között. Támadás esetén a támadók körülbelül nyolcvan kilométernyit tudtak előrenyomulni, ha gondoskodtak megfelelő erősítésről. Aztán vasút híján kifogytak a lendületből. A tartalékaik felé visszavonuló védők megszilárdították állásaikat, és kialakult az új arcvonal. A keleti front felszámolhatatlansága nagy csapás volt a németek számára. Habár a területüket nem fenyegette idegen behatolás, komoly haderőt kellett fönntartaniuk keleten, hogy megtámogassák a rogyadozó osztrák—magyar hadsereget. A legrosszabb álmuk vált valóra: kétfrontos háborút kellett vívniuk. Sikerült viszont az, amit a háború előtt képtelenségnek tartottak: szilárdan tartották mind a két frontot mindaddig, amíg megmaradtak a védekezésnél — s emellett még más frontokra is maradtak csapataik. A Schlieffen-terv végül is fölöslegesnek bizonyult.

A szárazföldön tehát nyugaton és keleten is nagy csaták zajlottak, de nem dőlt el semmi. Patthelyzet volt — és patthelyzet alakult ki a tengeren is, bár ott csaták nélkül. Ez önmagában is döntés volt. A németek előzőleg éveken át készítették elő a hadiflottát, amellyel majd kihívást intéznek az angol tengeri fölény ellen. Amikor elérkezett a háború, erre nem került sor. A német hadiflotta rendíthetetlenül állt a kikötőkben. Az „Armageddón”, a végső, világrengető ütközet, amelyet „Jacky” Fisher admirális oly határozottan jövendölt meg 1914 szeptemberére, nem jött el. Ráadásul a németek, miközben rögeszmésen építették a csatahajókat, melyeket aztán nem használtak föl, elmulasztottak a kereskedelmi hajózás ellen használható hajókat építeni. Két cirkálójuk, a *Goeben* és a *Breslau* a Földközi-tengeren volt, amikor kitört a háború; sikerült elmenekülniük Konstantinápolyba, és október végén az ő ágyúik kényszerítették a háborúba Törökországot. Egy másik cirkáló, az *Emden*, a brit hajókat irtotta az Indiai-óceánon. Hetvennyolc hajó rendezett hajtóvadászatot ellene, míg végül rábukkant és

27. Az osztrák lovasság hiába keresi az ellenséget

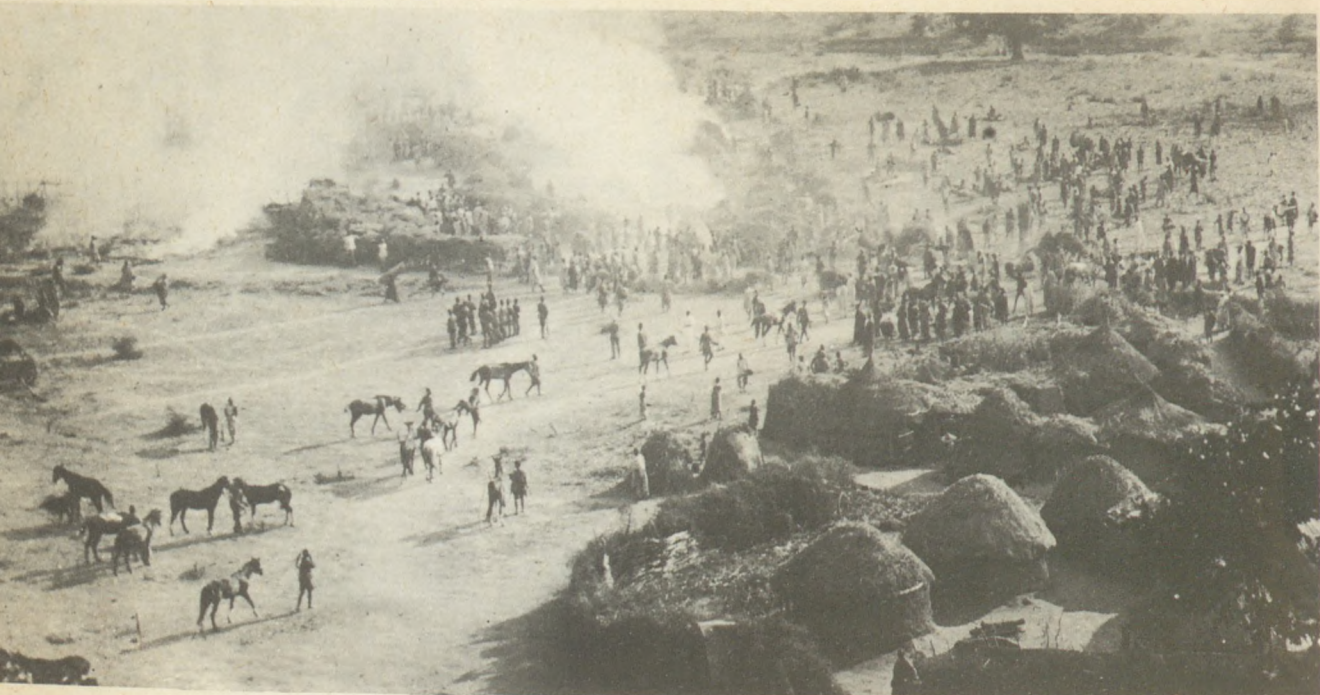

28. A hajó, amely Törökországot a háborúba vitte: javítják az aknára futott *Goebent*

29. Sebesült indiaiak távol a hazájuktól

elsüllyesztette a *Sydney*, egy ausztráliai cirkáló. Az egyetlen valamirevaló, szabadon mozgó német tengeri haderő az a von Spee vezette hajóraj volt, amely kínai vizekről indult el, és onnan kelt át a Csendes-óceánon. November 1-jén a chilei partok közelében, Coronel előtt találkozott egy gyengébb brit egységgel, amelyet Cradock vezetett. A németek veszteség nélkül elsüllyesztettek két angol cirkálót. Churchill és Fisher, akit újra kineveztek vezéradmirálissá, haladéktalanul két csatacirkálót küldött a dél-amerikai vizekre. Von Spee kísértésbe esett, hogy megsemmisítse a brit rádióállomást a Falkland-szigeteken, ahol történetesen — Spee tudtán kívül — a brit csatacirkálók éppen szünetet tartottak. December 8-án a németeken volt a sor, hogy túlerővel kerüljenek szembe. Spee öt hajójából négyet elsüllyesztettek, ezúttal kicsiny brit veszteséggel. Az ötödik elmenekült, de márciusban aztán elsüllyesztették azt is. Attól fogva Britannia uralkodott a tenger hullámain, legalábbis a felszíni hajókat illetően.

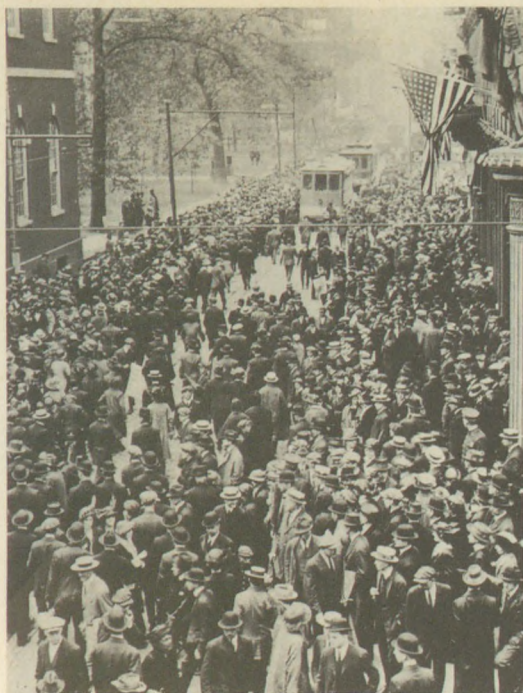
A háború előtti tengeri stratégiák csak hatalmas ágyúkkal ellátott hatalmas csatahajókban gondolkodtak. Egyik oldalon sem látták előre az új eszközök, az aknák és a tengeralattjárók fontosságát, bár a németek valamivel jobban voltak fölszerelve, mint az angolok. Nem a csatahajók, hanem ezek okozták a brit veszteségeket: az *Aboukir*, a *Hogue* és a *Cressy* hajókat egyetlen tengeralattjáró süllyesztette el szeptember 22-én; az *Audacious* csatahajót egy akna küldte a tenger fenekére október 27-én. Az admirális annyira földűlta ez az utóbbi veszteség, hogy titokban tartották egészen a háború végéig. Ráadásul az angolok olyannyira semmibe vették ezeket az új fegyvereket, hogy Scapa Flow-t, a hadiflotta bázisát nem látták el védelemmel a tengeralattjárók ellen. Novemberben egy ellenséges periszkópot vélték látni a tengeren. Mint kiderült, vakláрма volt, a brit flotta azonban sietősen elhajózott először Skócia, majd Írország nyugati partjaihoz. Nem is tért vissza az Északi-tengerre, csak amikor már jó ideje 1915-öt írtak. A németek megragadták a lehetőséget, és kétszer is lőtték az angol partokat. Jó pár embert megöltek, Scarboroughban betörték sok penzió ablakait, és kárt tettek a whitby-i

30. A civilizáció eljut Afrikába: egy kameruni bennszülött falu fölőgetése

apátságban is. A harmadik támadásuk során brit csatacirkálók elkapták és csúfosan helybenhagyták őket. A németek hosszú ideig nem merészkedtek újra elő. A brit szigeteket nem fenyegette invázió. Persze, ugyanúgy az angolok sem szállhattak partra Schleswigben; de hát, ahogy egyszer Bismarck megjegyezte, ha partra szállnak, a rendőrség úgyszólván letartóztatja őket. Ez apróság volt a nagy brit sikerhez képest: az ellenséges flottát megfutamították, jóllehet csata nélkül. 1914 végén kevesen gondolták, hogy az új harceszközök elleni tengeri küzdelem még hátra van.

A tengerek szélükben-hosszukban nyitva álltak a brit hajózás előtt. Az élelmiszer- és nyersanyagszállítmányok ugyanolyan biztonságban kelhettek át a tengeren, mint békeidőben, amíg akcióba nem léptek a német bűvárhajók. A brit hitelek kimeríthetetlennek látszottak. Az angolok ráadásul fölfedeztek egy új fegyvert is, amely kevésbé volt drámai, mint a bűvárhajó, viszont hatásosabb: fokozatosan elvágta a németektől az utánpótlást. Most nem valósíthatták meg a régebbi háborúk szoros blokádjait. Az aknák és a tengeralattjárók lehetetlenné tették, hogy az angol hadihajók az ellenséges kikötők körül cirkáljanak. Ehelyett az angolok láthatatlan blokádrendszert alakítottak ki a távolban. A német hajókat elfogták; a semleges hajókat brit kikötőbe kényszerítették, ahol ellenőrizték a szállítmányt. Később, megkönnyítendő a dolgokat, a brit konzulok a távoli kikötőkben igazolást adtak ki a semleges hajóknak arról, hogy nem szállítanak hadiárut. Eltartott egy ideig, amíg működni kezdett a távoli blokád. A semlegesek nehezményezték, hogy korlátozzák alapvető nyersanyagaik szállítását. Az amerikaiak tiltakoztak az ellen, hogy beleavatkoznak a kereskedelmükbe, és hevesen védelmezték „a tengerek szabadságának” elvét. A németek viszont nem voltak előrelátóak. Elmulasztottak tartalékokat fölhalmozni a hadi nyersanyagokból. Azt képzelték, a háború kitörése után is vásárolhatnak majd a világpiacon. Moltke egyenesen azért nem nyomult be Hollandiába, hogy nyitva hagyjon egy csatornát a német külkereskedelem számára.

31. Akcióban a patriotizmus: a német származású amerikaiak a semlegesség mellett tüntetnek

32. Az utolsó morzsák: 18 éves francia fiúk állnak be a hadseregbe

Németország nyaka körül nagyon lassan szorult össze a hurok, de végül fontos tényezője lett a vereségének.

A háború, noha később az első világháború névvel tisztelték meg, nagyjából Európára szorítkozott, már ami a nagyszabású küzdelmeket illette. Az emberek azonban a világ más részeiből is belesodródtak; és a küzdelmek, ha kisebb hevességgel is, de sokfelé folytak. A brit dominiumokat formálisan kötelezte a jogilag még egységes birodalom hadüzenete; mindegyikük nagy önkéntes erőfeszítéseket tett a közös ügyért. Kanada egy hadsereget küldött Franciaországba; Ausztrália és Új-Zéland késedelem nélkül hozzájárult a magáéval az egyiptomi helyőrséghez. Franciaországban indiai csapatokat küldtek harcra, de az éghajlat igencsak megviselte őket. Őket küldték a perzsa-öbölbeli brit olajkészletek biztosítására is, ahol fokozatosan belekeveredtek az értelmetlen és katasztrofális mezopotámiai támadó hadjáratba. A dél-afrikaiak legyőzték Német Délnyugat-Afrikát, miután először leverték a búrok lázadását, akik nem felejtették el és nem bocsátották meg a búr háborút. Németország többi afrikai gyarmatainak legtöbbször könnyűszerrel lerohanták — inkább azért, hogy majd alkualapként használhassák őket a béketárgyalásokban, semmint az értékükért, de lehet, hogy csak azért, mert régi brit hagyomány volt a gyarmatok gyarapítása háború idején. A németek csak Kelet-Afrikában tartottak ki — romantikus és kellemetlen ügy volt, amely eltartott még az 1918. novemberi fegyverszüneten túl is. A messzi Távolság-Keleten Japán lojálisan belépett a háborúba, mint Nagy-Britannia szövetségese, és mellesleg busás hasznot is húzott belőle. A későbbiekben megkaparintotta Németország santungi birtokát, aztán pedig tovább ment, hogy megkaparintsa magának egész Kínát — így kezdődött el az az eseménysorozat, amely végül nagy győzelmeket, majd katasztrofális vereséget hozott Japánnak a második világháborúban.

Csak egyetlen nagyhatalom tartotta magát erényesen távol a háborútól. Noha néhány amerikai forrón szimpatizált az antant ügyével, a legtöbbben határozottan a semlegesség hívei voltak. Elvégre ezeknek az amerikaiaknak az ősei annak idején azért hagyták ott Európát, hogy ne kelljen részt venniük az európai ügyekben; most sem látták okát, hogy visszamenjenek. Sokan német származásúak voltak. Az amerikai íreket hidegen hagyta a lelkesedés, amely végigsöpört Írországon; harsányan tiltakoztak az ellen, hogy támogassák az óhazát elnyomó angolokat. Wilson elnök kezdettől fogva a békéltető szerepét osztotta ki magának. Aki semleges marad, az nemcsak közvetíthet a háborúzó államok között, gondolta Wilson, hanem rájuk is kényszeríthet bizonyos nagylelkű feltételeket, amikor már kellően kimerültek; olyan feltételeket, amelyek biztosítják a tartós békét, s amelyeket szavatol az Egyesült Államok csorbítatlan ereje. Az amerikaiak addig is egyesítették az erényt a haszonnal: az antant szállítóiként megszedték magukat, ugyanakkor szilárd meggyőződésük volt, hogy a lehető leghelyesebben járnak el a világ hosszú távú érdekeinek szempontjából.

Ahogy az 1914-es év a végéhez közeledett, már kialakult az első világháború jellege, amelyet a háború kitörése előtt egyetlen felelős pozícióban levő ember sem látott előre: nem gyors, döntő összecsapásokról álló, rövid háború volt, hanem patthelyzetekből, egymás szorongatásából, hosszadalmas csatározásokról állt, s úgy látszott, akár a végtelenségig eltarthat. Erre senki sem volt fölkészülve; senki sem tudta, mitévő legyen. A kontinens valamennyi országában milliókat mozgósítottak anélkül, hogy sejtették volna, hogy évekig lesznek távol. Most az egész polgári életnek alkalmazkodnia kellett a távollétükhöz; és újabb milliókra volt szükség, hogy pótolják az elesetteket. Először be tudták hívni az idősebbeket; a tömeghadseregek létszáma erőteljesen növekedett tovább, körülbelül 1916-ig. Aztán a hadseregeknek már várniuk kellett az új évfolyamokra, azokra az ifjakra, akik elérték a katonaköteles kort. Ez súlyos hátrány volt a franciáknak, ahol a népszaporulat előzőleg egyre jobban csökkent, viszont előnyt jelentett a németeknek, ahol a huszadik század elejéig nőtt a népszaporulat — és a németek csakugyan növelték is a hadsereg létszámát egészen 1918 tavaszáig, akármennyit beszélt az antant „az emberanyag elhasználódásáról”. Oroszországnak persze korlátlanul volt

33. Rathenau, aki megszervezte a német hadigazdaságot

34. A háború díszítőművészete

35. Egy szög Hindenburgba
36. A spekuláns zászlaja

World.]

[New York

The Profiteer's Flag.

emberanyaga; ők ott akadtak meg, hogy nem tudták mivel felszerelni őket. Nyikolaj nagyherceg, az orosz főparancsnok már 1914 decemberében figyelmeztette szövetségeseit, hogy az orosz erők nem lesznek képesek további támadó hadműveletekre. A hadianyagok hiánya nemcsak Oroszországot sújtotta, hanem mindegyik harcban álló országot. Ezen a téren is csak rövid háborúra terveztek: föltételezték, hogy a hadseregek azzal a felszereléssel győznek (vagy veszítenek), amellyel elkezdték a harcot. Most nemcsak újlag föl kellett szerelni őket, hanem az ellátásukra is többet kellett áldozni. Nagyobbak lettek a vártnál, és nagyobbak lettek szükségleteik is. Bizonyos tekintetben az első világháború sokkal mohóbban falta a hadianyagot, mint a második — nem a gépeket, harckocsikat, repülőket, hanem az ágyúkat és a lőszert. Az első világháború legjellegzetesebb sajátossága lett az egyre sűrűbb és egyre tovább tartó tüzérségi zárótűz. Európa-szerte gyárak nőttek ki a földből csak azért, hogy táplálják.

Ehhez szinte ipari forradalomra volt szükség. Jóformán egyik napról a másikra új iparágakat kellett megteremtteni, és velük új gazdasági rendszert is. A munkásokat rávették vagy kötelezték, hogy változtassanak munkahelyet, és adják fel békebeli követeléseiket. Mindenki állami megrendelésre dolgozott. Ez a franciáknak ment a legjobban; náluk Napóleonig visszamenő hagyománya volt a háborús gazdaságnak. A németek lassabban lendültek bele, de aztán több eredménnyel. Az új rendszer szellemi szülőatyja jó részben Walter Rathenau, egy zsidó származású nagytőkés volt; nélküle Németország jószerivel egyáltalán nem folytathatta volna a háborút. A háború új társadalmi gondokat is hozott: a katonák és a hadianyaggyártó munkások szociális gondjait, a távollevő katonák asszonyai, családjai eltartásának gondjait, és mindeknél is a „nyerészkedés” szörnyű problémáját. A haditermelés és az emelkedő árak

zürzavarában elkerülhetetlenül megszülettek a hatalmas profitok; ez elkerülhetetlenül kiváltotta a fokozódó elégedetlenséget, ami sok európai országban elvezetett egészen a forradalomig. A cilinderes spekuláns, aki pezsgőzik, miközben az emberek pusztulnak, központi alakja lett a forradalmi propagandának. Kevés intézkedés született ellene. Egyik hadviselő fél sem próbálta meg adókból finanszírozni a háborút. Néhányuk, köztük Németország is, egyenesen csökkentette az adókat, hogy könnyítsen a háborús terheken. Legvégül, vélték, úgyis az ellenség fizet majd. Addig is a hazafiúi érzelmekre hivatkozva hadikölcsönöket kértek. Németországban mindenki, aki ilyen hadikölcsönt jegyzett, beverhetett egy szőget Hindenburg hatalmas faszobrába.

A kontinens országai mind militarizálódtak a háború előtt; most csak tovább kellett haladniuk ugyanazon az úton. Az angoloknak sokkal nagyobb változásokkal kellett szembenézniük. Ők a szabad vállalkozás, szabad kereskedelem hazájában éltek. Az „állam” léte kimerült abban, hogy fönntartotta a rendet. Nem volt kötelező katonai szolgálat, és nem voltak külföldi haditapasztalatok sem. A harc a reguláris erők dolga, gondolták. A flotta majd őrzi a tengereket, az expedíciós haderő átlátogat Franciaországba, összecsap az ellenséggel, aztán visszajön. Winston Churchill kiadta a jelszót: „*Business as Usual*”, vagyis „az üzlet zavartalan”, amit egy boltos írt ki, amikor tűz tett kárt az árukészletében. Mindez megváltozott egyetlen ember, Kitchener inspirációjának hatására. Kitchener általánosan a legkiválóbb aktív brit katonatisztnek tekintették: ő volt Szudán és Dél-Afrika meghódítója, India főparancsnoka, és most Egyiptom uralkodója. Noha negyven évig Angliától távol tevékenykedett, történetesen éppen otthon volt, amikor kitört a háború, és sürgősen hadügyminisztert csináltak belőle, hogy megőrizze a liberális párti kormányzat némileg megrendült tekintélyét. Az első minisztertanácson, amelyen részt vett, új kollégáit azzal a kijelentésével hökkentette meg, hogy a háború három-négy évig el fog tartani, és Nagy-Britanniának sokmillió hadsereget kell fölállítania. Ez a jóslat nem a viszonyok mélyreható ismeretén alapult: a teljes vezérkar, amelynek elvben a brit birodalom stratégiai elképzeléseit kellett volna kialakítania, eltávozott Franciaországba az expedíciós erővel. Kitchener az ihletett, villanásszerű ötletek embere volt. Lloyd George egyszer világitótoronyhoz hasonlította a gondolkozását, mely átható fénysugarat áraszt, de csak egy pillanatra teremt világosságot, aztán megint minden vaksötétbe borul, ahogy a fény elfordul.

A brit kormány ellenezte a kötelező katonai szolgálat bevezetését. Kitchenernek az önkéntesek toborzására kellett támaszkodnia. Ennek már megvolt a mechanizmusa az úgynevezett népfelkelő haderő formájában, amely most tizenegy hadosztályból állt. Kitchener lenézte ezeket a „hétvégi katonákat”, és nekilátott kialakítani egy új reguláris haderőt, Kitchener hadseregét. Az ország minden hirdetőoszlopáról az ő szűrős szemű képe meredt az emberekre, feljűjtött mutatójával: „Hazádnak szüksége van RÁD!” Kitchener arra számított, hogy az első hat hónap alatt körülbelül százezer önkéntes jelentkezik, összesen pedig talán úgy ötszázezer. A létező gyárak a legjobb esetben is csak ennyit tudtak volna ellátni puskával és egyenruhával. Ezeket a szerény elképzeléseket azonban elsöpörte a hazafias lelkesedés hulláma. Az első hónapban ötszázezer önkéntes jelentkezett, és utána még tizennyolc hónapban át több mint havi százezer. Mindent összevéve Nagy-Britannia több mint hárommillió önkéntest mondhatott a magáénak. Ezt a katonatömeget nem készakarva állították fel — a nyakába szakadt a kormánynak és a hadügyminisztériumnak, akik nem tudták, mihez kezdjenek vele. A módszer is szerencsétlen volt. Először a legjobbak jelentkeztek, rendszerint azok, akiket a legkevésbé lehetett nélkülözni. A polgári ágazatok később kétségbeesett és többnyire sikertelen erőfeszítéssel igyekeztek visszakapni a frontról a szénbányászokat és a képzett

37. Horatio Bottomley, a néptribun megdolgozik a pénzéért

38. Kitchener toborzó plakátja

39. Egy másik toborzó plakát: „A brit asszonyok azt mondják, menjetek!”

mérnököket. A hadsereg sem készült föl ennyi ember fogadására. Kevés volt a tábor, kevés a felszerelés. 1914—15 telén végig sátrokban laktak az emberek, civil ruhákban gyakorlatoztak, puskák helyett botokkal, pedig abban a hitben jelentkeztek, hogy tüstént nekironthatnak az ellenségnek. Ez volt a csalódások kezdete.

Az önkéntesek toborzásának volt még egy következménye: a lelkesedést fönn kellett tartani, és föl kellett korbácsolni. Vezető politikusok járták az országot, buzdító szónoklatokat tartottak, ily módon magukat is népszerűsítették, s a harci szenvedélyt is fölébresztették hallgatóságukban. Lloyd George váratlan hírnévre tett szert ezen a téren. Korábban az utolsó pillanatig ellenezte a háborúba való belépést. Amikor kitört a háború, elvállalta a pénzügyek intézését anélkül, hogy elkötelezte volna magát a politikai irányvonal mellett. Aztán szeptember 19-én hirtelen megjelent a közszereplés színpadán, a háború lelkes szószólójaként, mintha kezdettől fogva támogatta volna. Lloyd George-ba szorult valami a demagógból is. A legtöbb politikus nem tudott megszabadulni a parlamenti modortól, ünnepélyesen, kimerően szólt a néphez. Egy napon sem lehet említeni őket Horatio Bottomley-val. Bottomley a háború előtt hitelét vesztett, csődbe jutott üzletember volt, most viszont új fényben tündökölt mint néptribun. Ő volt a legsikeresebb toborzó népszónok. Szónoklata a fizetség nagyságától függően változott: 100 fontnál kevesebért csak egyszerű hazaszeretetet járt; 100 fontnál többért már bevette Jézus Krisztust, a béke fejedelmét is; ha pedig 200 fontnál többet kapott, elvezette hallgatóságát a kereszt lábáig is. Bottomley rengeteg önkéntest szedett össze, magának pedig 78 000 fontot, amit nyomban el is szórt lóversenyre, nőkre és pezsgőre.

Efféle eszközök segítségével a közhangulatot Angliában a fehér izzásig szították. Nem sokkal volt hűvösebb Franciaországban és Németországban sem. Az emberekben mindenütt égett a jó ügy nemes szenvedélye, és lelkesen tolongtak, hogy fölládozhassák magukat. Rupert Brooke, a költő egy egész nemzedék nevében szólt: „Istennek adjunk most hálát, ki méltónak talál minket!” Aztán nemsokára belehalt egy moszkítócsípésbe. A

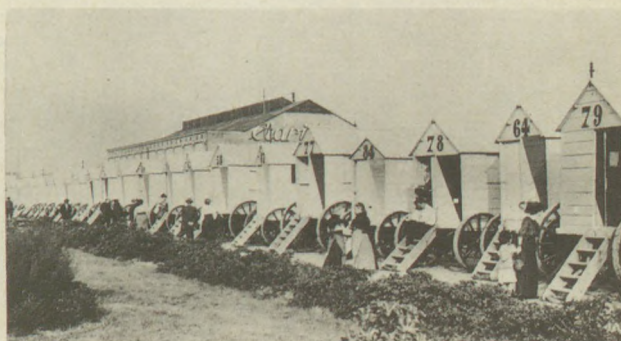
tájékozatlanság tovább szította az indulatokat. Az emberek tülekedtek az újságok különkiadásaiért, de az újságokban nem voltak újdonságok. A tábornokok kínosan érezték volna magukat, ha civil kibicék állnak a hátuk mögött. Szigorúan cenzúráztak minden hadihírt. A haditudósítókat a közelébe sem engedték a frontoknak. Az angol néppel nem közölték, hogy az expedíciós haderő visszavonul a Mons-csatornától; a franciáknak nem mondták meg, hogy a hadseregeik elveszítették a határütközeteket; a németekkel sem tudatták, hogy a Schlieffen-tervvel nem sikerült megnyerni a háborút. A tények, amikor fokozatosan kitudódtak, csak még jobban megvadították az embereket. Ahol valódi hírek nem voltak, virágoztak a rémhírek. Az a szóbeszéd járta, hogy százezres (más beszámolók szerint milliós) orosz sereg szállt partra Aberdeenben és vonult át Anglián, útban a nyugati frontra. Mindenki ismert valakit, aki látta őket; sokan még azt is állították, hogy havat láttak a csizmájukon. Mesék egész tömege született azokról az állítólagos atrocitásokról, amelyeket a németek követek volna el Belgiumban. Levágott kezű kisbabákról és levágott mellű apácákról regéltek. Egy ártalmatlan történet, amely szerint egy belga faluban a harangszó figyelmeztetett a németek közeledtére, szájról szájra haladva átalakult, és végül komolyan állították, hogy a németek felkötözték a falu lelkészét a harangba, és eleven harangnyelvként használták. Egyik-másik ilyen mesét a leleményes újságírók találtak ki jobb anyag híján; a legtöbbjük azonban abból az általános meggyőződésből fakadt, hogy a háború ilyen.

Egyetlen országban sem tudták elhinni az emberek, hogy a vereségek okai egyszerű hibák. Így hát keresték a kémeket és a magas pozíciókban levő árulókat. Azt beszélték, hogy a német kémek apácának szoktak öltözni, és föl lehet ismerni őket arról, hogy szőrös a lábuk. A francia vonatokon minden fülkében feltűnő felirat hirdette: „Az ellenség hallgatózik!” — legnagyobb zavarára minden utasnak, aki útitársai beszélgetésére látszott figyelni. Angliában azokat a módos embereket, akik a háború előtt beton tenispályát építettek, azzal gyanúsították, hogy lövegállásokat létesítettek, ahonnan a németek majd Londont lőhetik. A legtöbb hadviselő országban tömegesen internálták az ellenséges származású idegeneket; csak Ausztria-Magyarország tartott ki a civilizáltabb viselkedés mellett. Az angolok a Man-szigetre szállították a maguk idegenjeit. A szigeten

ily módon nagy számban jelentek meg német pincérek és német rezesbandák. Ez utóbbiak megszokott színfoltjai voltak a háború előtti angol utcának, de most örökre eltűntek. Minden fővárosban kifosztották a német boltokat; amikor ezeknek a készletei kimerültek, a fosztogatók áttértek az idegenes hangzású neveket viselő üzletekre. Londonban ifjú hölgyek vonultak az utcákon, és fehér tollakat (a gyávaság jelképét) nyújtogattak minden férfinak, akin civil ruha volt. A gyakorlatiasabb gondolkodásúak a boltokat járták, egész sonkákat és sajtokat vásároltak össze, hogy felkészüljenek a bármelyik pillanatban várható éhínségre.

Zavaró tényezőt jelentettek a menekültek is. Az emberek egész Európában menekültek az előrenyomuló hadseregek elől, rótták az utakat a háztartási ingóságokkal megrakott szekerek mellett. Rendszerint le tudtak telepedni valahol saját országukban, ahol csak idegenek voltak, nem külföldiek. A belgáknak viszont már nem maradt országuk, ahol letelepedjenek; a keskeny parti sávot teljesen elfoglalta a belga hadsereg. Több mint százezren Angliában kötöttek ki. Először szívélyes fogadtatásban részesültek. Később megváltozott a helyzet. A belgák nehezteltek érte, hogy a hatalmas brit birodalom nem védelmezte sikeresebben őket. Az angolok csalódottan tapasztalták, hogy a legtöbb belga hétköznapi ember, nem pedig makulátlan hős. A belgák nem egykönnyen illeszkedtek bele az angol életmódba; a belga munkások nehezen találták meg helyüket az angol gyárakban. Végül megkaptak egy egész városkát Northumberlandben, ahol a belga utcanevek, a belga rendőrök, sőt akármilyen furcsa is, a belga sör azt az illúziót kelthette, hogy otthon vannak.

Mindeme kavargás ellenére azonban még mindig élt a háború iránti általános lelkesedés. A háború előtti viszályok elcsitultak. Európa-szerte még sohasem volt ilyen sztrájkmentes időszak az iparban. Angliában a szüfrazettek hirtelen véget vetettek erőszak-hadjáratuknak. A futuristák, akik majdnem ugyanannyi gondot okoztak

41. Komfortos szénásszekér jár az elfogott kémeknek
42. A belga menekülteknek nem üdülés a strand

Franciaországban, most a fegyverek zenéjében gyönyörködtek. Az elégedetlen nemzetiségek már nem elégedetlenkedtek. Az írek ugyanolyan lelkesen jelentkeztek önkéntesnek Írország déli részében, mint Ulsterban. A horvátok ádázul harcoltak délszláv testvéreik, a szerbek ellen. Néhány cseh ezred megadta magát az oroszoknak, nem holmi szláv szolidaritásból, hanem mert Švejk, a derék katona utált harcolni. A forradalmi szocialisták, akik korábban háborúellenességet prédikáltak, most háborús propagandát fejtettek ki. Még a Dumában is néhány bolsevik jelezte, hogy támogatni fogják a háborút addig, amíg igazi honvédő háború; de ez nem mentette meg őket attól, hogy nemsokára Szibériába kerüljenek. A svájci száműzetésben levő Lenin volt szinte az egyetlen, aki kezdettől fogva ellenezte a háborút; ő azonban főleg a könyvtárban dolgozott *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelső foka* című könyvén. Máshol is megszólalt néhány kétkedő hang. Bernard Shaw megbotránkozta a brit közvéleményt a *Józan ésszel a háborúról* című röpiratával, amelyben kifejtette, hogy a belga semlegesség megsértése csak ürügy volt, a háború valódi célja egy veszélyes vetélytárs megsemmisítése, és ez a vén brit oroszlán utolsó ugrása. Shaw azonban támogatta a háborút, ha ilyen cinikus alapon is, és nemsokára megbecsült vendég volt a főhadiszálláson.

Az államférfiak közül, akik melléfogásaikkal háborúba sodorták az országokat, egy sem bukott meg. Asquith, Viviani, Bethmann megmaradt országa élén. Még a szamar Berchtoldot, aki az egészséget elindította, sem menesztették Ausztria-Magyarország külügyminiszteri székéből, csak 1915 elején, akkor is csak Tisza magyar miniszterelnök parancsára. Tisza elment Bécsbe, hogy közölje Ferenc József császárral, hogy Berchtold alkalmatlan a tiszjére. Berchtold így buzdította: „Ó, mondja csak meg neki! Én naponta mondom, de nekem nem hiszi el!” Ezzel szerencsésen eltűnt a közéletből, és élete hátralevő részében az emlékiratait írta, amelyeket sohasem fejezett be. A tábornokok hírnevén, akik nem teljesítették magabiztos győzelmi ígéreteiket, még kevesebb csorba esett. Moltke persze megbukott, és Falkenhaynból sohasem lett közéleti figura: Hindenburg nagyon is kitöltött minden helyet. Joffre változatlanul a legfőbb hadura volt a franciaországi antant arcvonalnak. Az angol nép fenntartás nélkül megbízott Kitchenerben, kollégái azonban egy idő múlva már nem annyira. Egy darabig még Sir John Frenchről is azt hitték, hogy

43. Londonban kifosztanak egy német üzletet

44. Tíza Magyarország jövőjén tündök
45. A szamár osztrák és a derék német: Berchtold
külgyminiszter és Bethmann Hollweg kancellár

46. Katonabarátkozás 1914 karácsonyának napján. Csak tiszteket volt szabad fényképezni
47. Kanadai katonák roham előtt feltűzik a szuronyt

nagy hadvezér. Az emberek sehol sem kételkedtek abban, hogy a háborút még meg lehet nyerni. A gyors győzelem nem sikerült ugyan, de az 1915-ös hadjárat majd dűlőre viszi a dolgokat, gondolták. A tábornokok kételkedtek ebben a legkevésbé. Eddig is a létszámba építettek, a pusztá embertömegre; most hát még nagyobb tömeget kértek. Még mindig támadó hadjáratokban gondolkodtak, különösen az antant oldalán. Ezért aztán az újoncokba belesulykolták azt a hitet, hogy a szurony a döntő fegyver. A tábornokok elutasították az afféle védekező fegyvereket, mint a géppuska, mintha tudomásul vételük a fiasco elismerése lett volna.

Senki sem firtatta, hogy mi a háború célja és értelme. A németek azért kezdték el, hogy győzzenek; az antant azért harcolt, hogy ne veszítsen. Nem voltak világosak a háborús célok. Persze a franciák reménykedtek, hogy visszakapják Elzászt és Lotaringiát; az angolok is eltökélték, hogy fölszabadítják Belgiumot. Az ilyesmi azonban önmagában kevés lett volna: ezek csak győzelmi jelképek voltak, nem a győzelem céljai. A háború megnyerése önmagában volt a cél. Mindazonáltal az első hadjáratok megváltoztatták a nemzetközi kapcsolatok rendszerét. A háború előtt a németek legtöbbször Oroszországot tekintette a veszedelmes ellenségnek, és Németország Nagy-Britanniától meg Franciaországtól nem kért mást — leszámítva néhány gyarmatot —, mint hogy hagyják békén. Egyetlen német sem gondolta komolyan, hogy megszerzi Belgiumot vagy Franciaország északkeleti részét. Most azonban már ott voltak; és a távolabbi, keleti zsákmánylehetőségek ehhez képest csekélységeknek rémlettek. *Mitteleuropa* vagy a Berlinből Bagdadba vezető vasút néhány bécsi professzor ábrándja lett. Fontos német személyiségek — nagytőkészek, vezető politikusok — meg akarták őrizni azt, amit a Nyugat iparától megkaparintottak. Most a két nyugati nagyhatalom lett az igazi ellenség, és Németország Oroszországtól kérte, hogy hagyja békén. Néhány német vezető máris azt fontolgatta, hogy kompromisszumos békét kellene kötni keleten, esetleg még juttatni is valamit Oroszországnak, Ausztria kárára. Sőt, az eltolódás tovább ment: a németek úgy vélték, hogy Franciaországot is rá lehetne venni egy kompromisszumos békére, ha nem állna mögötte az angol pénz, az angol erkölcsi támogatás és végül a nagy angol hadsereg. Úgy látszott, mintha Nagy-Britannia ahelyett, hogy beérné a brit birodalommal, önkényesen beleavatkozna Európa ügyeibe, meg akarná akadályozni, hogy német vezetés alatt egyesüljön a kontinens. Nagy-Britannia lett most „az első számú közellenség”. Ellene szólt „a gyűlölet himnusza”, és a németek alig várták „a nagy napot”, amikor összeomlik. Ami a briteket illeti, nem esett nehezükre fölismerni fő ellenségüket. Szilárd hitük volt, hogy immár a pusztá létükért kell megküzdeniük egykori kuzinjaikkal, a németekkel. Az angol király törölte a német hercegeket a Térdszalagrend lovagjainak sorából; valamivel később pedig tulajdon német nevét is megváltoztatta az angol „Windsorra”. A Schlieffenterv véletlenjének és még véletlenszerűbb kimenetelének köszönhetően az első világháború átalakult angol—német párbajjá.

A népeket azonban a jelek szerint kevésbé befolyásolták ezek a magasröptű megfontolások, mint az írókat vagy a politikusokat. Karácsony napján Franciaországban elhallgattak a fronton a fegyverek. Angol és német katonák találkoztak a senki földjén, elbeszélgettek, cigarettát cseréltek. Itt-ott futballoztak is. Másnap újra találkoztak. Aztán, miután súlyos megrovásban részesültek a főhadiszállásoktól, fokozatosan újra megkezdődött a tűzharc. Odahaza a templomokban pedig győzelemért imádkoztak, és azoknak az embereknek a lemészárlásáért, akik éppen cigarettát cseréltek. Egy angol költő, J. C. Squire ezt írta:

Hallja Isten odafentről, mit zengenek a hadak:

„Isten, verd meg Angliát!” és „Isten óvja a királyt!”,

Isten így és Isten amúgy, Isten, ezt meg azt csináld.

„Istenemre! — így az Isten — ezek jól beosztanak!”

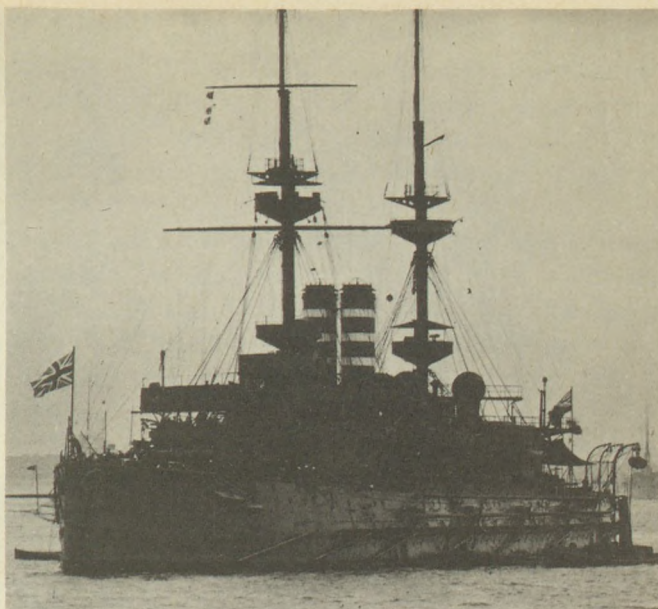

1915. január 2-án Kitchenernek megint ihletett pillanata volt. Ezt írta Sir John Frenchnek: „Azt hiszem, most már tudomásul kell vennünk, hogy a francia hadsereg nem képes kellő mértékben áttörni a német védelmi vonalakat ahhoz, hogy kiűzze a német erőket Észak-Franciaországból. Ha ez így van, akkor a franciaországi német vonalakat erődítménynek lehet tekinteni, amelyet nem lehet rohammal bevenni, és nem lehet teljesen körülfárni sem.” Egyetlen másik katonai vezető sem látta ilyen világosan a helyzetet; és Kitchener tisztánlátása sem tartott sokáig. A korabeli katonai doktrína tanítása szerint az ellenség legyőzésének az volt a módja, hogy a legerősebb pontján indítanak támadást a haderői ellen — márpedig a legnagyobb erők német részről és antant részről is nyilvánvalóan Észak-Franciaországban voltak. A franciákat ráadásul valósággal hipnotizálta az, hogy „nemzeti terület” került megszállás alá. A francia tábornokok és politikusok hite szerint a közvélemény tiltakozott volna a védekező stratégia ellen — és ők is osztották ezt a véleményt. Új offenzívákat kellett indítani Franciaországban, még ha kevés esélyük volt is a sikerre; a francia tábornokok pedig, akik azon a doktrínán nevelkedtek, hogy mindig a támadó felé a győzelem, képtelenek voltak elismerni, hogy talán mégsem. Valami baj volt a doktrínával már 1914-ben; ők azonban még mindig erősebbnek tartották a tényeknél.

A franciák magukkal rántották az angolokat. Elméletileg a brit expedíciós erő önálló hadsereg volt. A gyakorlatban Joffre útmutatását követte. Kitchener, minden kételye dacára, restellte, hogy olyan csekélyke a brit segítség, s ezt azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy túlbuzgóan teljesítette a franciák minden óháját. Emellett persze előre látta azt is, hogy egyszer az angol hadsereg erősebb lesz a franciánál, és „számított rá, hogy fölkéri” az antant főparancsnoki tisztjére. Most alkalmazkodott a franciák igényeihez, hogy később azok alkalmazkodjanak az övéihez. Az antant kormányok nem egyeztették hivatalosan az elképzeléseiket. Sir John Frenchnek a francia főhadiszálláson levő összekötő tisztje útján kellett kiderítenie Joffre terveit. Joffre titkolta a haditerveit az oroszok elől, Nyikolaj nagyherceg pedig titkolta az övéit, már amennyi volt, Joffre elől. A polgári miniszterek egyik országban sem merték bírálni vagy felelősségre vonni a tábornokokat. Először is nem volt senki, akitől független tanácsot lehetett volna kapni. A tábornokok, noha gyakran nyilatkoztak megvetően egymásról, és még megvetőbben antantbeli kollégáikról, a civilekkel szemben egységes némaságba burkolóztak. Ráadásul, amikor fegyverben állt a nemzet, a tábornokok bírálata megrendíthette volna, úgymond, a nemzeti egységet. A miniszterek mindenütt félreálltak, és jobb híján hitet tettek a tábornokok mellett, néha őszintén. A franciáknál, az angoloktól eltérően, forradalmi hagyománya volt a tábornokok bírálatának. A képviselőház néhány tagja, akiket mozgósítottak a háború kitörésekor, követte ezt a hagyományt, de ez persze egységbe kényszerítette a minisztereket és a tábornokokat.

Nagy-Britanniában magasabb szinten kaptak lábra a kételyek. A kormány néhány tagja kezdettől fogva megkérdőjelezte, hogy a tábornokok képesek volnának megnyerni a háborút. A franciaországi állásháború fokozta a kételyeiket. Nem légből kapott jóvendülésnek hangozott, hogy a nyugati fronton folyó háborút nem az egymást csépelő gyalogos egységek fogják eldönteni, akármilyen nagyok is. A következő évek eseményei bebizonyították a jóvendülés helyességét. A bírálók tovább mentek, különösen a háború előtti két radikális, Lloyd George és Winston Churchill. Nemcsak a franciaországi harcmodor helyességét kérdőjelezték meg, amiben igazuk volt, hanem az egész franciaországi küzdelem értelmét is. Ez már spekulatívabb dolog volt. Ők át akarták volna karolni a németeket, valahogy megkerülni őket, a hátsó ajtón benyomulni Németországba. De a könyörtelen tény, amely a térképeken nem látszott olyan egyértelműen, az volt, hogy ilyen hátsó ajtó csak egy létezett: Oroszország. Oroszországot pedig nem lehetett könnyen elérni. Északkelet-Olaszország, Szaloniki, a Dardanellák nem vezettek sehová, vagy a legjobb esetben is olyan ajtók voltak, amelyeket a természet jól bezárt, Németország legnagyobb előnyére. A nyugati harc és a keleti harc hívei között, így vagy úgy, az egész háború alatt folytatódott a vita. A bírálók jogosan vágták a tábornokok fejéhez: „Ezekkel a módszerekkel nem fogjátok megnyerni a háborút Franciaországban!” A tábornokok szintén jogosan válaszolták: „Sehol máshol nem fogjátok megnyerni a háborút!” De volt egy mélyebb, kevésbé hangoztatott ellentét is. A tábornokok azt bizonygatták, hogy az angolok csak úgy győzhetik le a több milliós német hadsereget, ha maguk is milliókat állítanak csatasorba, vagyis voltaképpen kontinentális típusú katonai hatalommá válnak. A bírálók meg akarták őrizni „a régi Anglia” sajátos jellegét, a nagy, erős flottát és a kicsiny, hivatásos szárazföldi hadsereget. Úgy képzelték, hogy valahol, valahogyan a tengeri fölény lehetővé tesz majd valami ravasz trükköt, valami nagyszerű hadműveletet, amelynek révén kis költséggel és kevés katonával legyőzhetik a németeket.

◀ 49. 50. Az angol flotta a tengerek ura

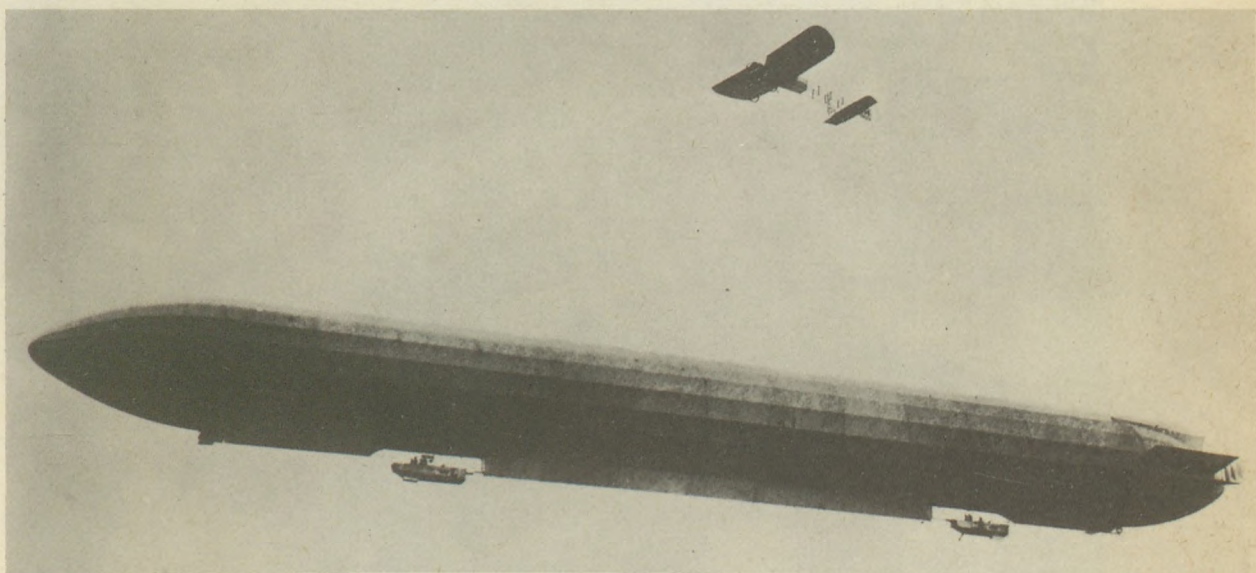
Az első világháború valamennyi tervezett „mellékakciója” ilyen jelleget mutatott. Két értelemben is „cselek” voltak. Egyrészt fortélyosak voltak, másrészt arra irányultak, hogy kikerüljék az alapproblémát: azt, hogy a német hadsereget csak ugyanakkora ellenfél győzheti le. Persze, ezek a mellékakciók különösen kedvezőtlen körülmények között zajlottak le. Az elgondolásuk és a kivitelezésük egyaránt dilettáns volt. Mivel az eretnek politikusok nyíltan nem másíthatták meg a tábornokok döntéseit, akcióik csak kiegészíthették, nem helyettesíthették a franciaországi fő offenzívát — akkor, amikor egyikhez sem állt rendelkezésre megfelelő fölszerelés, hadianyag. A politikusok ráadásul hozzáértő tanácsért sem folyamodhattak. Mindent titokban és fejtellenül intéztek. Nem számították ki például, hogy mekkora flotta kell a katonáknak a Földközi-tengerre szállításához; nem becsülték föl, milyen felszerelés kell, mondjuk, egy Szaloniki vagy a Dardanellák elleni vállalkozáshoz. Egyik politikus sem nézte meg alaposan a részletes térképet, mielőtt szót emelt volna a „mellékakciók” mellett. Szemlátomást nem tudtak róla, hogy Gallipolinál meredek sziklafalak vannak, Szaloniki mögött pedig hegyek. Mindegyik mellékakciót afféle „szivarvég-stratégia” szülte: valaki, Churchill vagy más, ránézett Európa térképére, rábökött a szivarja végével egy pontra, és azt mondta: „Menjünk oda!”

A mellékakcióknak volt még egy indítéka, amelyet Nagy-Britannia még szövetségeseinek sem vallhatott be, s amelyet talán még a vállalkozások kezdeményezői sem fogalmaztak meg magukban. Mindegyik akció Európán kívül vagy Európa peremén zajlott le; Németországnak akkor sem igen ártottak volna, ha sikeresek, viszont a brit birodalom nyert volna belőlük. Valahol mélyen a régi idők pszichológiájában gyökereztek, amikor még Nagy-Britanniát tisztán „birodalmi” hatalomnak tartották, amelyet nem érdekel, hogy mi történik Európában. Németország legyőzését, gondolták, még most is rá lehet hagyni Franciaországra és Oroszországra, miközben Nagy-Britannia másutt gyarapítja birodalmát, körülbelül ugyanúgy, mint a napóleoni háborúban. A franciák is pontosan erre gyanakodtak. Méltatlankodtak, hogy az angolok könnyűszerrel bezsebelik az ázsiai zsákmányt, amíg ők elvéreznek a nyugati fronton. Az angolok csak úgy altathatták el ezt a gyanút, hogy egyre nagyobb erőket küldtek Franciaországba, és egyre

elszántabban harcoltak ott. A mellékakciókra a kelleténél kevesebb katona és felszerelés jutott, ezért kevesebb hasznot hajtottak, mint amennyit hajthattak volna, s a tetejébe még a legfőbb indítékai is lettek a brit katonatömegek Franciaországba küldésének és az ottani tömegmészárlásnak, pedig először azért főzték ki őket, hogy ezt fölöslegessé tegyék! Lám, ilyen kavarodásokat szül a háború, különösen az olyan háború, amelyet szövetségesekkel vívnak.

A németek valamivel értelmesebben viselkedtek 1915-ben. Schlieffen már bajba keverte őket haditervével, amelynek szükségszerűen kudarcot kellett vallania; de legalább az, hogy elvetette a frontális támadást, megóvta őket a további ostobaságoktól. Falkenhayn tudomásul vette, hogy a nyugati antant vonalat nem lehet megkerülni, ennél fogva úgy határozott, hogy védelemre rendezkedik be, és inkább az orosz fronton csinál rendet. Gyakorlatilag nemigen volt más választása. Az osztrákok még a készleteit felélt orosz hadsereggel sem birkózhattak meg. A németeknek kellett segítségükre sietniük. Azt remélték, hogy kiverhetik Oroszországot a háborúból, vagy legalább annyira visszaszoríthatják keletre a haderejét, hogy már ne kelljen tartani tőle. Falkenhayn volt az egész első

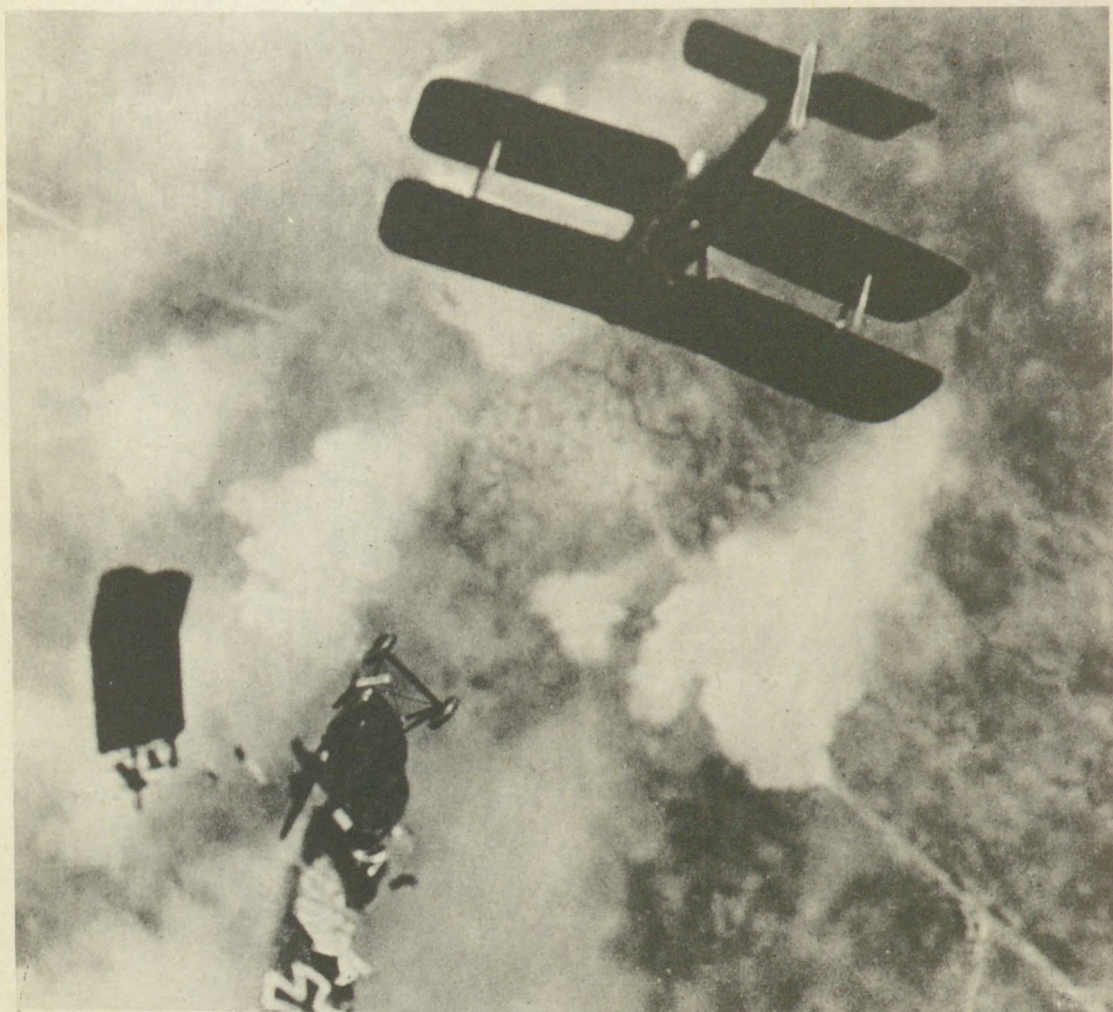

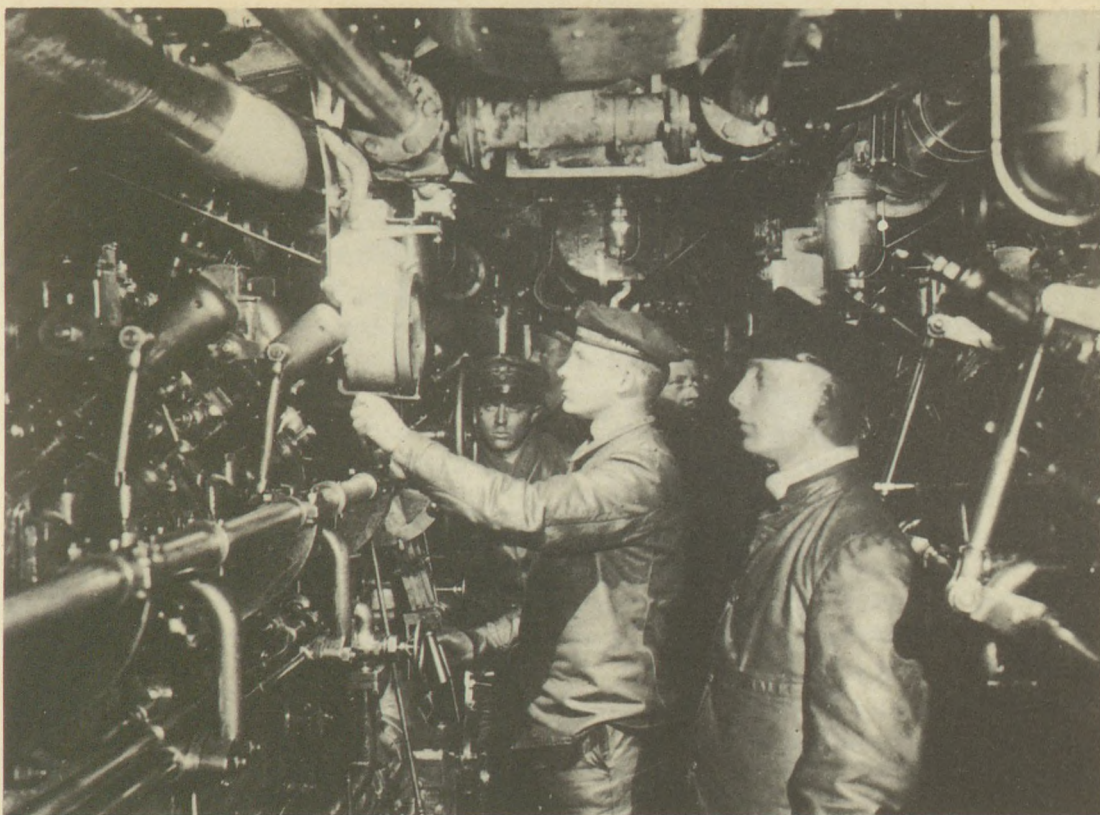
▲ 51. 52. 53. Új harci eszközök:
gáz, léghajó, tengeralattjáró

világháború egyetlen tábornoka, aki a döntő győzelemnél kevesebbel is beérte volna. Azt remélte, hogy Oroszország legyőzése után az antant belemenne egy Németországnak kedvező kompromisszumos békébe. Bethmann német kancellár szintén meg volt győződve arról, hogy nem aratnak döntő győzelmet, de nem merete hangoztatni ezt a véleményét a nyilvánosság előtt, nehogy elcsüggessze a német népet, ennél fogva passzívan várakozott egészen addig, amíg ezt megtették helyette a tények. 1915 folyamán a német kormány tett néhány közvetett célzást II. Miklós cárnak, hogy hajlandóak volnának békét kötni a *status quo* alapján. A cár nem reagált. Hűségeseen kitartott francia szövetségesei mellett, az erőtlén ember csökönyösségével. Ráadásul, mint minden más uralkodó, ő is attól félt, hogy meginog a tekintélye, ha nem arat teljes diadalt, s esetleg hozzá kellene járulnia egy valódi alkotmányhoz, sőt talán forradalom taszítaná le a trónjáról. Oroszország tehát tovább sodródott; nem tudta megnyerni a háborút, de még kevésbé tudott kiszabadulni belőle.

Más módját is el lehetett képzelni a patthelyzet megszüntetésének, még ha a stratégia csődött mondott is: új módszerek vagy új fegyverek föltalálását. A tábornokok e téren nem sokat tettek, pontosabban: amit tettek, az rossz volt. Egyetlen új ötletük az volt, hogy

54. Légiháború

55. A gépmádók istentisztelete: gépészek egy német tengeralattjárón

56. Német emlékérem a *Lusitania* elsüllyesztése alkalmából

összpontosított tüzérségi tüzellel lyukat ütnek az ellenséges vonalon; egyre több ágyút és löszert követeltek tehát. Nem vették tudomásul, hogy az ilyen tüzérségi tűz után olyan lesz a terep, hogy a gyalogság előrenyomulása még jobban lelassul. A civilek és az alacsonyabb rangú tisztek elképzelései hasznosabbnak bizonyultak. Angliában leleményes elmék megalkottak egy páncélozott traktort, amelyet — biztonsági okokból — tartálynak („tank”) kereszteltek el. Csak 1917-re készült el, bár néhány már 1916-ban föltűnt a Somme-nál, de a tábornokok nem úgy használták őket, ahogy kellett volna. A kutatók már javában állították elő a mérges gázt, s a németek alkalmazták is Ypres-nél 1915. április 22-én. Kezdeti sikert hozott, aztán, ahogy mindkét oldalon megjelentek a gázálcok, csak az lett az eredménye, hogy tovább nehezítette a gyalogság dolgát, tehát még jobban lelassított mindent. Szemlátomást senkinek nem jutott az eszébe, hogy a támadóknak a tulajdon gázuk ellen is gázálcot kell ölteniük, mihelyt előrenyomulnak.

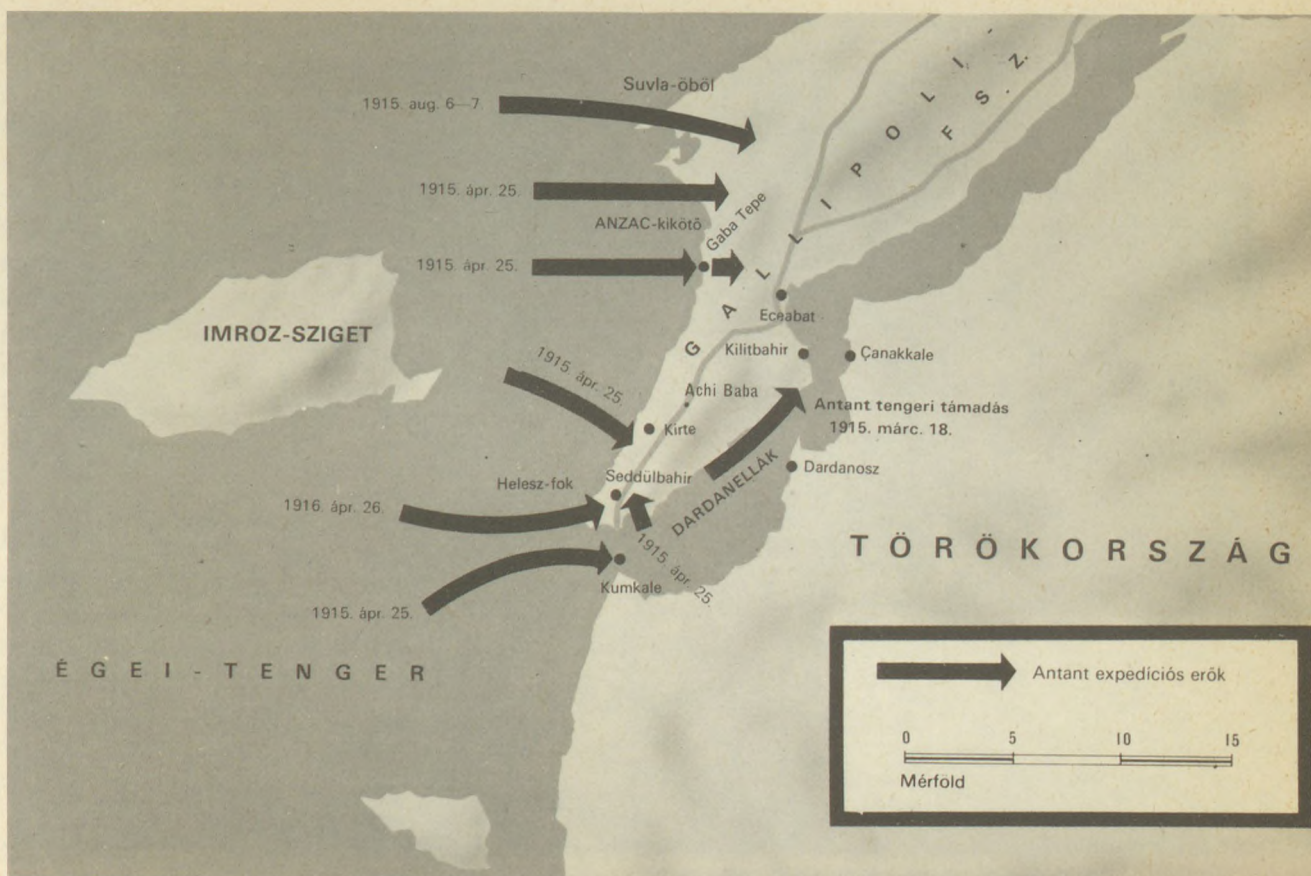

A háború kitörésekor mindegyik országnak volt néhány repülőgépe, amelyeket földérítésre használtak. Később megszülettek a vadászgépek, amelyek lelőhették a földérítőket, majd újabb vadászgépek, hogy megküzdjenek az előbbiekkal. Ezek a lassú röptű, favázás gépek túl könnyűek voltak ahhoz, hogy komolyabb bombaterhet vihessenek. 1918-ig nem is használták katonai bombázásra őket; az angolok éppen egy önálló bombázó erőt igyekeztek kialakítani, amikor véget ért a háború. A németek azonban 1915-ben bombázni kezdték Angliát: először Zeppelinekkel, léghajókkal, esetlen monstroomokkal, amelyek könnyű célpontot nyújtottak, mielőtt az angolok fölküldték a vadászgépeket. Amikor 1916-ban befejeződtek a nagy Zeppelin-támadások, a németek repülőgépekkel folytatták a bombázást. Ez nagy zűrzavart és nagy fölháborodást okozott Angliában. Az angolok eddig még sohasem élték át, hogy házhoz jön a háború. A közvélemény megtorlást követelt a pilóták ellen, sőt olyan hangok is hallatszottak, hogy ki kell végezni őket. Éjszakánként az egész országot elsötétítették, és mindenütt megállt a munka, ha csak egyetlen magányos támadót észleltek is. A tényleges pusztítás a következő nemzedék szemével nézve jelentéktelen volt. Az egész háború során összesen csak ezeregyszáz angol áldozatot követeltek a légitámadások.

A németeknek volt még egy másik fegyverük, amelyről kiderült, hogy a legveszélyesebb mind közül: a bűvárhajó vagy tengeralattjáró. Ennek az alkalmazását sem látta előre senki. A német és a brit admirálisok egyaránt a flotta segédeszközének, kiegészítőjének tekintették a tengeralattjárót, amely felderítő funkciót lát el, esetleg zavarja a csatahajókat. Nem gondolták, hogy kereskedelmi hajók ellen vetik majd be őket. A német bűvárhajóknak, ugyanúgy, mint az egész német flottának, kicsiny volt a hatósugara. Nem tudták sokáig blokád alatt tartani a brit szigeteket, különösen amikor elzárták előttük a Doveri-szorost, és meg kellett kerülniük Skócia északi részét. Mindazonáltal a németek 1915 elején bejelentették, hogy blokád alá veszik a brit szigeteket. A felszíni támadásoktól eltérően, a bűvárhajók nem figyelmeztethették előre az elsüllyesztendő hajókat, nem vehették át a legénységüket és az utasaikat. Az első észlelés után támadniuk kellett, és hagyni, hogy a legénység és az utasok a vízbe fulladjanak. Ez újabb hatalmas fölháborodást váltott ki a német barbarizmus ellen. Politikai hatása is katasztrofális volt.

57. A sivatag török hajói vitorlát bontottak

A Dardanellák és Gallipoli-félsziget

A legsúlyosabb német csapás az angol *Lusitania* hajó elsüllyesztése volt, amely hadianyagot is szállított, de az utasai között száz amerikai is volt. A németek örömmámorban úsztak: érméket verettek a haditett emlékére. Az amerikai közvélemény felháborodott. Wilson elnök határozottan tiltakozott. A tengeralattjárók voltak a legjobb propaganda arra, hogy az Egyesült Államok belépjen a háborúba az antant oldalán. Néhány német vezető, vagy legalábbis Bethmann fölismerte ezt; és rájöttek arra is, hogy 1915-ben kevés tengeralattjáró áll a rendelkezésükre ahhoz, hogy döntő hatást érjenek el velük. Így hát följánlották, hogy beszüntetik a bűvárhajóharcot, ha az angolok megszüntetik a blokádot. Az angolok visszautasították az ajánlatot. Később, miután további semleges amerikai állampolgárokat is vízbe öltek, a németek ellenszolgáltatás nélkül is korlátozták a víz alatti hadjáratot. A baj azonban már megtörtént. Bethmannak ismét azt kellett mondania, amit Belgium lerohanásakor: „A szükség törvényt bont.” Mindegyik nagyhatalom ezt az elvet követte, az antant ugyanúgy, mint a németek. Az antantnak, különösen pedig az angoloknak azonban sikerült olyan benyomást kelteniük, mintha fájó szívvel viselkedtek volna brutálisan vagy lelkiismeretlenül, a németek viszont mindig úgy hatottak, mintha élvezték volna.

Mindez azonban csak alig láthatóan rajzolódott ki 1915-ben, akárcsak a lövészárkok vonalai Északkelet-Franciaországban, amelyek még nemigen vastagodtak meg. Az emberek még mindig nem voltak hajlandóak elhinni, hogy a háború alapvetően másmilyennek bizonyult, mint amilyennek várták, és új, előre nem sejtett arculatot öltött.

58. Pusztulás Gallipolinál: 1915. február 25.

Joffre minduntalan bejelentette, hogy a döntő győzelemre nemsokára sor kerül; és Sir John French visszhangozta az optimizmusát. Ám különös módon az az epizód, amely mindörökké emlékezetessé tette 1915-öt, nem valamelyik híres vezetőtől eredt, hanem a legmegvetettebb hadviselő fél provokálta ki: a törökök. 1914 októberében Törökország, vagy hogy hangzatosabb néven emlegessük, az Oszmán Birodalom belépett a háborúba a németek oldalán. Nehéz ésszerű indítékot találni erre a lépésre. A törökök semmiképpen sem húzhattak volna hasznot ebből a háborúból, még akkor sem, ha Németország győz; sőt, düledező birodalmuknak az volt az egyetlen halvány esélye a fennmaradásra, hogy távol tartja magát az egésztől. A törököket azonban akkor már egy évszázada felváltva sanyargatta, vagy vette atyai pártfogásába Oroszország és Nagy-Britannia; most nem lehetett ellenállni a kísértésnek, hogy mindkettőnek egyszerre vágjanak vissza. Mihelyt beléptek a háborúba, a törökök azon nyomban el is küldték az 1912–13-as Balkán-háborúból megmaradt hadseregüket, hogy támadja meg Oroszországot a Kaukázusban, miközben egy szedett-vedett expedíciós erő hatástalanul fölvonult a Szezei-csatornához. A kaukázusi hadjárat ijesztő volt. A tél közepén zajlott, és hatalmas távolságra kellett volna utánpótlást biztosítani. Emberek ezrei haltak fagyhalált egy-egy éjszaka. Amikor 1915 januárjában a törökök megrendülten visszavonultak, már hetvenezer embert veszítettek el — százezerből.

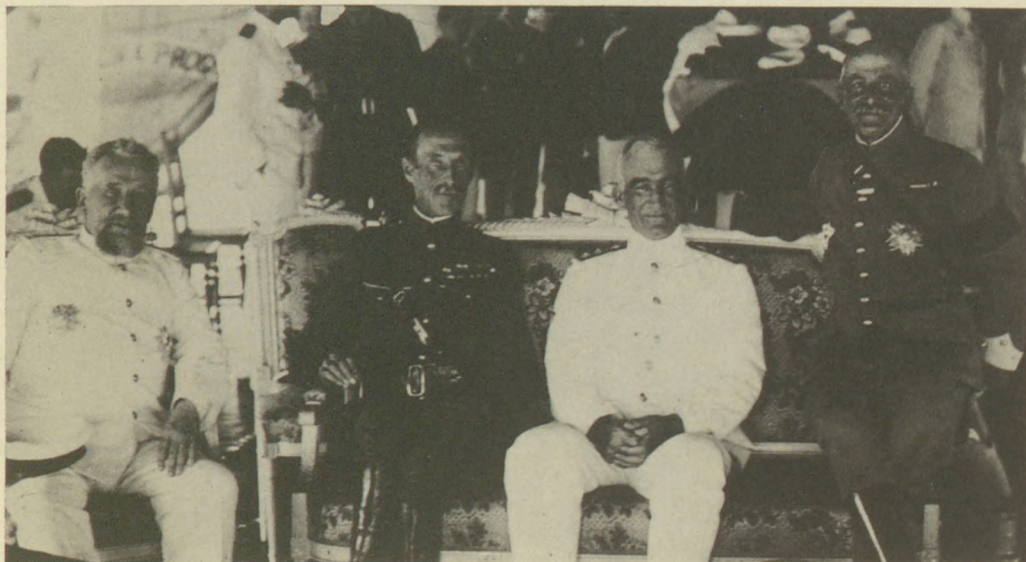
Az oroszokat addig is keményen megszorogatták. 1914 decemberének utolsó napján Nyikolaj nagyherceg kétségbeesett kérést intézett Kitchenerhez, hogy végezzen valami félrevezető hadmozdulatot a Földközi-tenger keleti részén, amely elvonná a törököket.

Amikorra azonban a kérés Londonba érkezett, már nem volt aktuális: a törökök visszavonulót fújtak a Kaukázusban. Mindazonáltal Kitchener lelkesen reagált. Úgy látta, az oroszok megsegítése hasznosabb, mint az állásháború a nyugati fronton. Ráadásul mint volt egyiptomi főkonzul, nyugtalankodott — egyébként ok nélkül —, hogy a törökök esetleg támadást intéznek a Szezei-csatorna ellen. Churchill még lelkesebb volt: íme, lehetőség nyílt egy nagyszabású partraszállási akcióra, a brit tengeri uralom kihasználására! Churchill és Kitchener egyhangúan sürgették a Dardanellák elleni támadást. Fisher vezéradmirális sem rajongott a nyugati frontért, habár az ő személyes ambíciója egy schleswigi akció lett volna — de ezt rajta kívül senki sem támogatta. Fisher nem bízott a Dardanellák elleni támadás sikerében, és tudnia kellett volna arról a régebbi vezérkari állásfoglalásról is, amely kijelentette, hogy nem is járhat sikerrel. Mindazonáltal támogatta az elképzelést, vagy legalábbis nem ellenezte — részben civil főnöke, Churchill iránti lojalitásból, de inkább azért, mert véleménye szerint része lett volna benne a szárazföldi hadseregnek is, és így dicsősége elhomályosította volna a nyugati frontét.

Churchill azonban biztosította Kitchenert, hogy a flotta a maga erejéből is győzhet a Dardanelláknál. A földközi-tengeri brit admirálist rávették, hogy jelentse ki: a vállalkozás sikerrel járhat. A brit kormány kapva kapott ezen a csodálatos megoldáson: indíthatnak egy keleti hadjáratot, hogy átkarolják a németeket, ugyanakkor továbbra is kedvében járhatnak Joffre-nak, Franciaországba küldhetnek minden rendelkezésre álló brit szárazföldi csapatot. Február 19-én a brit flotta löni kezdte a Dardanellák külső erődítményeit. Alig ütköztek ellenállásba. A tengerészgyalogosok gond nélkül partra szálltak ott, ahol néhány hónappal később egy nagy hadsereg kudarcot vallott. Ekkor még egyetlen hadosztály elfoglalhatta és talán meg is tarthatta volna a Dardanellákat.

Az angolok úgy vélték, bőven van idejük. A nagy csatahajók egy hónapig várakoztak az Égei-tengeren, és csak március 18-án hatoltak be a keskeny szorosba, amelyet legjobb tudomásuk szerint már megtisztítottak az aknáktól. Ismét sikeresen lötték az erődítményeket. Ma már tudjuk, hogy a török lőszerkészletek kimerültek; másnap a brit flotta ellenállás nélkül haladhatott volna át a Dardanellákon. A visszaúton azonban belefutottak egy aknasorba, amelyet a parttal párhuzamosan raktak le, nem pedig parttól

59. Akik kudarcot vallottak Gallipolinál: Sir Ian Hamilton tábornok és de Robeck tengernagy

60. Megbékélés a halálban: német és francia halottak egymás mellett

partig, mint a többi, s amelyet az aknakeresők előzőleg nem vettek észre. Két angol és egy francia csatahajó elsüllyedt, három másik súlyosan megsérült. Ezek mind öreg hajók voltak, már a leselejtezésre vártak; és a most oly féltve őrzött hajók legtöbbjét a következő évben le is selejtezték. Az angol admirális, de Robeck azonban nem kockáztatta meg, hogy további hajókat veszítsen el. Ekkor kiderült, hogy nem is kell kockáztatnia. Kitchener úgy határozott, hogy végül mégis nélkülözni tud egy hadsereget. Megint nem racionális számítás, hidegfejű elhatározás alapján született az a döntés, hogy a franciaországi erők maradjanak védelemben. Kitchener egyszerűen úgy érezte, hogy megrendülne Nagy-Britannia tekintélye, ha kudarcot vallanának a Dardanelláknál. Magához hívatta Sir Ian Hamiltont, régi kegyeltjét még a búr háború idejéről, és útnak indította azzal a paranccsal, hogy foglalja el Konstantinápolyt, mondván: „Ha sikerrel jár, akkor nemcsak egy hadjáratot nyer meg, hanem a háborút is!” Hamilton elindult Londonból törzskar nélkül, rendes térképek nélkül, úgy, hogy a török védelmi rendszerről a legfrissebb információja 1906-ból származott. Csapatai között egyetlen reguláris hadosztály volt, az utolsó, amely még megmaradt. A többiek gyarmatiak és népfelkelők voltak, teljesen tapasztalatlanok. Az angol hadsereg mindeddig sohasem gyakorolta az ellenséges partvidéken való partraszállást, és nem rendelkezett a hozzá való felszereléssel, hiába beszéltek annyit a tengeri fölényről. Mindent napról napra kellett rögtönözni.

Hamilton akkor érkezett meg, amikor de Robecket éppen kétségbe ejtették a március 18-i veszteségek. Nyomban följánlotta, hogy majd ő folytatja az akciót. A flottatámadást lefújták, és nem is került többször sor rá. Amikor Hamilton megvizsgálta a szállítmányait, kiderült, hogy rosszul rakták össze őket: a haszontalan holmi volt fölül, a létfontosságú anyagok mélyen alattuk. A teljes expedíciós erő, miután riasztotta a törököket, felhúzta a horgonyt és visszatért Alexandriába, ahol mindent átraktak. Több mint egy hónapig voltak távol a tervezett hadszíntértől. Ezalatt a törökök összeszedtek minden összeszedhető embert, odagyűjtötték minden lőszertartalékukat. A Dardanellák bevétele most már nem ígérkezett egyszerű hadműveletnek. Közben Joffre méltatlankodott, hogy elhanya-

golják a nyugati frontot. Hogy biztosítsa Joffre jóindulatát, Sir John French március 10-én támadást indított Neuve Chapelle-nél. A brit hadseregnek nem volt elég ágyúlőszer, nem futotta tüzérségi előkészítésre. A támadás ezért meglepetésként érte a németeket, és az angol gyalogság áttörte a német vonalat — az egész háborúban először és utoljára. Ennek azonban nem lett semmi lényeges következménye. Az angolok tétováztak, nem mertek benyomulni a résbe, amelyet ők ütöttek az ellenség védelmén. Erősítésre vártak, és mire az erősítés megérkezett, már ott volt a németeké is. A rés bezárult. Az angolok céltalanul és haszontalanul tovább erőlködtek. Amikor végül föladták, a németeken volt a sor, ugyanolyan haszontalanul. Neuve Chapelle mindössze három napig tartott, mai szemmel nézve nem sokáig, de intő jelként megmutatta a jövőt: a kezdeti sikert, amely nem vezet sehová, aztán a nyilvánvaló kudarcok után is vakon folytatott támadásokat. A csata még valamiért fontos az angolok számára. Sir John French, hogy leplezze fiaskóját, arra panaszkodott, hogy nem volt elég lőszer. A kormány továbbadta a labdát, a hadianyaggyárak munkásait hibáztatta, akik, úgymond, fölveszik a magas béreket, de a kocsmákban töltik a napot. Sürgősen rendeletet hoztak, amely korlátozta az italmérések nyitvatartását, főként pedig megszabott egy délutáni időszakot, amikor az iszogatókat ki kell penderíteni. Ez a megszorítás azóta is érvényben van, és a nyári időszámítás mellett ez az egyetlen tartós hatás, amelyet az első világháború tett az angol életmódra. Mindenki, akinek Angliában kiszárad a torka délután, ma is a Neuve Chapelle-i csatáért szenved.

Joffre-nak nem szegte a kedvét ez az angol kudarc, sem a saját hasonló kudarcai. Tovább követelt mindig „csak még egy” támadást, mindannyiszor abban a szent meggyőződésben, hogy ez lesz a döntő. Ezek az úgynevezett csaták semmi másra nem

61. A civilizáció újabb diadala: gáztámadás után

voltak jók, mint hogy fölkerüljenek a háborús emlékművekre: februárban 50 000 francia esett el, amíg apránként előrenyomultak ötszáz métert a Champagne-ban; másik 60 000 halt meg Saint-Mihielnél, és 120 000 esett el májusban Arras mellett. A brit hadsereg új offenzívákkal próbálkozott Festubert-nél és Aubers-nél, arányaiban még nagyobb veszteségekkel. A francia hadsereg harci szelleme, amelyet már erősen kikezdték az 1914. augusztusi katasztrófák, tovább romlott. A brit hadsereg kezdeti lelkesedése is lelohadt. A németeknek viszont erőt adott a védekezésük sikere. Csak egy támadást indítottak: április 22-én Ypres-nél, ahol először használtak mérges gázt. Ez nemcsak gázság volt, hanem ostobaság is, hiszen a németek nem rendelkeztek elegendő erővel ahhoz, hogy igazi offenzívát indítsanak nyugaton. A támadás elérte a kívánt célt — rést nyitott az angol arcvonalon; de mint rendesen, a rést betömték, amikor a gáz elszórt, és a német előrenyomulás megtorpant. Sir John French elküldte a veszteséglistát, és ellentámadásokat követelt. Smith-Dorrien, a hadsereg parancsnoka, tiltakozott. Nyomban menesztették. Sir William Robertson, French akkori vezérkari főnöke, ezekkel a híres szavakkal közölte vele: „Horace, mehetsz haza!” Néhány nappal később French mégis kénytelen volt beleegyezését adni a visszavonuláshoz. Az eset intő előjele volt a jövőnek: azok a brit tábornokok, akik értelmetlenül hagyták tovább folyni a mészárlást, a helyükön maradtak és előléptették őket; aki viszont tiltakozott, az a leváltást kockáztatta. Május közepére már mindegyik támadás kifulladt. Kimerültek az emberek és a készletek is. A döntő győzelem ugyanolyan távolinak rémlett, mint addig: a támadások még abban sem akadályozták meg a németeket, hogy nagy erősítéseket csoportosítsanak át a keleti frontra.

Közben lassan haladtak Hamilton előkészületei a Dardanellák elleni támadásra — és haladtak a török előkészületek is a védekezésre. Mire Hamilton befejezte a fölkészülést, öt hadosztálya volt. A törököknek hat. Mindazonáltal az április 25-i partraszállások meglepetésként érték a törököket. A csapatok mindenütt sikeresen kijutottak a

62. Újonccsábítás a Trafalgar Square-en

63. Lloyd George szakértő szemmel méregeti a lőszergyári munkáslányokat

szárazföldre, volt, ahol súlyos veszteségekkel, másutt viszont veszteség nélkül. Hamilton előzőleg jól tervezte meg stratégiáját, de túl jótét lélek volt ahhoz, hogy a csapatok élén is jó tábornok legyen. Pozícióját csak gyengítette, hogy „költő” és irodalmár hírében állt. Lelkiismerete nem hagyta, hogy erőteljesebben hajtsa alárendeltjeit; a partraszállás során pedig egy csatahajón cirkált föl-alá a part mentén, elszakadva az eseményektől. Most páratlan lehetőséget kapott, amellyel huszonnégy óráig élhetett volna, egyes helyeken még tovább is — aztán a lehetőség semmivé lett. A brit erők ottragadtak a sziklás tengerparton, nem tudtak följutni a hegygerincre, kijutni a nyílt terepre. A török védők ott lapultak fölöttük. Megint kirajzolódtak a lövészárkok, de sokkal rosszabb körülmények között, mint Franciaországban. A brit erők nem voltak hátulról biztosítva: csak a törökök ágyútüzének kitett parti sáv volt mögöttük, azon túl pedig a tenger. Mindent, még az ivóvizet is az éj leple alatt kellett a partra vinni. Sehol sem volt árnyék. A talaj sok helyütt olyan kemény volt, hogy nem lehetett rendes fedezéket ásni. A Dardanellák elleni támadás ragyogó elméleti elgondolás volt. De a legjobb elgondolás is katasztrófába torkollik, ha sebtében és hevenyészetten valósítják meg. Az a muníció és azok a csapatok, amelyeket Sir John French értelmetlenül elfecsérelt Észak-Franciaországban, győzhettek volna a Dardanelláknál és bevehették volna Konstaninápolyt. Így azonban a mozgóháború ismét állóháborúba fulladt. Az angolok ugyanúgy megfeneklettek Gallipolinál, mint Franciaországban.

Ez a két kudarc politikai válságot váltott ki Nagy-Britanniában. Sir John French mindenre mentséget talált a sokat emlegetett tüzérségi „lőszerhiánnyal”; a főhadiszállást fölkereső látogatókat is tájékoztatták a „lőszerbotránnyról”. Northcliffe, az akkori legnagyobb sajtómágnás elhatározta, hogy ellátja a baját Kitchenernek, aki felelős volt a hadianyag-ellátásért. Támadásait, noha minden soruk igaz volt, általános rosszallás fogadta; lapjának, a *Daily Mail*nek egy példányát elégették a tőzsde padlóján. Ily módon kapta meg a büntetést azért, hogy megfélemedezett magáról és igazat mondott. A kormányon belül Lloyd George is elégedetlen volt Kitchenerrel, akárcsak a kormányon kívül a konzervatív képviselők. Május közepén robbant ki a második válság, ezúttal a Dardanellák miatt. Fisher, akinek korábban sem tetszett az elképzelés, egyre jobban

nyugalankodott, ahogy egymás után küldték a csatahajókat a Földközi-tenger keleti részébe. Heves tiltakozása jeleként minden előzetes figyelmeztetés nélkül bejelentette lemondását. Asquith, a miniszterelnök nem akart nyilvános perpatvart. Koalíciós megegyezést kötött a konzervatívokkal, hogy a löszerről és a Dardanellákról is eltitkolják a tényeket a brit közvélemény elől, újabb lépésként a felé az álláspont felé, hogy ha az emberek tudnák az igazságot a háborúról, nem harcolnának tovább. Így fejezte be tevékenységét az utolsó liberális kormányzat Nagy-Britanniában, a titkolózás ködében. Fisher eltűnt a politika színpadáról. Kitchener nem — éppen az a konzervatív megmozdulás mentette meg, amelynek meg kellett volna buktatnia. A hatalmát azonban megnyirbálták. Lloyd George vette át az új hadianyagügyi miniszteri tárcát.

Ez jelentősebb esemény volt, mint az éppen zajló csaták. Nagy-Britanniában és nemsokára más országokban is egy újfajta háború kezdetét jelezte. Eddig a pillanatig az angol nép ráadásnak tekintette a háborút, olyan luxusnak, amelyet megengedhetnek

64. Bonbon helyett bombát gyártanak a lányok

maguknak a mindennapi élet mellett. A hadügyminisztérium még mindig békebeli dimenziókban rendelte meg a hadianyagokat; az árakat a kereslet—kínálat törvénye határozta meg; a szakképzett dolgozók szakszervezetei nem engedték be a nőket és a szakképzetlen munkásokat a műhelyekbe, nehogy „fölhíguljanak” a szakmák. Lloyd George komolyra fordította a háborút az ipari fronton. Nem fogadta el a hadügyminisztériumnak a várható igényekre vonatkozó becsléseit. Ugyanúgy semmibe vette a csapatok élén álló tábornokokat is. Például amikor arról tudakozódott, hogy hány géppuskára lesz szükség, Haightól azt a választ kapta, hogy „a géppuska fontosságát nagyon túlértékelték, és zászlóaljanként kettő bőven elég lesz”. Kitchener úgy vélekedett, hogy zászlóaljanként négynek hasznát lehetne talán venni, de „négynél több már luxusnak számítana”. Lloyd George erre azt mondta a munkatársainak: „Induljatok ki Kitchener maximumából; emeljétek négyzetre, szorozzátok meg az eredményt kettővel, és ha megvan, biztos, ami biztos, duplazzátok meg!” Eme számtani mutató végeredménye zászlóaljankénti hatvanégy géppuska lett volna. A háború vége előtt minden brit zászlóaljnak negyvenhárom géppuskája volt, és lármásan követeltek újabbakat. A hadügyminisztérium nem volt hajlandó jóváhagyni a Stokes-féle mozsárnak, a háború egyik legjobb fegyverének a gyártását sem. Lloyd George rávett egy indiai maharadszát, hogy a saját zsebéből finanszírozza a gyártást. Néha úgy ért el eredményt, hogy rekvirálással fenyegette meg a gyártókat; máskor hagyta, hogy hatalmas haszonra tegyenek szert — bármilyen módszer megfelelt, ha hozta a kívánt eredményt, a hadianyagot. Rávette a szakszervezeteket, hogy adják föl a kikötéseiket a háború idejére, és gátlástalanul megígérte nekik, hogy azután majd sokkal jobb körülmények lesznek. Az ordító lőszerigény valamiképpen egybeolvadt egy szebb és jobb Nagy-Britannia látomásával. A szakszervezetek immár nem voltak az osztályharc eszközei. Vezetőik a kormány partnerei lettek, sőt a tőkéséiké, csak persze ők nem kaptak részt a nagyobb profitból.

Lloyd George tovább is ment abbéli igyekezetében, hogy munkaerőt adjon a hadüzemeknek. Nem sokkal azután, hogy hadianyagügyi miniszter lett, a harcosszüfrazsettek egy utolsó tüntetést rendeztek Christabel Pankhurst vezetésével. Végigmasíroztak a Whitehallon, ezzel a jelszóval: „Követeljük a munkához való jogot!” Lloyd George-tól megkapták! Sok százezer nő kapott helyet a lőszergyárakban. Másokból gépírónők lettek a gyárak és a kormányhivatalok irodáiban; a férfi irodai munkaerő eltűnt. Most először a nők tömegesen megkeresték a kenyerüket. Megjelentek a kocsmákban is, és maguk fizettek az italért. A gyárakban és a hivatalokban dolgozó lányoknak ésszerűbben kellett öltözködni. Megrövidültek a szoknyák, eltűntek a szoros fűzők. Sokan rövidre vágták a hajukat. A férfi villamoskalauzok helyébe is nők léptek. Kisvártatva a fegyveres erők is megszervezték a női segédszolgálatukat. A hölgyek megkapták a maguk khakiszínű egyenruháját. Megjelentek a rendőrnők is. A többi hadban álló ország is ugyanezen az úton járt, noha egyik sem ment el olyan messzire, mint Nagy-Britannia. A háború végére már nem volt igaz, hogy az asszonynak otthon a helye.

Az angliai kormányváltástól azt várták, hogy energikusabb lesz a hadviselés. Ehelyett hosszú szünet következett. Az angol miniszterek tehetetlenül bámulták a térképen Gallipolit, ahol a sziklás partra szorult az expedíciós erő, és nem tudták eldönteni, hogy visszavonuljanak-e, vagy küldjenek oda további csapatokat és próbálkozzanak újra. A franciaországi hadseregek egyelőre kimerültek. Máshol azonban zajlottak az események. A franciáknak nem volt ínyükre a gallipoli akció. De nekik is megvolt a maguk terve Németország átkarolására. Első javaslatuk az volt, hogy küldjenek expedíciós haderőt Szalonikibe, a semleges Görögországba, ahonnan segítséget lehetne majd nyújtani Szerbiának. A görögök között voltak, akik szíves-örömmel beléptek

65. Olasz csapatok kopogtatnak Ausztria hátsó ajtaján

volna a háborúba. Az oroszok tiltakoztak: attól féltek, hogy a görögök érnék el elsőnek Konstantinápolyt, és megtartanák maguknak. A franciáknak újabb ötletük támadt: Olaszországot kellene bevonni a háborúba az antant oldalán. Akkor meg lehetne támadni Ausztria-Magyarországot, s így elvonni erőit Oroszországtól. A franciák magukban attól féltek, mi lesz akkor, ha Olaszország tartalékolja erejét, miközben ők kimerítik a magukét. Amikor be akarták vonni Olaszországot a háborúba, majdnem ugyanannyira hajtotta őket az a szándék, hogy meggyöngítsék, mint az, hogy szövetségesre tegyenek szert. Olaszország elméletben Németország és Ausztria-Magyarország szövetségese volt a háború kitörésekor, de tüstént kijelentette, hogy a háború már nem tartozik a szövetségi kötelezettségek közé, és semlegességbe vonult vissza. Mindkét oldal igyekezett megnyerni a kegyeit. A németek (Ausztria-Magyarország tehetetlen dühöngése közepette) osztrák területet, Tirolt és Triesztet kínálták föl neki, ha megmarad semlegesnek. Az antant sokkal többet kínált: nemcsak Tirolt és Triesztet, hanem Észak-Dalmáciát és részesedést Kisázsziából — ha az ő oldalukon lép be a háborúba.

A licitálás folytatódott 1914—15 egész telén. A forradalmi szocialista Mussolinit, aki korábban szemben állt minden „kapitalista” háborúval, a francia kormány fölbérelte, hogy népszerűsítse a demokrácia védelmében vívott harcot. D’Annunzio, a romantikus

író és a futurista Marinetti irodalmi elméleteik folytatásaként hirdették a háborút. Az olasz nép nagy többsége közönyös volt, és csak arra vágyott, hogy hagyják békén. Az ő véleményüket azonban nem kérdezte senki. Végül az antanté lett a pálya, nem is annyira azért, mert konkrét ajánlataik kedvezőbbek voltak (habár csakugyan kedvezőbbek voltak). Az újságírók és a politikusok a háborút önmagáért akarták. Olaszország nagyhatalomnak tekintette magát, ennél fogva alávalóság lett volna semlegesnek maradni, amikor a többi európai nagyhatalom hadban állt. Olaszországnak meg kellett mutatnia, hogy egyenrangú Nagy-Britanniával és Franciaországgal, s fölötte van Svédországnak meg Svájcnak. A háború majd erőt és ihletet ad az olasz népnek: Olaszország nagy lesz, ha addig nem lett volna nagy. Április 26-án Olaszország aláírta Nagy-Britanniával és Franciaországgal a titkos londoni egyezményt, amelyben ígéretet tett arra, hogy egy hónapon belül belép a háborúba; cserébe gazdag jutalmak ígéretét kapta. Az olasz képviselőház többsége a semlegesség pártján állt. A háborús agitátorok tömegtüntetéseket szerveztek Rómában. A csócselék betörte a parlament ablakait. A képviselők engedelmesen a háborúra szavaztak. Május 23-án Olaszország hadat üzent — de csak Ausztria-Magyarországnak. Egy évbe telt, amíg annyira összeszedte a bátorságát, hogy Németországnak is hadat üzenjen.

Olaszország hadba lépésével kevés vált valóra az antant remélte előnyökből. Az olasz flotta együttműködött velük a Földközi-tengeren, noha arra nem lehetett számítani, hogy megállítják az Adriáról kiinduló osztrák tengeralattjárókat. Gazdaságilag Olaszország jelentős teher volt. Franciaországot máris az angolok látták el szénrel, mert az északkelet-franciaországi szénbányák szinte mind a német vonalak mögött voltak. Most el kellett látniuk Olaszországot is. Az olasz hadsereg még nem heverte ki az 1912-es líbiai háborút.

66. Az olasz katonák nehéz úton járnak

Katonája volt bőven, de fölszerelése kevés, nehéztüzérsége pedig alig. Azt a bizonyos hátsó ajtót, amely Ausztria-Magyarországon át Németországba vezetett volna, jóformán teljesen bezárta a természet. Olaszország hegyekkel volt körülvéve. A hegyek osztrák kézen voltak, az olaszoknak a síkságról kellett fölverekedniük magukat. Ha pedig Isztriába akartak bevonulni, hátulról fenyegette őket Dél-Tirol. Az olaszországi hadjárat mása volt a franciaországinak, csak rosszabb körülmények között: céltalan és eredménytelen támadások sorozata. A katonai szakírók tizenegy isonzói csatát tartanak számon — tizenegy sikertelen próbálkozást, hogy az olaszok átverekedjék magukat az osztrák határhegyeken. Persze, az osztrák—magyar erőket lekötötte a harc; de majdnem ugyanakkora létszám állomásozott a határ mentén korábban is, amikor Olaszország még semleges volt. Másrészt viszont az olaszok elleni küzdelem a Habsburg-birodalom sok nemzetiségében fölélesztette a lanyguló harci kedvet. Oroszország iránt kevesen viseltettek ellenséges érzülettel; az olasz orvttámadás viszont mindenkit fölháborított, és ujjongtak, hogy még mindig győzedelmeskedhet valahol a halódó Monarchia.

Az olasz politikusok nagyrészt attól való félelmükben ugrottak fejest a háborúba, hogy a küszöbön áll Oroszország győzelme Ausztria-Magyarország ellen. Ezért, gondolták, ha nem lépnek be azonnal, elkésnek. Nagy-Britannia és Franciaország viszont azért vette rá az olaszokat a hadba szállásra, hogy megsegítsék vele az oroszokat. Ez indokolt is volt, csak az eszköz bizonyult alkalmatlannak. Az oroszok csak akkor nyerhettek tért, ha nem kell más erővel szembeszállniuk, mint a cári birodalomnál is roszaktagabb Monarchiáéval. 1915 márciusában az orosz hadsereg folytatta a galíciai offenzívát, és elfoglalta Przemysl nagy várát. Ez a siker megerősítette Falkenhaynt abban az elhatározásában, hogy 1915-ben a keleti frontra összpontosította erőit: ha elég döntő győzelmet arat az orosz hadsereg fölött, akkor túlerőt tud szembefordítani az antanttal nyugaton, és remélhetőleg rá tudja bírni őket a Németországnak kedvező kompromisszumos békére. Egész márciusban és áprilisban dübörögtek Németországon át a csapatszállító vonatok kelet felé; Joffre offenzívái sem tudták megzavarni ezt az erőátcsoportosítást. Nemsokára a német főparancsnokság is keletre költözött; II. Vilmos császár volt névlegesen a legfőbb hadúr, a tényleges parancsnok pedig Falkenhayn mint vezérkari főnök. Ez súlyos csapás volt a két keleti parancsnoknak, Hindenburgnak és Ludendorffnak, akik eddig a maguk feje után mehettek, most viszont beosztottak lettek. Viszonzásképpen bírálni kezdték Falkenhaynt, konkurens haditerveket dolgoztak ki, és bármi baj volt, őt okolták érte.

A Kelet-Poroszországot elfoglaló Hindenburg és Ludendorff afféle Schlieffen-tervet szeretett volna megvalósítani keleten. Az orosz erők háta mögé akartak kerülni, hogy bekerítsék őket. Ennek megvolt az a további előnye, hogy Hindenburg és Ludendorff aratta volna le a babért. Falkenhayn már megtanulta az eredeti Schlieffen-terv kudarcából, hogy a kör kerületén mozgó csapatok lassabban jutnak előre, mint az egyenes vonalban visszavonulók; véleménye szerint az oroszok kiszabadultak volna a bekerítésből. Heves vita után II. Vilmos Falkenhaynnak adott igazat. Egész hadosztályokat vettek el Hindenburgtól, és délre küldték őket, hogy megtámogassák az osztrák—magyar hadsereget. Május 2-án az egyesített erők Gorlicénél támadást intéztek egy negyvenöt kilométernyi frontszakaszon. Az orosz arcvonalat hiányosan védték. A gyalogság alig volt kiképezve; sokuknak még puskája sem volt, úgy kellett kiragadni a fegyvert halott bajtársaik kezéből. Az orosz arcvonal semmivé lett. Ez volt az egyetlen igazi áttörés az egész háború során — mármint az egyetlen áttörés, amely olyan széles és mély volt, hogy

70. A V-part Gallipolinál

nem lehetett elzárni. Az oroszok először Galiciát adták föl, aztán Lengyelország legnagyobb részét is. Veszteségük csak foglyokban háromnegyed millió volt, területben pedig több, mint egész Franciaország. Körülbelül tízmilliónyi menekülő polgári lakos vánszorgott a csapatok mellett. Mégsem volt ez döntő győzelem. Az oroszok az utánpótlásuk felé vonultak vissza, akármilyen elégtelenek voltak is készleteik; a németek és az osztrákok viszont távolodtak az övéiktől. Éppen a vasútvonalak hiánya, ami korábban gátolta az orosz előrenyomulást, segítette most őket a visszavonulásban. A támadás volumene, amivel Falkenhayn végrehajtotta az áttörést, utána lehetetlenné tette a gyors előrehaladást. A támadók lendülete alábbhagyott. Szeptemberre már állt az új orosz arcvonal — ötszáz kilométerrel keletebbre ugyan, de azért arcvonal volt. A vereség ellenére Oroszországgal még mindig számolni kellett a háborúban.

A németeknek még mindig nagy hadsereget kellett keleten tartaniuk, sőt, nagyobbat, mint korábban, mert most ellenőrzésük alatt volt a megszállt Lengyelország is. Rádásul Falkenhayn győzelme megnehezítette, hogy kompromisszumos békéről tárgyaljanak Oroszországgal. Előzőleg a németek megelégedtek volna a *status quo*-val. Most viszont már a meghódított területből is meg akartak tartani valamennyit, ha ugyan nem mindent. A háború menete során ismét maga a háború állította elő a háborús célokat. A szemben álló oroszoknak pedig most volt valami határozott céljuk, amiért harcoljanak: Szent Oroszország földjének felszabadításáért. Hadseregük harci szelleme nem hogy romlott volna, de még javult is. Tovább javítandó, II. Miklós cár menesztette a főparancsnokot, Nyikolaj nagyherceget (akit elküldtek a Kaukázusba), és személyesen vette át a parancsnokságot. Ez óriási baklövés volt. A legtöbb államfő elméletben főparancsnok is volt. Még Poincaré elnök, a térdradrágos Poincaré is főparancsnoka volt Franciaország haderejének. Volt azonban annyi eszük, hogy félreálljanak a katonai szakemberek útjából. II. Vilmos rábízott mindent a vezérkari főnökre, noha ott lábatlankodott a főhadiszálláson. II. Miklós alkalmatlan volt a parancsnokságra, mégsem volt hajlandó rábízni senki másra. Ettől fogva az orosz hadsereg vezető és stratégia nélkül sodródott, és csak látszatfenyegetést jelentett a németeknek.

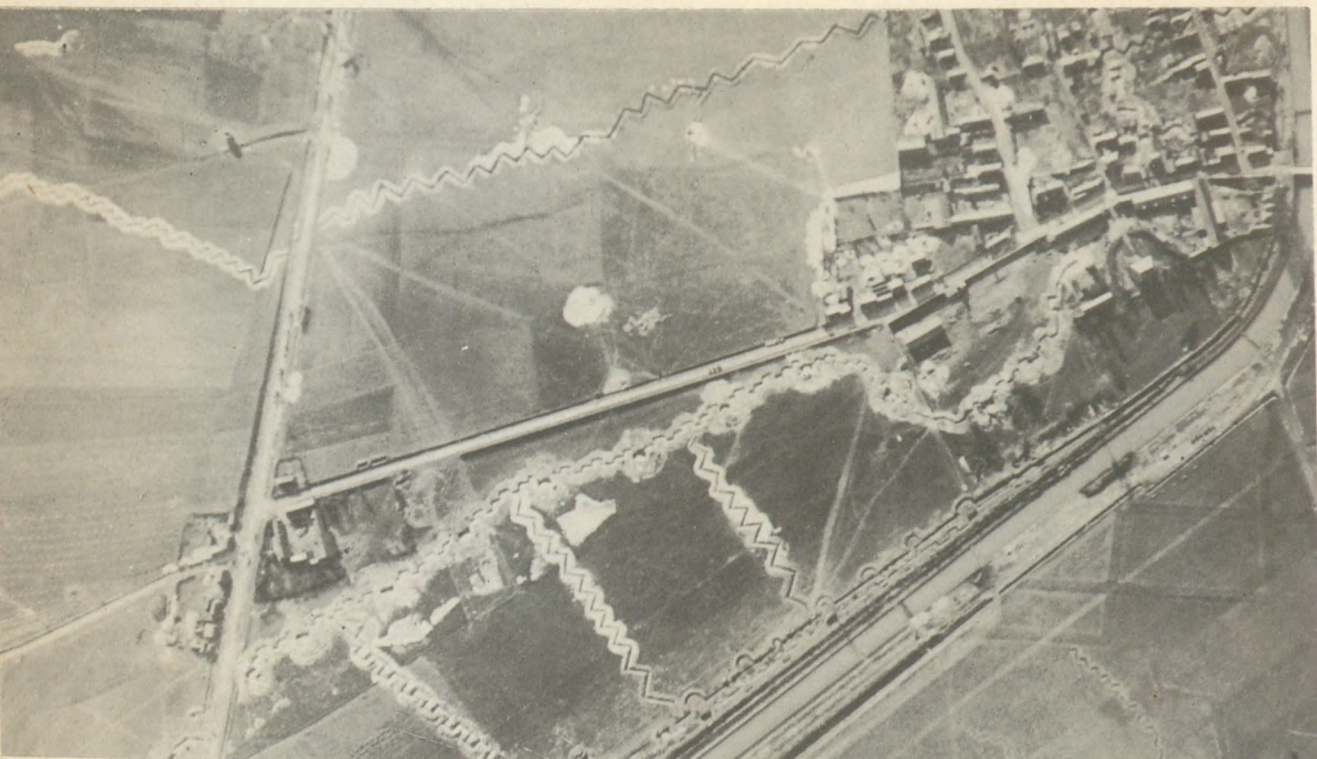
Nyugaton az antant semmit sem tett, hogy elvonja a németek erejét, miközben az oroszok katasztrofális vereséget szenvedtek. Hadseregeiket kimerítették Joffre hiábavaló májusi offenzívái. Joffre még mindig lelkesen újabb támadásokat akart indítani. Az új brit kormány tagjai egymás között pörlekedtek a stratégián. Ellene voltak a további offenzíváknak, amíg 1916-ban nem készülnek föl Kitchener katonatömegei. Ráadásul úgy érezték, hogy csúnya folt esne az angolok keleti hírnevén, ha nem vinnék végre sikerre a gallipoli akciót. Július 5-én angol és francia miniszteri értekezletet tartottak Chantillyban. Ez volt a háború során az első kísérlet arra, hogy összehangolják az antant stratégiáját. Kitchener, a jelenlevő angolok közül az egyetlen, aki tökéletesen beszélt franciául, uralta az egész megbeszélést. Látszólag minden úgy történt, ahogy ő akarta: védekezés Franciaországban, támadás Gallipolinál. Joffre hallgatott, és látszólag hozzájárult mindenhez. A valóságban ő kerekedett felül. A találkozás előtt ugyanis Joffre és Kitchener feltűnés nélkül tett egy kis sétát az erdőben. Kitchener megígérte, hogy szeptemberben támogatja az új offenzívát a nyugati fronton, ha először folytatódhat Gallipolinál a támadás. Joffre ráállt az alkura.

Minden készen állt tehát arra, hogy újult erővel megrohamozzák a Dardanellákat. Még öt hadosztályt küldtek Hamiltonnak, így összesen tizenhárom lett; ugyanabban az időszakban azonban nem kevesebb, mint tizenhat új hadosztály csatlakozott a franciaországi brit hadsereghez. A törökök sem tétlenkedtek a hosszú szünet alatt. Tizenhat hadosztálynyira növelték erejüket. Hamilton előzőleg kért néhány fiatalabb, energikus tábornokot a franciaországi frontról. Azt a választ kapta, hogy egyet sem tudnak nélkülözni, és a katonai ranglista szerinti rangidős tábornokokat kell választania. Így kapta meg Stopford tábornokot, a londoni Tower parancsnokát, aki addig még sohasem állt harcoló csapatok élén. Az újabb támadás időpontját augusztus 6-ára tűzték

71. A Suvla-öböl partja: a lovakat még itt sem lehetett nélkülözni

72. A lövészárók-rendszer a levegőből, elméletben

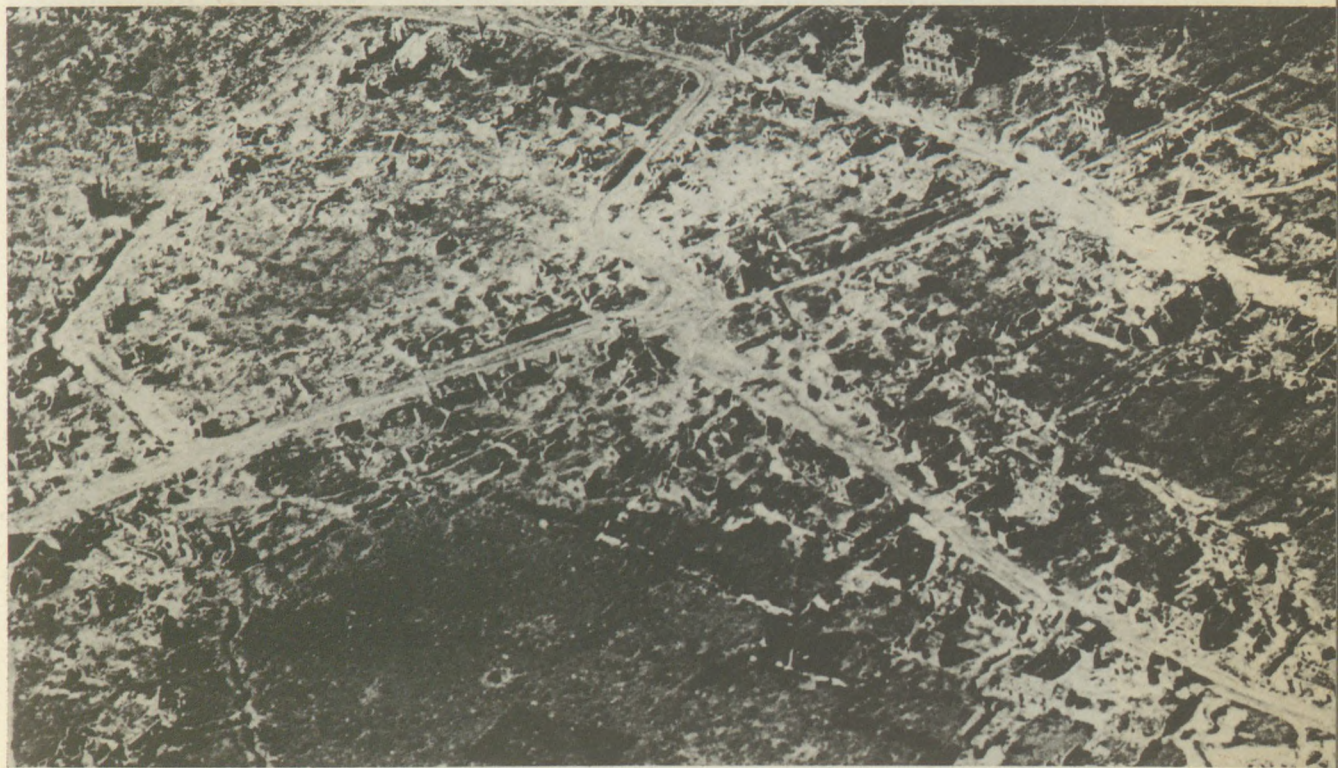
ki. Hamiltonnak megint sikerült meglepnie a törököket. Az ANZAC-kikötőnél egy oszlop négyszáz méternyire megközelítette a hegygerincet, ahol csak húsz török volt előttük. Ekkor letelepedtek reggelizni. Mire befejezték, a gerincen tömött sorban meredeztek a fegyvercsövek. A Suvla-öbölnél 20 000 embert tettek partra szinte veszteség nélkül; csak ezer török állta útjukat, akik még géppuskával sem rendelkeztek. Itt Stopford volt a parancsnok. Ő nem szállt partra, hanem gratulált a katonáknak a sikeres akcióhoz, majd leheveredett délutáni szunyókálására. A parton levő katonáknak azt mondták, pihenjék ki magukat; elmentek hát fürödni — akkor, amikor nem álltak törökök a győzelem útjában. Hamilton, mint rendesen, most is udvariasabb volt annál, hogy beleavatkozzék. Ezúttal is a part mentén cirkált. Végül kétségbesetten felkereste Stopfordot, aki éppen aludt. Hamilton azonnali előrenyomulást sürgetett. Stopford azt mondta, várni kell másnapig. Hamilton nem erőszakoskodott. Másnap a parton levő brit csapatok fedezékeket ástak maguknak. Augusztus 8-án aztán megkísérelték az előrenyomulást. Akkorra a törökök már túl erősek voltak, nem tudtak megbirkózni velük. A gallipoli akció kudarcot vallott — ezúttal végérvényesen. Stopfordot visszahívták. A brit hadsereg ott maradt abban a lehetetlen helyzetben; immár az utánpótlásaitól is elvágták az őszi viharok. Hamilton még mindig győzelemről beszélt. Otthon, Angliában nem volt hitele a szavának. Egyes miniszterek a visszavonulást szorgalmazták; mások arról beszéltek, mekkora csorba esnék Nagy-Britannia tekintélyén; Gallipolinál pedig tovább hullottak az emberek.

Joffre most nyújtotta be a későbbre keltezett csekket: őszi offenzívát követelt Franciaországban. Amikor a brit miniszterek tiltakoztak, Kitchener így válaszolt: „Úgy kell háborúznunk, ahogy muszáj, nem úgy, ahogy szeretnénk!” Különben is, tette hozzá,

ha Nagy-Britannia nem ad kellő támogatást, akkor Joffre-t megbuktatják, és a francia politikusok békét kötnek. Tehát azért haltak meg angol katonák, hogy Franciaországot a háborúban lehessen tartani! Joffre most megint bízott a sikerben. Ezúttal kombinált offenzívára készültek: egy támadás indult a jobbszárnyon, Champagne-ban, egy a balszárnyon, Artois közelében. A németek, mondták a tábornokok, kénytelenek lesznek visszavonulni a Meuse mögé, sőt esetleg teljesen föladni a harcot. A franciák szeptember 25-én lendültek támadásba Champagne-ban, és riasztó fölfedezést tettek: hiába törték át a német vonalat, semmi hasznuk nem lett belőle. Mögötte ugyanis ott húzódott a teljesen előkészített második védelmi vonal! Az eredeti keskeny árkok megvastagodtak: az első vonalat kevesebb ember védte, és mögötte ott volt az igazi, erősebb és könnyebben megerősíthető védelmi vonal. Ez a mélységi védelem céltalan mészárlássá tette a közönséges támadásokat. Három nap után a francia támadást lefűjték. Az áttörésre váró lovas hadosztályok ismét visszatértek szálláshelyeikre. Az északi francia támadás ugyanilyen határozottan akadt el.

Joffre leszögezte, hogy az angol támadást Loosnál kell végrehajtani. French tiltakozott: ez azt jelentette, hogy szénmezőkön át, a bányászházak labirintusában kell rohamozniuk. Joffre kitartott: Loost előzőleg csak a térképen szemelte ki, nem vizsgálta meg, megfelelő-e, de most már ragaszkodott hozzá. Kitchener utasította Frenchet, hogy kövesse Joffre útmutatását. Haig, a hadseregpárancsnok bízott a győzelemben, különösen mivel gázt szándékoztak használni. A kijelölt napon azonban csak gyöngye szél fújdogált, és az is rossz irányban; emiatt az egyik hadosztályparancsnok, aki mindenáron ki akarta engedni a gázt, annak rendje és módja szerint elgázosította tulajdon katonáit. A brit csapatokban azonban buzgott a harci szellem. A jobbszárnyon áttörték a német arcvonalat, aztán kis

73. Loos városa a levegőből, a valóságban

74. „Ravasz” Ferdinánd bolgár cár és
Károly osztrák főherceg, a későbbi császár

75. A szerb katonákat kimerítette a visszavonulás

76. Francia gyalogság érkezik Szalonikibe

híján a második vonalat is. Haig erősítést kért. French, aki okkal féltékeny volt Haigre, a maga kezében tartotta a tartalékokat — messze a harcolók mögött.

Ahogy megindultak előre, összekavarodtak a frontvonalból visszafelé igyekvő csapatokkal. A hivatalos krónika ezt így írja le: „Olyan volt, mintha a főpolgármesteri díszfelvonulást úgy próbálnák áterőszakolni London utcáin, hogy nem tisztítják meg az útvonalat és nem korlátozzák a forgalmat.” A kavarodás alatt a németek ellentámadást indítottak. Most az angolokat fenyegette az áttörés veszélye. Ezután újabb patt következett. Némi szünet után az angolok ismét támadást indítottak, hogy kedvében járjanak a franciáknak, akik maguk már abbahagyták a küzdelmet. Az offenzíva november elején fokozatosan abbamaradt. Nyomasztó mérleggel zárult. Az antant nemhogy stratégiai, de még a legcsekélyebb taktikai előnyre sem tett szert; ami történt, egyszerűen értelmetlen vérontás volt. A brit veszteség 50 000 fő volt, szemben a német 20 000-rel. A franciák 190 000 embert veszítettek, a velük szemben álló németek 120 000-et. Joffre azonban még mindig derülátó volt. Nem győzte le ugyan a németeket, de meg volt győződve arról, hogy fokozatosan megtöri ellenállásukat. Egy szép napon majd meghal az utolsó német, még ha közben sokkal több angol és francia patkol is el!

Az őszi nyugati offenzívák még csak el sem vonták máshonnan a német erőket. Törökország helyzete ingatag volt, a gallipoli brit kudarc ellenére. Fogytán volt a hadianyaguk, és a németek nem tudták pótolni, mert útjukban állt Szerbia. Falkenhayn ezért elhatározta, hogy megnyitja a Konstantinápoly felé vezető utat: kiiktatja Szerbiát a háborúból. Nagy német erőket csoportosítottak át a keleti frontról. Bevonták Bulgáriát is. Az antant is beszállt a Bulgária kegyeiért folyó licitálásba. Ők azonban hátrányban voltak. Bulgáriának Macedóniára fáj a foga, amelyet Szerbia kapott meg az 1912—13-as Balkán-háború után. A németek vidáman följánlhatták ezt, míg az antant legfeljebb ösztökélhette Szerbiát a terület átadására, amire a szerbek persze nem voltak hajlandók.

1915 szeptemberében „Ravasz” Ferdinánd titkos szövetségre lépett Németországgal. Közben a brit és a francia kormány fennen hangoztatta, hogy ők majd megsegítik

A Balkán

Szerbiát. Mondani könnyebb volt, mint megtenni. Október 5-én egy angol és egy francia hadosztály partra szállt Szalonikiben, a semleges Görögországban — ez a tett a maga módján ugyanolyan gátlástalan volt, mint Belgium német előzönlése. Két nap múlva egy német és egy osztrák—magyar hadsereg átkelt a Dunán. Október 11-én a bolgárok benyomultak Macedóniába. Sarrail, a Szalonikiben partra tett csapatok parancsnoka megpróbált előrenyomulni a Vardar mentén, de a bolgárok túl erősnek bizonyultak, és visszaszorították. A szerb hadsereg széttöredezett. A maradványok visszavonultak az albán hegyeken át, hordágyon vive magukkal Péter királyt. Eljutottak a tengerig, és Korfu szigetén találtak menedéket. 1916 elején csatlakoztak a szaloniki antant erőkhöz. Közben az osztrákok Montenegro és Albánia lerohanásával koronázták meg sikersorozatukat.

A szaloniki antant vállalkozás nem érte el a célját. Az angolok visszavonulást javasoltak. Most a franciákon volt a sor, hogy a maradás mellett kardoskodjanak; Joffre ezzel elsősorban Sarrailt akarta távol tartani, akiben veszélyes riválisát látta. Sarrail ugyanis, ha kivételes hadvezér nem is, de „jó republikánus” volt. Az angolok vonakodva, de engedtek. Új erőket küldtek Szalonikibe, a háború végéig összesen majdnem félmilliónyi katonát. Nem volt semmi hasznos funkciójuk, csak annyi, hogy lekötötték a bolgár hadsereget, amelynek amúgy sem állt szándékában más hadjáratokban részt venni. A németek jogosan hívták Szalonikit „a legnagyobb internáló táboruknak” — félmillió antant katona volt odázárva anélkül, hogy foglyul ejtésükkel kellett volna vesződni. De mi legyen a Dardanellákkal? Hamilton újra neki akart veselkedni. Visszahívták. Keyes

77. Szerb katonák érkeznek Korfura

hajóosztály-parancsnok följánlotta, hogy flottaakcióval beveszi a szorost. A helyszínen levő tengernagy egyetértett az elképzeléssel. A brit kormány megtiltotta. Odaküldték Franciaországból Sir Charles Monrót, hogy vizsgálja meg a helyzetet. Az odaérkezését követő huszonnégy óra múlva azonnali visszavonulást javasolt. Kitchener képtelen volt hozzájárulni, pedig tudta, hogy nincs más lehetőség. Ismét a brit miniszterek huzakodása következett — némelyek attól féltek, hogy a kiűrités rettenetes veszteségekkel járna, mások Kitchenertől akartak megszabadulni.

Végül Asquithnak csodálatos megoldás ötlött az eszébe: magát Kitchenert kell elküldeni szemleútra a Dardanellákhoz, abban a halvány reményben, hogy talán nem is

78. Péter szerb király megtapasztalja a vereség kínját

79. Puszítás a kiűrés előtt: elégetik a készleteket az A-parton, Gallipolinál

jön vissza. Most már ugyanis a legtöbb miniszter Kitchenert hibáztatta — teljesen igazságtalanul — a kudarokért, ugyanakkor elengedhetetlen volt, hogy megtartsák eleven jelképként („pompás plakát”, mondta róla Asquith felesége) a közvélemény miatt. Kitchener tudta, hogy félre akarják állítani. Mindazonáltal lojálisan viselkedett, és elment a Dardanellákhoz, ahol aztán vonakodva ő is elismerte, hogy Gallipolit bizony ki kell üríteni. De nem volt hajlandó a Közel-Keleten maradni. Amikor visszatért Londonba, kiderült, hogy Asquith a háta mögött forradalmat csinált a katonai vezetésben. Addig Kitchener egymaga irányította a szárazföldi háborút mint hadügyminiszter, szakértő tanácsadók nélkül, csak egészen általános jelleggel kérve ki a kormány véleményét. Most Asquith visszahozta Franciaországból Sir William Robertsont, és vezérkari főnököt csinált belőle, de egészen új alapokon. Robertson lett a kormány egyedüli stratégiai tanácsadója, és az egyetlen, aki stratégiai direktívákat adhatott ki a tábornokoknak, vagy hadseregmozdulatokat rendelhetett el. Ettől fogva Kitchenernek és az utána következő hadügyminisztereknek csak annyi közük volt a háborúhoz, hogy nekik kellett szállítaniuk a katonákat; de hamarosan ezt is elvették tőlük. Több mint két évig Robertson teljhatalmat élvezett, csak később zaklatták néha egy kicsit a polgári miniszterek. Ez idő legnagyobb részében szabad keze volt stratégiai kérdésekben — valamivel kevésbé szabad, mint Joffre-nak hatalma tetőpontján, szabadabb, mint Ludendorffnak bármikor, és persze összehasonlíthatatlanul szabadabb, mint bármely ország bármely tábornokának a második világháború során.

Sir William Robertson volt az első angol tábornok, aki egyszerű közkatonaaként kezdte; meg is őrizte kaszárnyai nyersségét. Az eretnek elképzelésekre mindig ugyanaz volt a válasza: „Én másképp tudom.” Egyszer azt mondta Lloyd George-nak: „Időpocsékolás a stratégiát magyarázni magának. Hogy megértse a magyarázatomat, ahhoz először a tapasztalataimra volna szüksége.” Robertsonnak sejtelve sem volt arról, hogyan kellene megnyerni a háborút, csak abban volt bizonyos, hogy Franciaországban kell megnyerni. Ennek egyszerű oka volt. Franciaország volt a döntő hadszíntér, mert a brit haderő zöme

ott volt; és a brit haderő zöme azért volt ott, mert Franciaország volt a döntő hadszíntér. Joffre-hoz hasonlóan Robertson is úgy vélekedett, hogy az antant olyan, mint az a szerencsejátékos, akinek több pénze van a másíknál, azért nyer. A pénzen most emberéleteket kellett érteni. Előbb-utóbb csak kimerülnek majd a német tartalékok! Ez a számítás hibás volt. A katonaköteles korba kerülő német férfiak bőségesen pótolni tudták a németek veszteségeit egészen addig, amíg saját maguk nem merítették ki az erőforrásaikat, amikor 1918-ban offenzívákat indítottak. Mindazonáltal Robertson tovább hirdette a franciaországi offenzívát, a siker reménye nélkül.

Robertson kinevezése meghozta a végső döntést Gallipoli dolgában: ez csak afféle „mellékakció”, amely elvonja az embereket Franciaországból! Robertson ragaszkodott hozzá, hogy azonnal vessenek véget neki. December utolsó napjaiban kiűrtették a Suvla-és az ANZAC-kikötőt; 1916. január 8-án a Helles-fokot is. A visszavonulás mindenestre tökéletesen sikerült. Egyetlen embert sem veszítettek, igaz, nagy készleteket kellett hátrahagyniuk. A gallipoli vállalkozás riasztó példája volt a leleményes stratégiai elképzelésnek, amelyet hibás előkészítés után erőtlenül hajtának végre. Nincs sok értelme azon spekulálni, hogy mit hozhatott volna a sikere: Törökország valószínű kiesését a háborúból, jól használható ellátási útvonalat Oroszországba, talán (bár ez kevésbé valószínű) még egy új frontot is Németország ellen. A kudarc következményei szembetűnőbbek. Churchill, akit igazságtalanul hibáztattak az egészért, kibukott a kormányból, és nem is szerezte vissza jó hírét az egész első világháború során. A fekete-tengeri átjáró zárva maradt. Oroszország el volt vágva nyugati szövetségeseitől. Kétségbeesett erőfeszítésekkel igyekezett fejleszteni a távoli, jeges észak két kikötőjét, Arhangelszket és Murmanszket. Noha a készletek össze is gyűltek ott, az orosz vasúthálózat hiányosságai miatt képtelenség volt továbbszállítani azokat. Legnagyobb részük ott állt haszontalanul a raktárakban, amíg Oroszország ki nem lépett a háborúból. Ráadásul a gallipoli kudarc cáfolhatatlan érvet adott a Robertsonhoz hasonlók kezébe, akik szentül hittek abban, hogy minden erőt a nyugati frontra kell összpontosítani. A németek bekerítéséről nem esett több szó. Mellékakciókra azonban Robertson rosszallása ellenére is sor került, csak éppen nem sok tetejük volt. A török birodalom rogyadozóban volt ugyan, de lekötött két brit hadsereget — egyet Palesztínában, egyet Mezopotámiában. A Szezei-csatornát nyilvánvalóan meg kellett védeni. És nyilvánvalóan csak úgy lehetett megvédeni, ha elfoglalják a túlpártot. Ott azonban a Sínai-sivatag terült el. Azon is át kellett kelni. Ily módon az angolok benyomultak Palesztínába, és egyre nőtt a létszámigényük. A mezopotámiai hadi vállalkozás is védő lépésként indult: ezúttal a brit kézen levő perzsi olajkutakat akarták megvédeni. Itt is nagy volt a kísértés, hogy előrenyomuljanak az Eufrátesz mentén. A Gallipoliból való visszavonulás után úgy érezték, hogy egy mezopotámiai diadal valamicskét helyreállítaná keleten az angolok tekintélyét. Így került sor az előrenyomulásra, amely katasztrófába torkollott 1916 áprilisában, amikor Townshendet bekerítették és megadásra kényszerítették Kutnál. Ezután az angol tekintély ismét helyreállításra szorult. A háború végére 600 000 katona harcolt Mezopotámiában és 500 000 Palesztínában, nem is szólva a szaloniki félmillióról. Kétségtelenül értékes zsákmányokat igyekeztek megkaparintani a brit birodalomnak, Németország legyőzéséhez azonban (leszámítva a szalonikieket a háború végén) egy jottányival sem járultak hozzá.

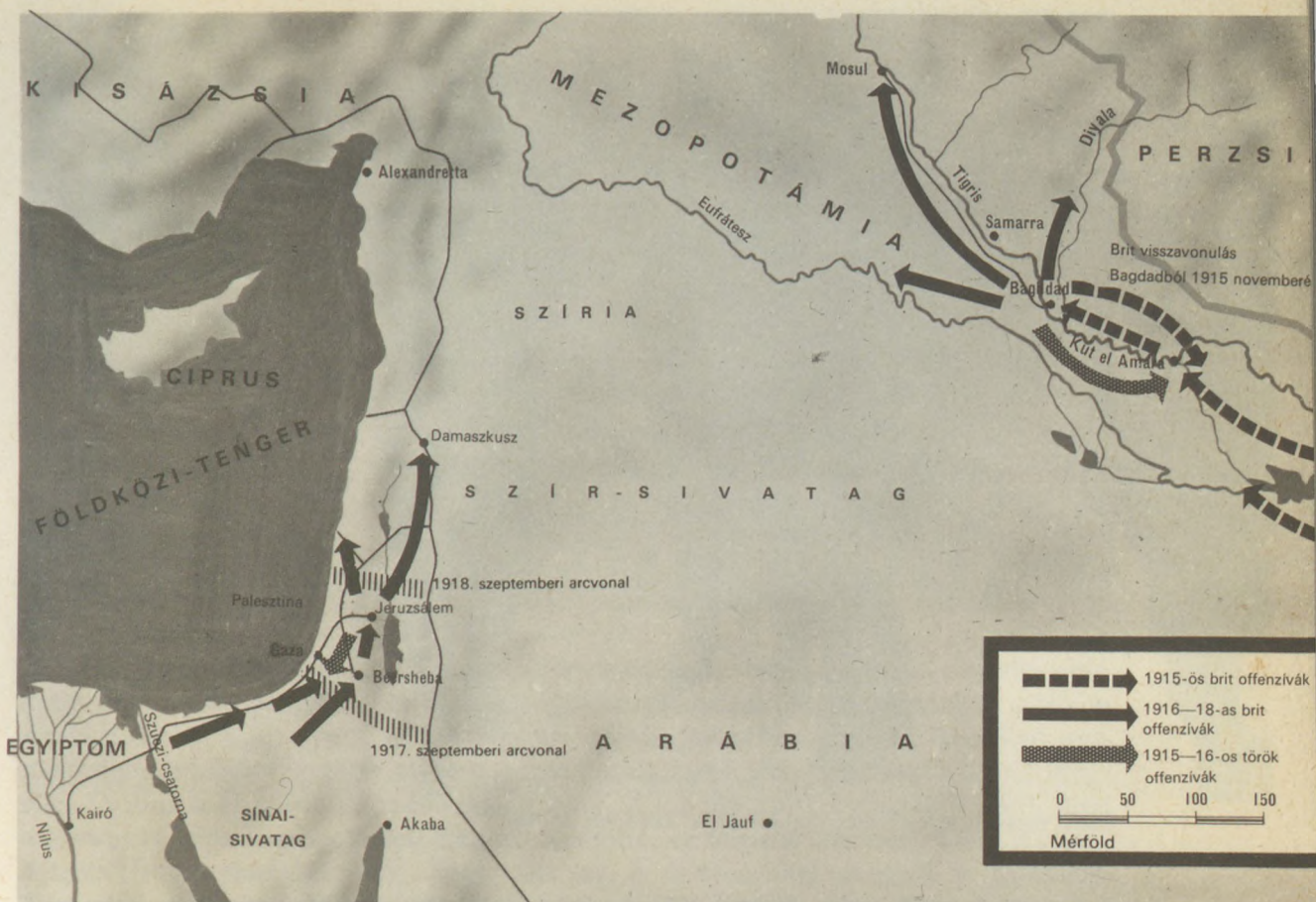
Nem Kitchener volt az egyetlen vezető, akinek a pozícióját megrendítették az 1915-ös fiaskók. Áldozatul esett Sir John French is. Az offenzívái semmilyen eredményt nem értek el; és csak rontott a helyzetén azzal, hogy Haight kárhóztatta a tartalékok körüli loosi kalamajkáért, pedig az jórészt az ő hibája volt. Haig már egy ideje fáradhatatlanul

80. Ökörvontatta török tüzérség Mezopotámiában

mutogatott French hiányosságaira. Szóvá tette őket Asquithnak és más rangos polgári személyeknek, akiket pazar módon meg-megvendégetelt főhadiszállásán. Rendszeresen írt a királynak is, akivel régóta jó viszonyban volt. V. György kijelentette: „Ha az iskolában valaki így viselkedik, spiclinek nevezik!” Mindazonáltal Haig elérte, amit akart. 1915 decemberében Frenchet visszahívták, és Haig lett a franciaországi brit haderő főparancsnoka. Meg is maradt a posztján a háború végéig. Haignek jó megjelenése volt, és szigorú kötelességérzete. Noha neki sem volt több ötlete arra, hogy miként kell megnyerni a háborút, mint Frenchnek, abban bizonyos volt, hogy meg tudja nyerni. Az ő esetleges hiányosságait majd kipótolja a jóisten segítségével! Ez a rendíthetetlen bizakodás, párosulva udvari befolyásával, képessé tette arra, hogy túlélje a kudarcok hosszú sorozatát, és végül győzedelmeskedjék. Nem mintha Haig pusztán udvaronc lett volna: virtuóza volt a vasúti menetrendeknek, ugyanolyan szakértelemmel vonultatta föl a hadosztályokat, mint kora akármelyik tábornoka. Stratégiai ítéletei helyesek voltak a nyugati front keretein belül, noha szinte a háború végéig nem rendelkezett a sikerre vitelükhöz szükséges műszaki eszközökkel. A későbbi nemzedék esetleg úgy vélheti, hogy Haignek védelemre kellett volna berendezkednie, és várni, amíg megkapja a tankokat. A franciák azonban ezt nem túrték volna el 1917 előtt. A brit közvélemény még náluk is jobban fölháborodott volna. A védekező stratégia megnyitotta volna a kompromisszumos béketárgyalásokhoz vezető utat, amit még a Haight bíráló polgári miniszterek is határozottan elleneztek volna. Haignek azt kellett tennie, amit tett; és noha nem ért el sikert, nála jobbat sem találtak a helyére.

Mezopotámia

81. Az isteni segítségben bízott, Earl lett belőle és 100 000 fontot kapott a parlamenttől: Sir Douglas Haig tábornagy

82. Lord Kitchener az őrizőjével, Sir William Robertsonnal

83. A rosszul táplált francia tábornokok. Középen Joffre

Franciaországban is hullottak a fejek. Ott az váltotta ki a fölháborodást, hogy nem sikerült megsegíteni Szerbiát és távol tartani a háborútól Bulgáriát. Delcassé, a külügyminiszter lemondott; Viviani kormánya, „a szent egység” kormánya megbukott. Szürke politikusok újabb gyülekezete került a helyére, az élükön Briand-nal, a nagy szónokkal. A felszín alatt komolyabb fordulatot vettek a dolgok. A képviselőház most már nem tűrte tovább, hogy semmi beleszólása ne legyen a háború irányításába. Képviselők látogattak ki a frontra, kifaggatták a tábornokokat, méltatlankodtak Joffre háborús diktatori ambícióin. Joffre ügyes politikus volt, noha ihletett hadvezér a legkevésbé sem. Látványos gesztusokkal menesztette egy-egy alárendeltjét, és türelmesen meghallgatta a látogatóba érkező minisztereket. Ezenkívül zseniális igazolását ötlötte ki tulajdon létének: egyedül ő rendelkezik akkora tekintéllyel és befolyással, hogy irányítani tudja Franciaország szövetségeseit, különösen pedig biztosítani Anglia kitartását a nyugati fronton. A bírálói is elfogadták ezt az érvet. Faramuci módon tehát a franciák, akik nemigen hittek Joffre-ban, meghagyták főparancsnoknak, mert úgy vélték, ez kedvére van szövetségeseiknek; a szövetségeseik viszont, akik szintén nem voltak nagy bizalommal Joffre iránt, eleget tettek az óhajainak, mert úgy vélték, ez kedvére van a franciáknak.

A front másik oldalán a német vezetők sikeresebbek voltak, és bírálni is kevésbé lehetett őket. Falkenhayn megnyerte a történelem legnagyobb ütközetét az oroszok ellen, ha csak a számok alapján ítélünk; lerohanta Szerbiát, és megnyitotta az utat Konstantinápoly felé. De ő is bajban volt. Az első világháború valamennyi főparancsnoka közül csak ő nem számított elsöprő győzelemre. Tisztán látta, hogy Németország most, 1915 végén sincs

84. Kollaboránsok: a lengyel régenstanács német szolgálatba lép

közelebb a végső diadalhoz, mint a háború elején. Falkenhayn számára végzetes volt, hogy nem tudott feltétlen bizakodást sugározni magából. Voltaképpen túl józan és értelmes ember volt ahhoz, hogy háborús időkben megállja a helyét. Ráadásul nem akármilyen ellenségei voltak. A keleti fronton aratott győzelmeinek nagy ára volt: maga ellen fordította Hindenburgot és Ludendorffot. A két tábornok haragudott azért, mert másvalaki elképzeléseihez kellett alkalmazkodniuk, s a tetejébe még csapatokat is adni a délebbi frontszakasznak úgy, hogy nem az ő dicsőségüket öregbíti a győzelem. Falkenhaynt kárhóztatták azért, hogy nem sikerült egyből kiűzni Oroszországot a háborúból, és eltökélten törekedtek a megbuktatására. Ebben hatalmas segítségükre volt az, hogy Hindenburg az eltelt idő alatt a német nép szemében diadalmi jelképpé vált — mintha Kitchener és Joffre olvadt volna egy személybe. Elég, ha Hindenburg lemondással

85. Herbert Hoover (jobbra) kiveszi a maga részét a belgiumi élelmiszer-segélyezésből

86. Lloyd George némi balsejtelemmel áll Llandudno mólóján

fenyegetőzik, Falkenhaynnak mennie kell! Ennek az ideje még nem érkezett el, de közeledett. Falkenhayn nem dacolhatott még egy évig Hindenburggal és Ludendorff-fal. Úgy döntött, hogy 1916 nagy hadműveletének nyugaton kell megtörténnie. Döntését nyomós szakmai érvekkel támasztotta alá, de voltaképpen menekülni akart két rettenetes vetélytársától. 1915 őszének végén a II. Vilmost és a főparancsnokságot szállító vonatok ismét nyugat felé gördültek.

Az 1915-ös év ily módon furcsa képet mutatott. Az egy Falkenhayn kivételével egyik tábornok sem dicsekedhetett különösebb sikerrel — mégis minden országban növekedett a katonai vezetők tekintélye, kivéve, paradox módon, Falkenhaynt. Kitchener, Joffre és Hindenburg a győzni vágyást testesítette meg országa szemében. A szenzációhajhász tollnokok, a sajtó által felkorbácsolt közvélemény félistent csinált belőlük. Minden hazájához hű állampolgártól elvárták, hogy vakon higgyen ezekben a nagyszerű katonai vezetőkben. Többnyire hittek is. Egyelőre alig mutatkoztak elégedetlenségre vagy elbátoratlanodásra utaló jelek a hadviselő országokban. Írországból volt egy nacionalista kisebbség, amely úgy vélekedett, hogy az Angliát fenyegető veszély Írország nagy lehetősége. A Monarchián belül a csehek között nem volt nagy a lelkesedés a háború iránt. Itt-ott néhány szocialista és radikális célozgatott arra, hogy kompromisszumos békével véget kellene vetni a háborúnak. Senki sem hallgatott rájuk. Csak a teljes győzelem volt elfogadható; minden más, úgymond, kitörölhetetlen foltot ejtett volna a nemzeti becsületen. A népek azonban még mindig úgy érezték, hogy védekező háborút vívnak hazájuk, otthonuk szabadságáért és biztonságáért. A hadseregek legtöbbje a saját vagy szövetségesei földjén harcolt. Csak a németek tartottak megszállva nagy területeket — keleten Lengyelországot, nyugaton Belgiumot és Északkelet-Franciaországot. Lengyelország azelőtt orosz iga alatt nyögött; most német uralom alatt volt, és a lengyelek nem sok különbséget éreztek — vagy ha igen, akkor inkább javulást. Ami azt illeti, a németek Lengyelország „felszabadításáról”, egy független lengyel állam visszaállításáról beszéltek. Belgium volt Európa egyetlen része, ahol „ellenállás” mutatkozott az első világháború során. Ez sem volt nagyszabású. A németek túl erősek voltak. Gerillaháborúra semmiféle

lehetőség nem nyílt, szabotázsra is alig. A belgák legfeljebb annyit tehettek, hogy folyamatosan jelét adták annak, hogy azért ott vannak. Sorsuk nagy együttérzést váltott ki, különösen a semleges Amerikában. Herbert Hoover, a későbbi elnök élelmiszer- és segélyküldeményeket szervezett Belgium számára, amelyeket az angolok átengedtek blokádjukon. Hamarosan olyan vádak hangzottak el, hogy a németek a saját hasznukra fordítják ezt a segélyt, és az angol blokád újra életbe lépett. Még a belga ellenállás sem volt egyöntetű. Kizárólag a lakosság francia ajkú részére, a vallonokra volt jellemző. A flamandok jószérivel fölszabadítóiknak tekintették a németeket, és a legkevésbé sem lelkesedtek, amikor a háború végén visszajöttek az antant csapatok.

A polgári vezetőket minden országban félreállították, és ők gyakran örültek is, hogy megbújhatnak a katonai vezetők mögött. Nem mintha osztoztak volna a tábornokok iránti össznépi lelkesedésben. Sok miniszter kételkedett abban, hogy a háborút meg lehet nyerni a régi módszerek folytatásával, de nem tudták, mi mást lehetne tenni. A színpalak mögött meghallgatták a bírálatokat, amelyeket a parancsnokló tábornokokról mondtak a nem parancsnokló tábornokok, de nehéz volt elhinni, hogy a háború menetét lényegesen megváltoztatná, ha az egyik tábornokcsoport helyébe a másikat állítanák. Egyetlen polgári vezető sem gondolt arra, hogy saját kezébe vegye a háború irányítását, mint majd Churchill és Roosevelt a második világháborúban. Sok miniszter úgy vélekedett, hogy azzal tehet a legtöbbet a háborúért, ha félreáll, és hagyja a katonákat harcolni. Asquith így vélekedett Angliában, Bethmann így vélekedett Németországban. Néhány gyakorlatiasabb gondolkodású miniszter a hadianyagok termelésére koncentrált — ahogy mondták, a hazai fronton folyó harcra. Angliában Lloyd George még tovább ment. Megpróbálta megnyerni a gyári munkások támogatását, elérni, hogy ne sztrájkoljanak. Júliusban az ő szónoklata vetett véget egy dél-walesi bányászsztrájknak. Kevésbé volt sikeres Glasgow-

87. Akinek megszakadt a szíve a háborútól: Keir Hardie egy békegyűlésen a Trafalgar Square-en

88. A katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó britek a földdel küzdenek Dartmoorban

ban, ahol 1915 karácsonyának napján a háromezer üzemi megbízottból álló hallgatóság nem volt hajlandó meghallgatni. A *Forward* című szocialista lapot betiltották, mert az igazsághoz híven tudósított a gyűlésről.

Az év legmegdöbbentőbb politikai fejleményét a kötelező katonai szolgálat bevezetése felé tett lépések jelentették Nagy-Britanniában. Ezt nem a katonahiány váltotta ki. Ellenkezőleg, még mindig több önkéntes jelentkezett, mint amennyit föl tudtak szerelni. A parlament és a politikusok azt a benyomást akarták kelteni, hogy tevékenyen hozzájárulnak a háború sikeréhez; a kötelező katonai szolgálat alkalmasnak látszott erre. A széles körben hangoztatott vélemény szerint 650 000 „lógós” lapult az országban. 1916 januárjában az egyedülálló férfiak számára bevezették a kötelező katonai szolgálatot. Ez drámai szakítás volt a hagyománnyal. Nagy-Britannia közvetlen vetélkedésbe kezdett a kontinens katonai nagyhatalmaival ahelyett, hogy tengeri fölényére támaszkodott volna. A liberális párt megosztására számítottak a kérdésben, de a sorozási törvényjavaslatot jóformán hang nélkül elfogadták. Az önkéntesek toborzása megszűnt. A kötelező behívás viszont csalódást keltett. Ahelyett, hogy előkerült volna a 650 000 lógós, beérkezett másfél millió fölmentési kérelem azoktól, akik nélkülözhetetlen munkát végeztek az iparban. A behívással párhuzamosan megjelent a szolgálat lelkiismereti okokból való megtagadása. Nem voltak sokan, összesen öt-hatezren, de ahhoz elegendő, hogy megszülessen rájuk az angol nyelvben egy új szó, a „conchie”, és hogy az emberek most először a tudatára ébredjenek, hogy lehetséges a háborút magasabb erkölcsi megfontolásból ellenezni. Végre vitatkozni kezdtek arról, hogy miért folyik a háború. Németországban körülbelül ugyanakkor, 1915 decemberében mintegy húsz szociáldemokrata kivált a hivatalos pártból, és a hadihitelek ellen szavazott. 1916 elején a Szociáldemokrata Párt formálisan kettészakadt. Tehát voltak már, akik szembefordultak a háborúval, ha szűk körben is.

A kormányok mindemellett nem sokra jutottak hadicéljaik meghatározásában, lett légyen azok defenzívek vagy sem. Úgy látszott, hogy még mindig maga a győzelem szolgáltatja a hadicélokot. Ha a németek győznek, nyilvánvalóan ragaszkodnak bizonyos

meghódított területekhez nyugaton és keleten is. Ha az antant hatalmak győznek, visszakapják nemzeti területüket. Egyelőre senki sem beszélt Németország földarabolásáról — még a legyőzése is messze volt. Jobban sikerült meghatározni a célokat az Európán kívüli területeket illetően. Törökország jövője kimeríthetetlen vitatémát kínált. A németek Szerbia legyőzésével megnyitották a Konstantinápolyba vezető utat, sőt, az út voltaképpen megszakítás nélkül vezetett Bagdadig. Ez impozánsan festett a térképen. A „Berlinből Bagdadba” gondolat mintha valósággá vált volna. Egy progresszív gondolkodású, vállalkozó kedvű német kijelentette, hogy a jövő ígérete *Mittleuropa*. Az antant országaiban sokan vélték úgy, hogy átgondolt német tervvel állnak szemben. Ennek nem sok alapja volt. A németek küldtek ugyan hadianyagot Törökországnak, de épp csak annyit, hogy talpon tudjon maradni. A Balkánon és Kisázsian átvezető vasútvonalak rozogák voltak, lassúbbak és rosszabbul felszereltek annál, hogysem a gerincét alkothatták volna egy igazi gazdasági uniónak. A németek sohasem jutottak igazán értékes javakhoz Törökországból. Még a Monarchiával sem sikerült összehangolniuk gazdasági rendszerüket, és közönyösen nézték szövetségesük egyre fokozódó belső zűrzavarát. *Mittleuropa* mítosz volt, néhány professzor térképek fölött kiagyalt ábrándja, nem német háborús cél, de még csak nem is háborús módszer.

Az antant komolyabban vette az Oszmán Birodalom ügyét. A három nagy szövetséges — Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia — már kis híján egy évszázada állt miatta ellentétben, sőt olykor háborúban. Minden pillanatban megint fölébreszthette bennük a gyanút egymás ellen. Az oroszok már azt intő jelnek vették, amikor 1915 elején a nyugati szövetségesek a Dardanellák ellen terveztek támadást. Határozott ígéretet követeltek Konstantinápolyra és a szorosra. Az angoloknak nem volt kifogásuk ellene, amíg az övék marad Egyiptom. A franciák tiltakoztak, de engedniük kellett. 1915 áprilisában az oroszok megkapták az ígéretet. Ez volt az első azok közül a titkos egyezmények közül, amelyek később, amikor nyilvánosságra kerültek, annyi botrányt és kiábrándulást szültek. A bírálók később azt állíthatták, hogy Nagy-Britannia és Franciaország azért harcolt, hogy Oroszország megkaphassa Konstantinápolyt. Ez nem volt igaz. Az ígéretnek az volt a célja, hogy elejét vegye a további összetűzéseknek, nem pedig hadizsákmányt szavatolt. De akkor sem festett jól. Az angolok és a franciák megpróbálták rendezni az Oszmán Birodalom többi részének a jövőjét is. A franciák méltatlankodtak, hogy katonáik az életüket és vérüket adják a nyugati fronton, miközben az angolok azt tervezik, hogy meglépnek Törökország egész ázsiai részével. Hogy eloszlassák ezt a nem alaptalan gyanút, az angolok megígérték, hogy a franciák megkapják Szíriát. Sajnos, más brit ügyvivők ugyanakkor azzal az ígérettel csábították hadba szállásra az arabokat, hogy Törökország minden arab területe, beleértve Szíriát is, független nemzetállam lesz. De így vagy úgy, Törökország ázsiai részét papíron felosztották, és megint létrejött egy terv, amelynek a további konfliktusok elkerülése volt a célja, de könnyen háborús célnak lehetett nézni. Ez volt 1915-nek talán a legkülönösebb fejleménye. A gallipoli vállalkozás kudarcba fulladt. Sőt, mi több, azt eredményezte, hogy a Török Birodalom nem lett soha többé a háború fő hadszíntere. Ugyanakkor azonban a gallipoli akció azzal, hogy kiprovokálta a titkos felosztási egyezményeket, azt a benyomást keltette, hogy az antant nem fennkölt elvekért harcol, hanem a török zsákmányért. Semmi kétség, téves benyomás volt. A jelek szerint azonban nehéznek bizonyult a gyakorlatban alkalmazni a fennkölt elveket, viszont könnyű volt felmarkolni a birodalmi zsákmányokat. Mosul olajkútjai bizony léteztek. De pontosan hogyan lehet befejezni a háborút, és hogyan lehet biztonságos világot teremteni a demokráciának? Ez volt a kérdés.

Noha négy nagyhatalom állt háborúban Németországgal, mindeddig inkább csak a nevükben voltak szövetségesek. Nem tájékoztatták egymást, nem egyeztették a terveiket. Az Egyesült Államokban a franciák és az angolok egymás ellen licitáltak az amerikai szállítmányokért. Most végre megpróbálták javítani a helyzetet. 1915. december 6-án először került sor az antant hatalmak katonai értekezletére. Joffre elnökölt, Chantillyben levő főhadiszállásán. Joffre időközben nagy ember lett — nemcsak elnökölt az értekezleten, hanem ő lett a teljes francia haderő generalisszimusa! Az értekezlet általános stratégiai döntést hozott: a következő évben egyidejű offenzívákat kell indítani a németek ellen a három fő fronton — a nyugatin, a keletin és az olaszon. Ez a döntés nem sokra volt jó. Nem egyeztették rendesen a menetrendet; az olaszok nem tudtak akkora offenzívát indítani, amely megzavarta volna a németeket; az oroszok lehetőségeit meghaladta a hosszú távú tervezés. Joffre azonban nem zavartatta magát. Őt igazán csak a nyugati front érdekelte, ott pedig elérte, amit akart. Mostantól fogva a nyugati front lett a brit stratégia középpontja, ahogy a franciáé eddig is az volt.

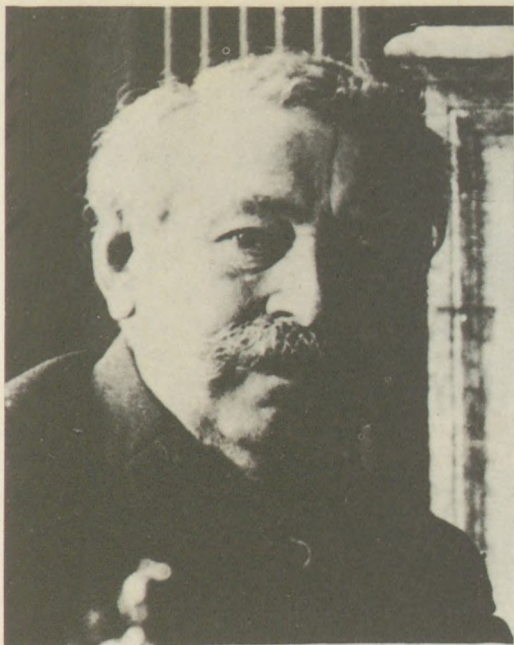
December 29-én Joffre bizalmasabb megbeszélést folytatott Haiggal, akit épp azelőtt neveztek ki a franciaországi brit erők főparancsnokává. Korábban Haig élesen bírálta a Sir John French vezette offenzívát. Mihelyt ő lett a főparancsnok, megváltozott az álláspontja. Meggyőződésévé vált, hogy az offenzíva igenis sikerülhet. A franciaországi brit hadsereg immár óriási haderővé duzzadt, ahogy sorra érkeztek Kitchener újoncai. 1916 elején 38 brit hadosztály volt Franciaországban. A franciáknak 95 hadosztályuk volt, így a belgákkal együtt összesen 139 antant hadosztály állt szemben 117 némettel. Júliusig még 19 brit hadosztály érkezett. Haignek korábban mindig az volt a dédelgetett stratégiai elképzelése, hogy Flandria ellen intéz támadást, aztán északról „felgöngyölti” a németeket. Joffre-nak nem tetszett ez a terv. Kétkelkedett benne, hogy az angolok akkor is olyan elszántan harcolnának, ha nem tartaná kézben őket — ahhoz pedig közös offenzíva kellett. Joffre ezért a Somme-ra mutatott, oda, ahol a brit és a francia vonalak találkoztak. Különös választás volt. Nem kecsegtetett nagy előnyökkel, nem fenyegetett létfontosságú központot. A németek, ha nagyon megszorulnak, előnyükre fordíthatják a visszavonulást, mert javul az utánpótlásuk és megrövidül az arcvonalluk. Joffre mindezzel nem törődött. A lényeg az volt, hogy súlyos harcokba vonják be az angolokat. Lehet, hogy Joffre valami olyasmiben reménykedett, mint az előző évi gorlicei német áttörés; valószínűbb azonban, hogy úgy vélte, a súlyos harc önmagában is elég — hiszen elpusztított sok németet. Haig nem kardoskodott a maga terve mellett. Hűségeseen alkalmazkodott Joffre stratégiájához, Kitchener utasítása szerint.

◀ 89. Sir Douglas Haig elad egy offenzívát Lloyd George-nak, Joffre beszáll az üzletbe, Albert Thomas nem vevő rá

A nyugati front 1915–17-ben

Joffre és Haig úgy vélte, rengeteg idejük van, várhatnak az év közepéig, amikor jobban kiképzik az angol katonákat. Negyven francia hadosztály támadott volna a Somme-től délre, és huszonöt brit hadosztály tőle északra. A német vonalakat heves tüzérségi tüzzel ízzé-porrá lőtték volna. A gyalogság elfoglalta volna a kiürült német állásokat. A lovasság keresztülhaladt volna rajtuk. Ez a haditerv sohasem valósult meg. Falkenhaynnak is megvolt a maga terve, és ő ütött először. Falkenhayn nem hitte, hogy a háborút meg lehet nyerni a keleti fronton. Ott az újabb győzelmek csak egyre mélyebbre vitték volna a németeket Oroszországba anélkül, hogy az orosz erők megsemmisültek volna. „A fő ellenség”, mondta Falkenhayn II. Vilmosnak, „a Németországgal szembeni ellenállás szíve”, Nagy-Britannia. Nagy-Britanniát csak korlátlan tengeralattjáró-háborúval lehetett volna térdre kényszeríteni, ehhez azonban a németeknek egyelőre nem volt elég tengeralattjárójuk, és ódzkodtak attól is, hogy kihívják maguk ellen a semleges Egyesült Államokat. A briteket ennél fogva meg kellett fosztani kontinentális szövetségüktől. Falkenhayn tudott egyet-mást a franciák nagy veszteségeiről és tartalékaik megcsappanásáról. Ezért az volt a szándéka, hogy kiszívja minden maradék erejüket, hogy Franciaország kilépjen a háborúból, és az angolok rákényszerüljenek a kompromisszumos békére. Ez nem stratégia volt, hanem ugyanolyan felőrlési törekvés, mint Joffre-é és Sir William Robertsoné, csak pontosabb számításon alapult. Falkenhayn nem keresett olyan helyet, ahol a győzelem révén stratégiai előnyhöz jutott volna. Csak

90. Briand: először a háborút, aztán a békét akarta szónoklatokkal megnyerni
91. Pétain marsall (pihenj-ben) francia tábornokokkal Verdunnél

szimbólum kellett neki, olyan szimbólum, amely kihívás lesz majd a franciák nemzeti büszkeségének. Meg is találta ezt a jóformán önként kínálkozó szimbólumot: a híres verduni erődrendszert.

Verdun a csúcán volt egy suta, haszontalan kiszögellésnek a francia vonalon; tárgyilagos szemmel nézve a franciák helyzete biztosabb lett volna nélküle. Erődítménynek sem igazán lehetett már nevezni. A háború elején Liège és Namur gyors eleste meggyőzte Joffre-t, hogy az erődök haszontalanok; Verdunból elvitték az ágyúkat. A francia nép azonban ezt nem tudta. Az ő szemükben Verdun a védelmi rendszerük oszlopa volt, erős bástya a németek útjában. Joffre sok figyelmeztetést kapott, hogy Verdun meg fogják támadni. Arra is nemegyszer felhívták a figyelmét, hogy Verdun védelme igen hiányos. Még második lövészárkvonala sem volt. Párizsban a frontról visszatért képviselők riadót fújtak a képviselőházban. Gallieni, akiből közben hadügyminiszter lett, kérdőre vonta Joffre-t, hogy mennyi igazság van a beszámolóiban. Joffre válasz helyett az informátorok nevét követelte, hogy megbüntethessék őket. Verdun megerősítéséért semmit sem tettek. 1916. február 21-én egy 35 cm-es gránát robbant a verduni érseki palotában. Ez adta meg a jelt a német támadásra, és ezzel kezdődtek el azok a hatalmas tüzérségi bombázások, amelyek az 1916-os évre jellemzőek voltak. Akkorra fémtömeg zúdult a francia vonalra, amekkorát még nem látott a világ. A Meuse-től keletre levő francia védelmi vonalak megroppantak alatta. Joffre csak minimális erősítést küldött. Nem volt hajlandó komolyan venni a német támadást. És különben sem hagyhatta, hogy keresztezze az ő előkészületeit a későbbi támadásra a Somme-nál!

Briand francia miniszterelnök már kevésbé higgadtan fogadta a hírt. Előzőleg ő védte meg a bírálattól Joffre-t a képviselőházban. Tisztában volt vele, hogy Verdun bukását a kormány bukása követné. Február 24-ének estéjén Briand autóval Chantillyba száguldott. Joffre már javában aludt. Briand követelte, hogy rángassák ki az ágyból — először és utoljára az egész háborúban. A törzstisztek megpróbálták elmagyarázni, hogy

92. 93. Francia katonák a verduni erődítményekben

Verdun nem fontos pont, sőt, örülnének, ha megszabadulnának tőle. A rendszerint békülékeny Briand most dühbe gurult. Rájuk ordított: „Lehet, hogy maguk nem tekintenék vereségnek Verdun elvesztését, de mindenki más igen! Ha föladják Verdun, gyávák, gyávák, és kirúgom az egész bagázst!” Joffre, látszólag még félálomban, hagyta, hogy alárendeltjeire zúduljon Briand haragja, aztán fölnyitotta a szemét, és halkán megszólalt: „A miniszterelnöknek igaza van. Egyetérték velem. Verdunnél nem lesz visszavonulás. A végsőig harcolunk.” Különös jelenet! Joffre már ott tartott, hogy (most először) ésszerű döntést hoz, de közbeszólt a politikai vezető (szintén most először), és Joffre hibásan döntött. A franciák beleestek Falkenhayn csapdájába.

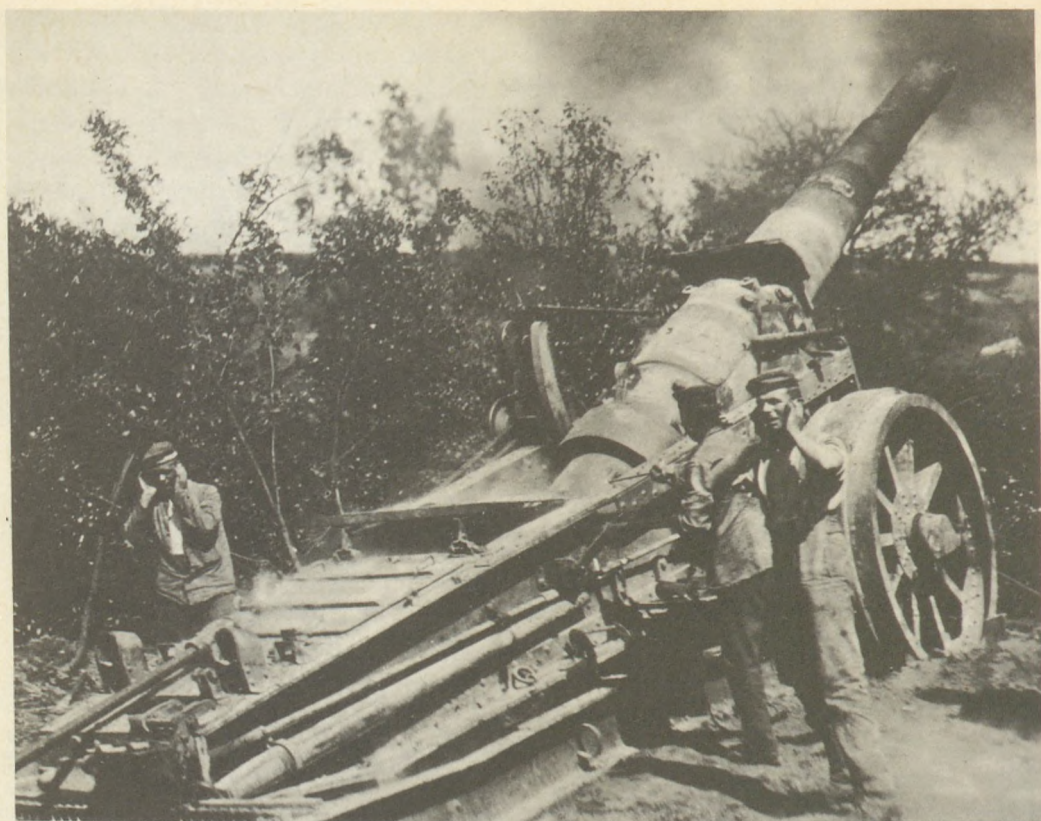
Verdun parancsnokságát Pétainre, a defenzíva egyetlen francia szószólójára bízták. Minden centiméterért küzdelem folyt. Február 21-étől június végéig, a küzdelem befejeztéig nem kevesebb, mint hetvennyolc hadosztályt tömtek a verduni húsdarálóba. A németeknek az arcvonaluk mögött biztosított volt az utánpótlásuk; a franciáknak csak egy útvonaluk volt, a „szent út”, amelyet a németek tűz alatt tartottak. Ezen az úton naponta háromezer teherautó járt oda-vissza. A tehergépkocsik nélkül Verdun elveszett volna. Így megmaradt, de elveszett a francia hadsereg. Verdun védelme aláásta a franciák harci szellemét, és kis híján zendülésre vezetett. Ennyiben Falkenhayn számítása helyesnek bizonyult. De a németek is nagy árat fizettek. Ugyanúgy, ahogy a francia közvéleménnyel nem lehetett megértetni, hogy Verdun nem érdemes védeni, hamarosan a német közvéleménnyel sem lehetett megértetni, hogy Verdun nem érdemes bevenni. A

németek azt képzelték, hatalmas tétért folyik a küzdelem, és már nem törődtek vele, milyen árat fizetnek. Elméletben a német trónörökös parancsnoksága alatt álltak a Verdun ostromló csapatok; ő látványos sikerre törekedett, amely növeli az uralkodói tekintélyt. Falkenhayn hiába papolt takarékoságról, arról, hogy tüzérségi tűzzel semmisítsék meg a franciákat. Nemsokára a német csapatokat is könnyörtelenül nyomták az emberfaló katlanba. A német veszteségek egyre nőttek; a francia veszteségek arányaikban csökkentek. Június végére — amikor a küzdelem fokozatosan abbamaradt — a franciák 315 000 embert veszítettek, a németek 281 000-et. Ez volt az egyetlen offenzíva a nyugati fronton, amelyben a támadók vesztesége kisebb volt, mint a védőké — de így is nagy árat kellett fizetni érte.

Verdun volt a legértelmetlenebb mozzanata annak a háborúnak, amelyet amúgy sem ragyogott be az értelem fénye. Verdunnél mindkét fél a szó szoros értelmében csak a harc kedvéért harcolt. Nem kecsegtetett előny, nem fenyegetett hátrány — csak az emberek halála és a dicsőség volt a tét. A verduni összeütközés rendkívüli intenzitással zajlott. A négy hónap alatt előfordult, hogy nem kevesebb, mint 115 hadosztályt préselt be az egyik vagy másik fél a nyolc kilométernél ritkán hosszabb frontszakaszra. A régi erődök, noha elhanyagoltak voltak, csak fokozták ezt a különös zsúfoltságot. A bennük levőknek csak a legnehezebb fegyverek koncentrált tüze árthatott, más nem. A harc gyakran magukban az erődökben folyt. Az eredmények kis híján megfelelték Falkenhayn várakozásának. A francia hadsereg harci szelleme megtört, és sok egység a zendülés határán volt. Másrészt azonban a franciák megvédték Verdun, és ez lelkesítő hatást gyakorolt mindenkire — aki

94. Németből lett francia lövészárók

95. Német ágyú lövi Verdunt

nem harcolt ott. Pétain előtte meígerte: „Nem jutnak át!” Nem jutottak át — ennél fogva Verdun a francia győzelem látszatát keltette. Verdun védelme megalapozta Pétain hírnevét. A háború kezdetén még csak ezredes volt, a befejezése után Franciaország marsallja lett, végül pedig francia államfő — és mindez Verdun miatt.

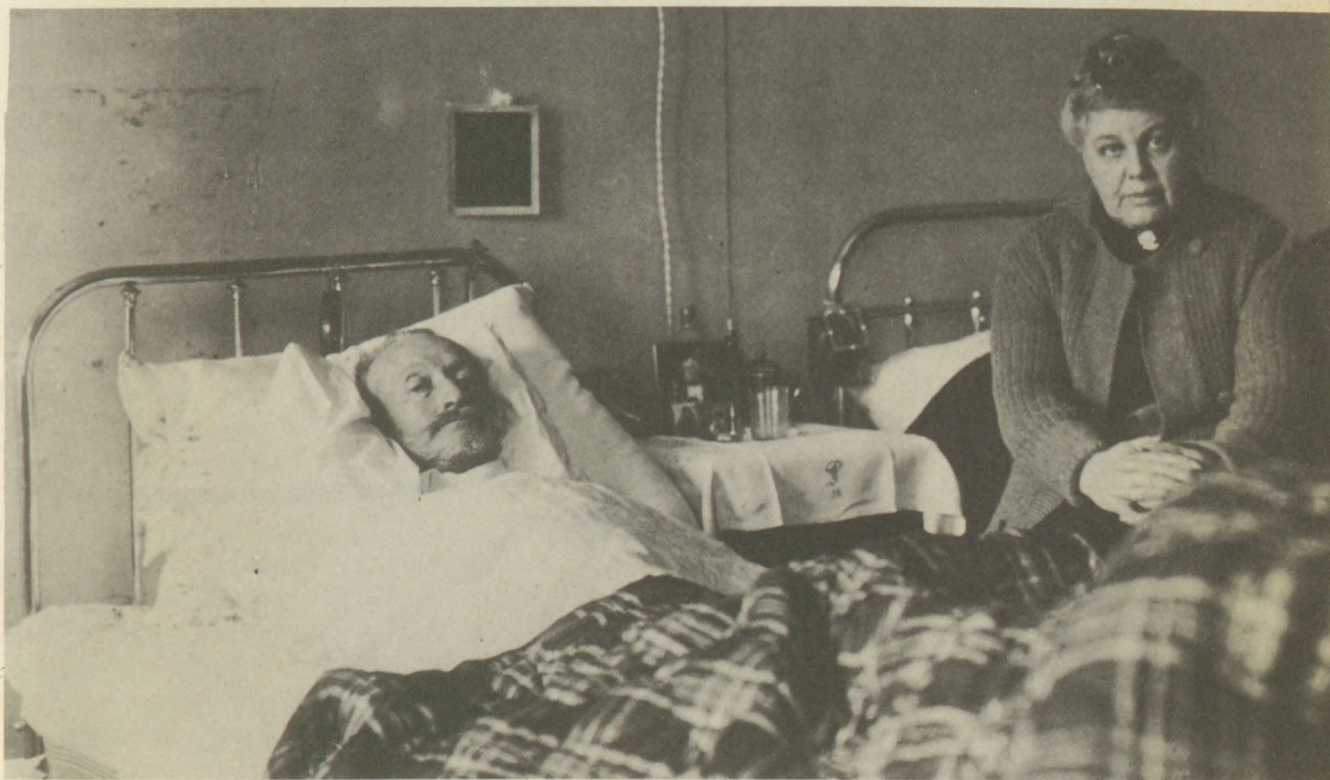
Az ádáz küzdelem során Joffre kétségbeesetten könyörgött segítségért szövetségeseinek. Haig egyetértett abban, hogy az angoloknak nagyobb szakaszt kellene magukra vállalniuk a frontból. Sok vita után beleegyezett, hogy a majdani offenzíva időpontját előrehozza augusztus 1-jéről július 1-jére, de ennél többre nem volt hajlandó. Az olaszok ígéretet tettek egy offenzívára, és indítottak is néhány támadást az Isonzónál levő frontszakaszon. Conrad, az osztrák parancsnok megragadta az alkalmat arra, hogy egy dél-tiroli betöréssel hátba támadja őket. Május 15-én az olaszok is segítségért kiáltottak. Ha Conrad támogatást kapott volna azoktól a hadosztályoktól, amelyeket Falkenhayn javában pocsékolt Verdunnél, könnyen lehet, hogy az osztrákok kitortek volna az északolasz alföldre, és megsemmisítették volna az olasz hadsereget. Az olaszok még így is sürgős segítségre szorultak.

Csak Oroszországra lehetett számítani. Az 1915-ös nagy visszavonulás javított az oroszok helyzetén. Rövidebb lett az arcvonaluk, jobbak az utánpótlási lehetőségeik. A hadseregük is figyelemreméltó javulást mutatott. Az emberveszteséget mindig is könnyen tudták pótolni. Az immár háborúra átállt gyárak ontották magukból a hadianyagot, és a hadsereg jobban föl volt szerelve, mint a háború elején. Ennek persze rettenetes ára volt. Mindent föláldoztak a hadseregért. A háború előtt Oroszország nagy mennyiségben exportált búzát. Most élelemhiány volt a városokban, miután a parasztokat kikergették a

frontra. Az államapparátus tehetlenebb és korruptabb volt annál, hogysem tisztességesen meg tudja szervezni a jegyrendszert. Azt a vasúti hálózatot, amelytől Oroszország élete függött, teljes mértékben alárendelték a front ellátásának, élelmezésének — különösen a kétmillió ló élelmezésének. Másutt a vasút az összeomlás szélén állt. Nőtt az éhség, és vele az elégedetlenség. Minduntalan sztrájkok törtek ki, elismert vezetők nélkül. II. Miklós cár azonban megmaradt önkényuralkodónak, elvetett minden reformjavaslatot, megbízott a rendőrség és a kozákok elnyomó erejében.

Az orosz vezérkarnak is megvolt a maga terve 1916-ra. Akárcsak a legtöbb más haditerv, ez sem állt másból, mint hogy megtámadják az ellenséget ott, ahol a legerősebb. A németek félelmetesebb ellenfelek voltak, mint az osztrákok, ennél fogva az orosz offenzívát ellenük tervezték. Az egyik orosz hadseregenek északon kellett támadnia, a másiknak középen, Varsó irányában. Mindkét támadást az első világháborúban megszokott alapossággal és az oroszoktól megszokott ügyetlenséggel készítették elő. Nagy embertömegeket összpontosítottak; hosszantartó tűzérési tűzzel árasztották el az ellenséges állásokat; idegen kézbe kerültek az orosz haditervek másolatai. A németek időben megkapták a figyelmeztetést, és időben megtettek minden óvintézkedést. A támadások kudarcot vallottak; még a Verdunre nehezedő nyomást sem enyhítették. Az orosz katonák cél és értelem nélkül hullottak. Öt elesett orosz katona jutott egy németre. Amikor újabb segélykérés érkezett Olaszországból, az oroszok nem tudtak előkészített offenzívával előállni. Bruszilov, a déli front parancsnoka szívesen megindította a támadást előkészítés nélkül. Már amúgy is méltatlankodott amiatt, hogy kihagyták a korábbi elképzelésekből. Most rábukkant egy új stratégiára — inkább muszájból, mint tudatos megfontolásból. Nem voltak csapatösszevonások, nem volt előzetes tűzérési

96. A sebesült Bruszilov tábornok ágyban, párnák közt

A keleti front

- 1916-os Bruszilov-offenzíva
  - 1914-es orosz offenzíva
  - 1918-as német offenzíva
  - 1915-os német offenzíva
- 0 50 100 150 200
Mérföld

OROSZORSZÁG

UKRAJNA

ROMÁNIA

FEKETE-TENGER

bombázás, ennél fogva semmi sem figyelmeztette az ellenséget arra, hogy támadás készül. Június 4-én Bruszilov hadserege egyszerűen támadást indított húsz különböző ponton, ahol éppen lehetőséget láttak rá. Az osztrák—magyar arcvonat összeomlott. Három hét alatt az oroszok negyedmillió foglyot ejtettek. Bruszilov azonban nem rendelkezett tartalékokkal. Minden tartalék északon volt, és mivel az orosz vasútvonalak jó része kelet—nyugat, nem pedig észak—dél irányú volt, a tartalékokat nem lehetett időben átcsoportosítani. Ráadásul Bruszilovra irigykedtek is a többiek a főhadiszálláson. Falkenhayn viszont odaküldött hét, eredetileg Verdunbe szánt hadosztályt. Amikor Bruszilov újabb támadást kísérelt meg, kemény német ellenállásba ütközött. Aztán a németek visszavágtak, Bruszilov visszavonult, és végül ő fizetett nagyobb árat. Offenzívájának köszönhetően a déli orosz hadseregek több mint egymillió fős veszteséget szenvedtek.

A „Bruszilov-offenzíva” mindazonáltal jelentős eredmény volt — az első világháború egyetlen sikeres hadművelete, amelyet tábornokról neveztek el. Azzal ért el sikert, hogy megszegte a szabályokat. Akkor vallott kudarcot, amikor alávetette magát a szabályoknak, és ugyanabban az irányban akarta folytatni az előrenyomulást. A németek az 1918-as offenzívájukban okultak Bruszilov sikeréből; a kudarcából azonban nem, és ugyanabba a hibába estek. A Bruszilov-offenzíva komoly politikai következményekkel járt: ekkor tűnt el az osztrák—magyar csapatokból a harci kedv. Nyoma sem maradt az egységnek, összetartozásnak, hűségnek; ettől kezdve a Monarchiát a német erő tartotta a háborúban. De nemcsak a Habsburgokat tette tönkre a Bruszilov-offenzíva, hanem a Romanovokat is. A galíciai orosz veszteségek jelentették az utolsó cseppet, amelytől túlcordult a pohár, és a következő évben kitört a forradalom. Ami Bruszilovot illeti, nem bocsátotta meg a cárnak és a főparancsnokságnak, hogy nem támogatták. Két évvel később lelkesebben szolgált Trockij alatt.

Lehet, hogy a Bruszilov-offenzíva hozzájárult a Verdunre nehezedő nyomás csökkentéséhez. Mindenesetre a nyomás csökkent. Falkenhayn rémülten nézte a növekvő német veszteségeket. Június közepén megszüntette a verduni frontra történő hadianyagszállítást. Ezután a harc magától leállt. Gyakran hallani, hogy a Somme-nál azért indították meg az angol offenzívát, hogy könnyítsenek Verdun helyzetén. Ez nem igaz. A verduni támadások abbamaradtak, mielőtt az angol offenzíva megindult, bár lehetséges, hogy az offenzíva előkészületei hozzájárultak Falkenhayn döntéséhez. A somme-i offenzíva fő indítéka egészen más volt: Haig időközben arra a meggyőződésre jutott, hogy ez az a hely, ahol meg lehet nyerni a háborút. Sir William Robertson, a vezérkari főnök nem osztotta ezt a meggyőződését. Mivel azonban Haig alatt volt a katonai ranglistán, lojálisan elfogadta Haig lelkesedését. Nem osztotta Haig meggyőződését Joffre sem; ő csak a felőrlésben hitt, bár a Somme arra sem volt rossz hely, hiszen ott az antant részéről az angolok fizetnek érte! Nem osztotta Rawlinson, az offenzíva megbízott parancsnoka sem — de ő is elfojtotta magában a kételyeket, aztán ugyanolyan keményen elfojtotta a kételyeket az alárendeltjeiben is. Az angol közlegények, akiknek a legtöbbször nem rendelkezett harci tapasztalattal, azt képzelték, hogy nagy győzelmet aratnak majd. Ez a vakhit kötötte össze őket Haiggal, a főparancsnokkal, akit sohasem láttak.

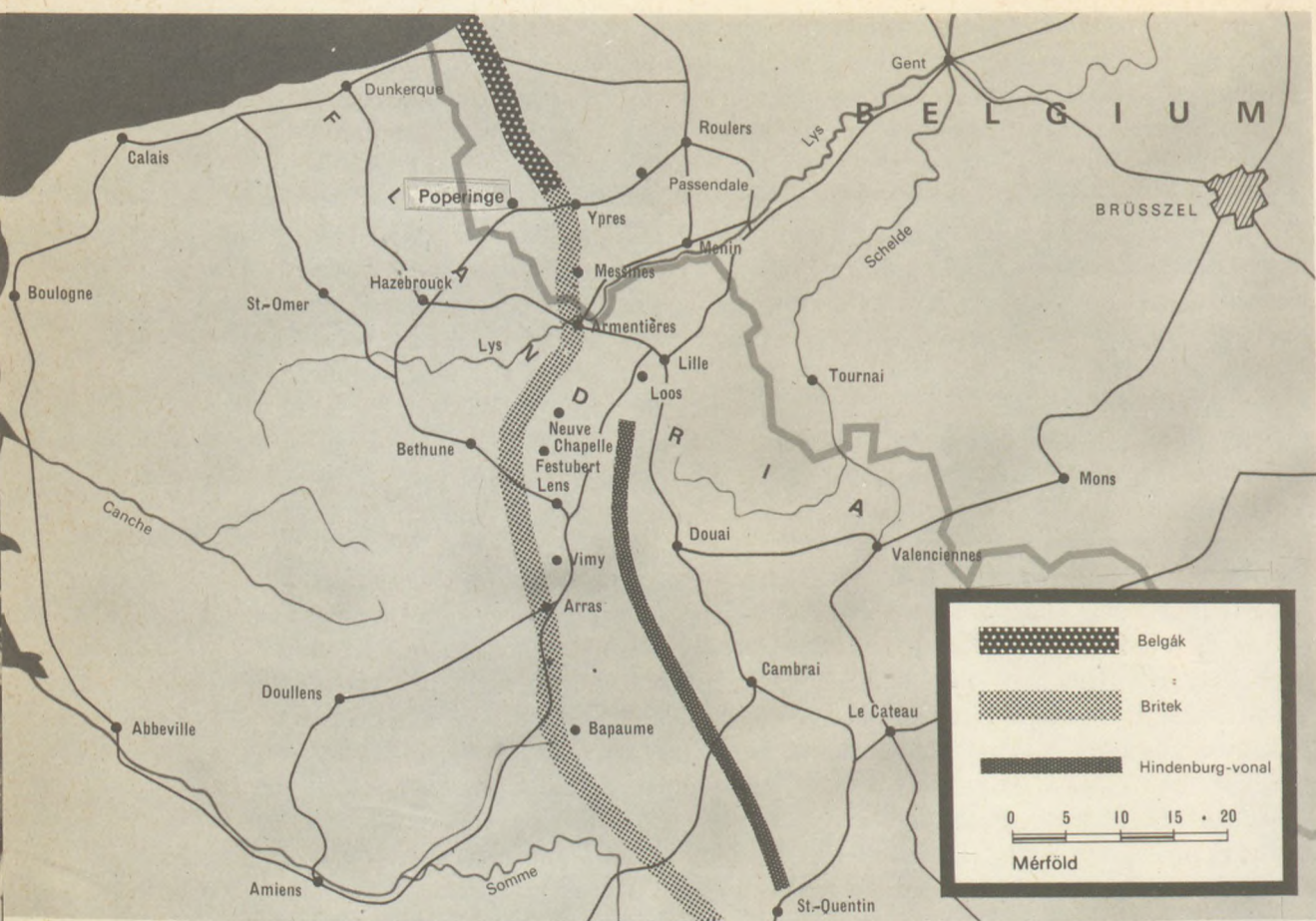
A Somme most már teljesen értelmetlen hadszíntér volt. Még egy nagy előrenyomulás sem kecsegtetett semmiféle stratégiai előnnyel. 1915 decemberében kizárólag azért esett rá a választás, mert itt az angolok és a franciák egymás mellett tudtak harcolni. Most már a franciák kevés hadosztályt tudtak nélkülözni. Eredetileg negyven francia és huszonöt brit hadosztály részvételét tervezték. Ezt aztán megváltoztatták fele-fele arányra, kétszer huszonöt hadosztályra. Később, ahogy Verdun tovább nyelte a csapatokat, a francia

részesezés lecsökkent öt hadosztályra; és a parancsnokuk, Foch hitt mindenki közül a legkevésbé az offenzívában. Ráadásul a Somme különösen alkalmatlan támadási cél volt. A németek mindenütt a hegygerinceket foglalták el; a támadóknak a hegyoldalakon kellett fölverekedniük magukat a rejtőzködő ellenséggel szemben. Itt mindeddig nem folytak komolyabb harcok, és a német védelmet hosszú ideig elhanyagolták. A brit főparancsnokság azonban, ellentétben a franciákkal és a németekkel, úgy vélte, azzal tarthatja felkészülten, ugrásra készen a katonákat, ha állandóan harcoltatja őket. Ezek a rajtaütések, amelyeknek nem volt stratégiai céljuk, nemcsak fölöslegesen áldozták föl a katonákat, hanem egyenesen kiprovokálták a német védelem megerősítését. Ily módon az angolok voltaképpen megerősítették maguk ellen azokat az állásokat, amelyeket meg akartak támadni. 1916 nyarára a német első vonalat már vastag szögesdrótakadályok védték. Mögötte húzódott az ugyanolyan erős második védelmi vonal. A mészkö megkönnyítette a fedezékek kimélyítését: a németeknek tíz-tizenkét méter mély, minden modern komforttal ellátott fedezékeik voltak, ahol a leghevesebb tüzérségi támadástól is biztonságban lehettek. Szinte elképzelhetetlen, hogy a világ akármelyik hadserege be tudta volna venni ezt a védelmi vonalat.

A brit hadsereg bőségesen el volt látva nehéztüzérséggel — legalábbis így vélték a csata kezdete előtt; a gyakorlatban azonban gyakran kimerültek a lőszerkészletek. A brit gyalogság a lelkesedésen kívül mással nemigen dicsekedhetett. Ezek az emberek voltak azok, akik Kitchener hívó szavára jelentkeztek; besorozott újonc alig volt közöttük. Csak gyorstalpaló kiképzésen estek át. Nem tudtak pontosan löni. Nem tudtak szétszórt alakzatban harcolni. Csak arra képezték ki őket, hogy egyenes vonalban előrenyomuljanak, és arra oktatták őket, hogy elsősorban a szuronyukat használják. Amikor igazi küzdelemre került a sor, a somme-i brit gyalogság nem is látta azokat, akik ellen harcolt; a szuronyt pedig csak azoknak a ledöfésére használták, akik már megadták magukat. Az altisztek és az alacsonyabb rangú tisztek is frissen kiképzett önkéntesek voltak, akik szintén főleg lelkesedést mondhattak a magukénak. Arra tanították őket, hogy vakmerően álljanak elébe az ellenségnek — nem csoda hát, hogy a tisztí vesztesség aránya gyakran hatszor akkora volt, mint a többié. Arra is megtanították őket, hogy kérdés nélkül engedelmeskedjenek, és soha ne kezdeményezzenek. Ez a nagy önkéntescsapat volt a világháború legmerevebb, a legszigorúbb fegyelmű és a legsúlyosabb büntetéseket alkalmazó hadserege. Semmit sem tanultak a korábbi hibákból, legfeljebb azt, hogy miként ismételjék meg őket nagyobb méretben. Vak hittel bíztak az offenzívában; ugyanazzal a vak hittel, amely már 1914 augusztusában katasztrófába sodorta a franciákat. Haignek egyetlen világos pillanata volt: javasolta, hogy a tüzérségi előkészítés után küldjenek előre kis felderítő osztagokat, hogy győződjenek meg arról, biztosan megsemmisült-e az ellenséges védelem. Rawlinson elvetette ezt az elképzelést azzal, hogy meghaladja az emberei képességeit. Haig azt is kikötötte, hogy ha a támadás nem ér el rögtön sikert, abba kell hagyni. Ezt sem fogadták meg. Haig személyesen egy pillanatig sem kételkedett a sikerben. Meggyőződése volt, hogy a lovasság már az első délutánon zavartalanul száguldhathat majd Bapaume felé.

A somme-i csatát ötnapos nehéztüzérségi tűz készítette elő egy majdnem harminc kilométeres frontszakaszon. Ennek az lett volna a célja, hogy megsemmisítse az ellenséges drótakadályokat és az első védelmi vonalat. Ehelyett úgy föltúrta a földet, hogy a gránátölcsérek nemcsak a rendezett előrenyomulást tették lehetetlenné, hanem új fedezékül is szolgáltak a német géppuskáknak, ha a lövészárkaik netán megsemmisültek

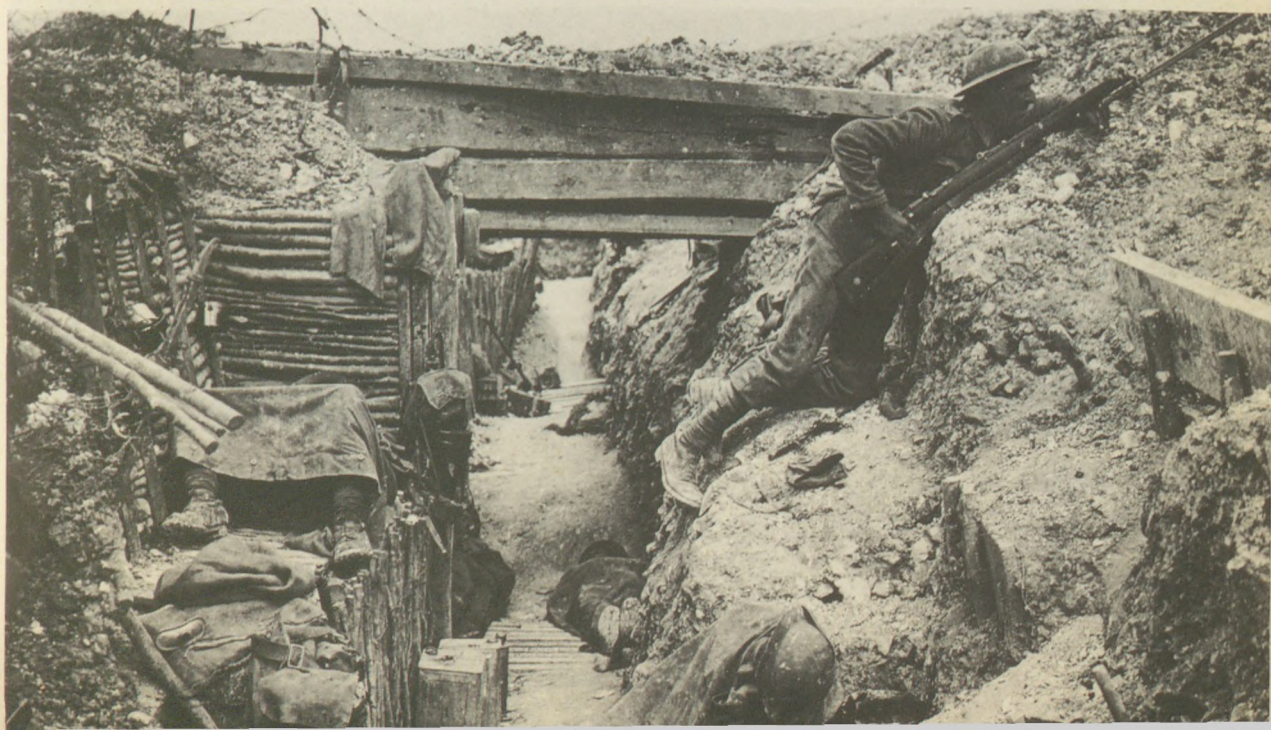
A nyugati front északi szakasza

volna. Rawlinson hajnalban akart támadni, vagy még korábban. A jobbszárnyon levő franciák azonban szerették volna látni tüzérségi tüzük hatását, és ragaszkodtak a nappali támadáshoz. Rawlinson ráállt, és reggel 7.30-ra tüzték ki az időpontot. Amikor elérkezett a nagy nap, a franciák még két órát késlekedtek, és a támadás ezáltal meglepetésként érte a németeket. Így született meg az egyetlen siker azon a gyászos napon. Július 1-jén tizenhárom brit hadosztály egyszerre megkezdte az előrenyomulást. A katonák átbújtak az angol drótkadályok között, aztán sűrű csatasorba fejlődtek, és megindultak előre. Habár az egyetlen előnyük a gyorsaság lett volna, mindegyiküket több mint harminc kilónyi felszerelés nyomta: tábori telefonok, postagalambok, csákányok, lapátok. Nem lehetett tüzérségi támogatást kérni. A támadás pillanatában a zárótűzet átirányították a második német vonalra, tekintet nélkül arra, hogy az első megsemmisült-e vagy sem. Arra sem volt mód, hogy a gyöngye pontokra összpontosítsák az erőt, az erőseket pedig békén hagyják. A brit csatasornak egyenletesen kellett előrenyomulni vagy sehogy. Ahogy a katonák kinnal-keservvel törtek előre a senki földjén át, a németeknek bőven volt idejük rá, hogy előbújjanak fedezékeikből és felállítsák gépfegyvereiket. A géppuskák tüze végigsöpört a brit csatasoron. Az első vonal megingott, összeroskadt, aztán jött a második, a harmadik, majd a negyedik, teljesen értelmetlenül. Kora délutánra az életben maradtak megint ott voltak lövészárkaikban, csak a déli szakaszon sikerült egy kevés teret nyerni.

Július 1-jén 60 000 brit katona hullott ki a csatasorból, közülük 20 000 meghalt — az egész első világháborúban nem szenvedett ennél súlyosabb veszteséget egyetlen napon sem brit, sem más hadsereg. A franciák elérték kitűzött céljaikat, és közben nagyobb veszteséget okoztak az ellenségnek, mint az övék volt; tovább is előrenyomulhattak volna, ha nem félnek attól, hogy veszélybe kerül a balszárnyuk, ahol az az angol erőkhöz csatlakozott. Hogyan tovább? Haigtól lefelé minden tábornok már túl sokat kérkedett a biztos sikerrel ahhoz, hogy most szembe merjen nézni a kudarc gondolatával. Még saját maguknak sem vallották be az igazságot. A hivatalos hadtörténet szavaival: „a hadifoglyok ejtéséről rendszeresen jelentést tettek, de a súlyos veszteségekről nem.” Rawlinson nem próbálta meg kihasználni a néhány kedvező lehetőséget, különösen nem a franciákkal. Inkább újabb egyidejű támadásokat rendelt el az egész arcvonalon — és naponta megisméltődött ugyanaz a tragédia, egyre kisebb méretekben. De azért egyszer sikerült eredményt elérni, a lehető legegyszerűbb meglepetéssel. Rawlinson elhatározta, hogy megpróbálkozik az éjszakai támadással, és hosszas vitatkozás után engedélyt kapott rá Haigtól. Július 14-én hajnali 3.25-kor mintegy húszezer katona indított támadást, mindössze ötperces tüzérségi tűz után. A németeket, akik azt hitték, nyugodtan alhatnak, álmukban lepték meg. Nyolc kilométeren áttörték a második védelmi vonalukat. Most jött a nagy jelenet, amelyről minden brit tábornok álmodozott: a lovasság áttörése! Három hadosztály állt készenlétben. Sokáig tartott, amíg odaértek, nehezen vergődtek át a csatatér sarán, gránátölcseréin. Este hét órakor azonban olyan látvány tárult a brit gyalogság szeme elé, amelyet még senki sem látott a nyugati fronton: vágta a támadott a lovasság a hullámzó búzamezőn, harsogtak a kürtök, villogtak a lándzsák! Aztán ahogy tüzet nyitottak a német géppuskák, a dicső látomást a mészárlás látványa váltotta fel. . .

Ezután a harc lassan, kitaróan és értelmetlenül folyt tovább. Szeptember 15-én Haig elhatározta, hogy beveti a néhány rendelkezésre álló harckocsit, a szakértők tiltakozása ellenére, akik azt mondták, hogy várjon, amíg igazi tömegben használhatják őket. A harckocsik még kipróbálatlanok voltak. Némelyikük elakadt. Néháynak sikerült átjutnia a német védelmen, de nem követte gyalogság. Az angolok viszont elveszítették azt az előnyt, amelyet a meglepetésszerű, tömeges harckocsitámadás hozhatott volna. A németek azonban nem törődtek az intő jellel. Most már megjöttek az őszi esők. A frontot előntötte a sár. November 13-án megpróbálkoztak még egy utolsó támadással, aztán a csata, ha ugyan csatának lehet nevezni, búsan véget ért. Áttörésre nem került sor. A front itt-ott körülbelül nyolc kilométernyit előre tolódott. Mögötte a német védelmi vonal

98. Brit katonák egy elfoglalt német lövészárokban a Somme-nál

99. A brit lovasság az áttörésre vár

ugyanolyan erős volt, mint azelőtt. A britek mintegy 420 000 embert veszítettek, a franciák közel 200 000-et. A németek mintegy 450 000-et veszíthettek — de kevesebbet veszítettek volna, ha Falkenhayn nem adja ki azt a Haigéhez hasonlóan megátalkodott parancsot, hogy minden méternyi elveszített lövészárkot ellentámadással vissza kell foglalni. Sok évvel később a hivatalos brit hadtörténet szerkesztője bűvészmutatványt végzett a német adatokkal, földuzzasztotta őket 650 000-re, s így módon kihozta a minden tapasztalatnak ellentmondó eredményt, hogy a támadók vesztesége kisebb volt, mint a védőké. Ezeket az adatokat nem kell komolyan venni.

100. A háború mint szépművészet: éjszakai ágyútűz

Stratégiai szempontból a somme-i csata jövátelhetetlen vereség volt. Állítólag megtörte a német hadsereg harci szellemét. Kétségtelenül megtörte, de nem annyira, hogy harcképtelenné tegye a német hadigépezetet. És nemcsak a német harci szellem tört meg, hanem az angol is. A Somme-nál semmivé foszlott az idealizmus. A lelkes önkéntesek nem voltak lelkesek többé. Elvesztették hitüket az ügyben, a vezetőikben, mindenben, kivéve a bajtársi szolidaritást. A háborúnak már nem volt célja. Önmagáért folyt, állóképességi vetélkedő lett belőle. A háború elején Rupert Brooke jelképezte a brit katonát. Most az Öreg Bill foglalta el a helyét, az 1915-ös veterán, aki egy gránáttölcsér szélén kuporog, „jobb lyuk híján”. A Somme-nál alakult ki az a kép, amelyet az első világháború mutatott a jövő nemzedékei szemében: bátor, kétségbeesett katonák, hibát hibára halmozó, makacs tábornokok, eredmény pedig semmi. A Somme után a katonák úgy vélték, a háború örökké fog tartani.

Ilyen volt 1916 katonai mérlege. A háború nagyipar lett. Elképzelhetetlen mennyiségben készültek az ágyúk és a hozzájuk való lőszer, s ezek ahelyett, hogy fölélesztették volna a mozgóháborút, épp ellenkezőleg, lehetetlenné tették a mozgást. Az embertömegeket céltalanul áldozták föl. Az eredmény csak a kiábrándulás volt. A hatalmas ágyúk dörgése a tengeren is szólt, de ott sem hozott döntő változást. 1916-ban történt meg először és utoljára, hogy két korszerű hadiflotta összecsapott európai vizeken. Az év elején változás történt a német flotta vezetésében, és Scheer tengernagy, a hadiflotta új parancsnoka akcióra áhítozott. Tisztában volt vele, hogy a brit flotta erőfölényben van, de abban reménykedett, hogy elszigetelt ütközetekre csábíthatja az angol hajókat, és ily módon addig farag le apránként a brit tengeri erőből, amíg nagyjából kiegyenlítődnek az erőviszonyok. Ezért kihívóan felvonult az Északi-tengeren. A brit admirális minden

101. A győzelem jutalma: brit csapatok a Somme-nál

102. Brit csapat kel át a csatorna hídján. De hol a csatorna?

német hadmozdulatról értesült. Még a háború elején az oroszok a Balti-tengerben egy német tengerésztest holttestére bukkantak. Nála volt a német rejtjelkulcs egy példánya. Az oroszok, a szövetségesi együttműködés ritka megnyilvánulásaként, átadták az angoloknak. Ettől fogva az angolok meg tudták fejteni minden német rádiogramot. Május 31-én érkezett el a nagy nap. Scheer fölállította a csapdáját. Hipper admirálisnak a csatacirkálókkal előre kellett mennie, és elcsalogatni a brit hajókat a flotta zöméhez. Az angolok időben értesültek róla. Scapa Flow-ból Jellicoe teljes gőzzel elindult dél felé a flottával, hogy tulajdon csapdájukban végezzen a németekkel. Soha nem került még sor ilyen hatalmas flottafelvonulásra. A briteknek huszonnyolc csatahajójuk és kilenc

103. A Somme: csata után

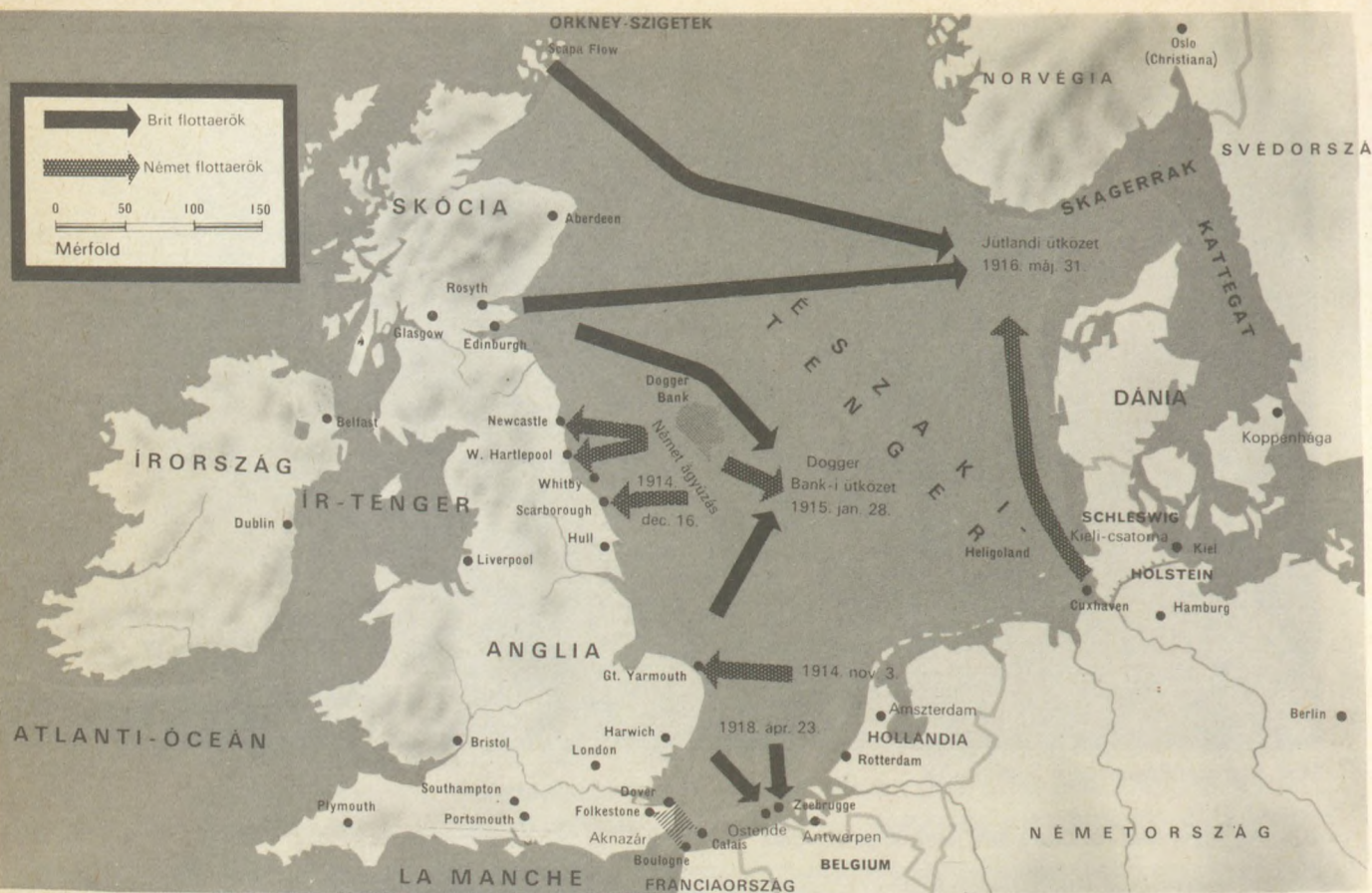

104. Brit szállítóeszköz a Somme-nál

105. Az egyik első harckocsinak nehézségei vannak

Háború a tengeren

csatacirkálójuk volt; a németeknek tizenhat csatahajójuk és öt csatacirkálójuk. Összesen 250 hajó vonult fel, és nem kevesebb, mint huszonöt admirális. Furcsa módon szinte semmi sem sült ki az egészből.

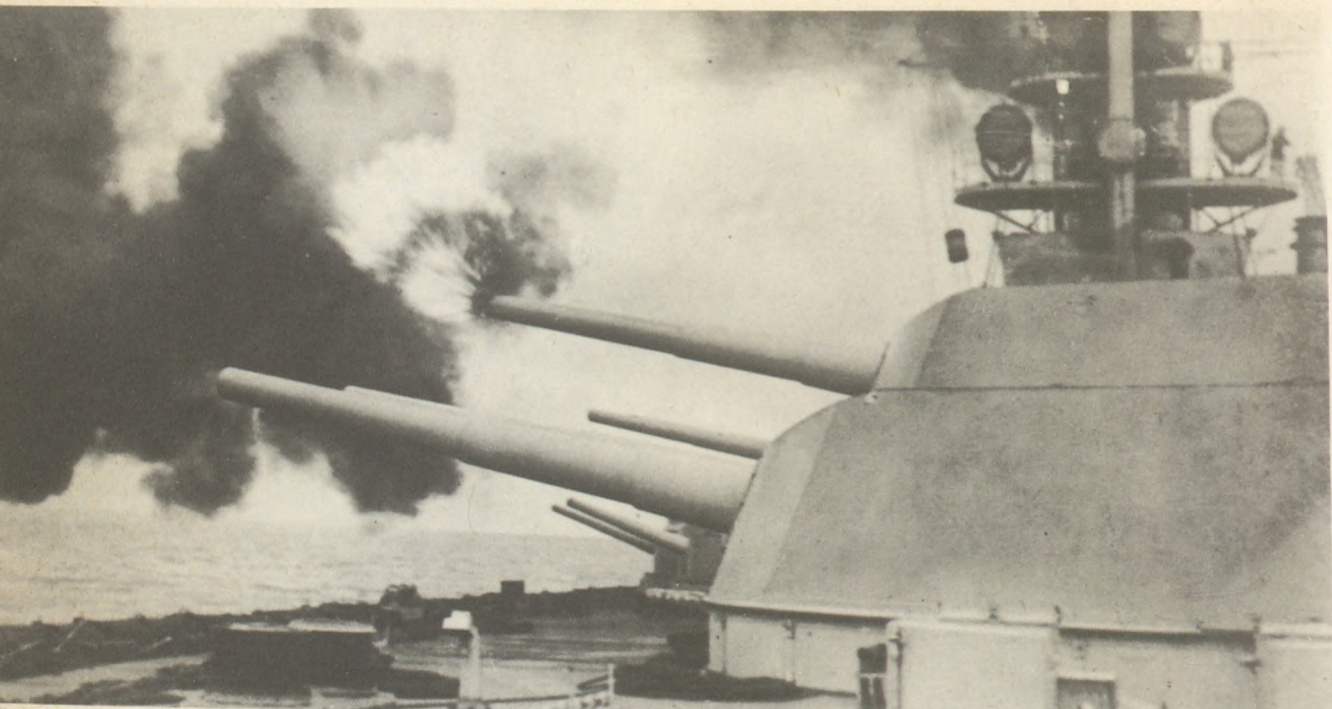
Először minden a terv szerint ment. Beatty, a brit csatacirkálók élén, kora délután összecsapott Hipperrel. Noha két hajóját elsüllyesztették, Beatty tovább nyomult előre a német flotta derékhada felé. Scheer úgy vélte, eljött a várva várt nagy alkalom. Beatty elfordult, mintha menekülni akart volna. Scheer két órán át követte. Délután 6.15-kor feltűnt a látóhatáron az angol flotta derékhada, és vonalba fejlődött, de úgy, mintha távolodni akart volna az ellenségtől. Scheer szinte csak akkor vette észre a csapdát, amikor a hajóágyúk tüzet nyitottak. Ő is elfordult, pár perccel 6.30 után. Jellicoe nem eredt a nyomába. Ő már korábban kimondta azt a szigorú stratégiai elvet, hogy fontosabb megőrizni a brit hajókat, mint elsüllyeszteni a németeket; és most úgy vélte, ha követi őket, német aknákra vagy német tengeralattjárókba szalad. A valóságban a németeknek sem aknájuk, sem tengeralattjárójuk nem volt az ütközet színhelyén. Jellicoe azonban, helyesen vagy helytelenül, visszafordult. Az ütközet látszólag véget ért. Fél óra múlva hirtelen újra föltűntek Scheer hajói, a brit vonal kellős közepénél. Senki sem tudja, miért: Scheer valószínűleg azt remélte, hogy elhaladhat mögöttük. Újabb tizenöt perces összecsapás következett. Aztán Scheer megint elfordult, Jellicoe úgyszintén. A brit hajóhad most elállta a hazafelé vezető utat a németek előtt, a német flottát azonban szem elől tévesztették. Jellicoe csak találgatni tudott, hogy milyen utat választanak a németek.

106. Aki egy délután leforgása alatt elveszíthette volna a háborút: Jellicoe tengernagy a zászlóshajóján

Tévedett, de kisvártatva Londonban az admirálisaton megfejtettek egy újabb rádiogramot, és tájékoztatták Jellicoe-t Scheer útvonaláról. Jellicoe nem vette figyelembe; lehet, hogy nem bízott az afféle újmódi találmányokban, mint a drótnélküli táviró. Scheer elosont a brit utóvéd mögött, és baj nélkül hazaért. Jellicoe csak az üres tengert látta maga körül, így hát egy idő múlva hazament ő is. A „jütlandi ütközet” véget ért.

Ki győzött? Az angolok több hajót veszítettek: három csatacirkálót, három cirkálót és nyolc rombolót, szemben az egy német csatahajóval, egy csatacirkálóval, négy könnyű cirkálóval és nyolc rombolóval. A brit hajótűzéség rosszabb volt a németnél, és a páncélozásuk is hiányos volt — legalább egy csatacirkáló azért repült a levegőbe, mert egy szikra lehullott a lőszeraknába. De a döntő pillanatban a német flotta megfutamodott a brit flotta elől, és Jellicoe szemében csak ez számított. Nem hitte, hogy a német flotta elpusztításával meg tudná nyerni a háborút, de úgy vélte, elveszíteni el tudná, ha nem őrzi meg épségben a magát. Angliában sokan nem fogadták el ezt a doktrínát, és a következő évben az agresszívabb beállítottságú Beatty került Jellicoe helyére. Mihelyt azonban flottaparancsnok lett, Beatty is óvatossá vált. Ő is felismerte, hogy a brit flotta főerejének a kikötőkben kell maradnia mindaddig, amíg elő nem jönnek a németek. A németek kétszer próbálkoztak is, de mindig időben visszavonultak. A két flotta semlegesítette egymást. A britek távoli blokádja változatlanul működött. Változatlanul eljutottak hozzájuk a hadianyagok a világ minden részéből. Nagy-Britannia számára az igazi veszélyt nem az a német vélekedés jelentette, hogy megnyerték a jütlandi ütközetet, hanem az, hogy tisztába jöttek vele, hogy nem nyerhetnek semmit az ugyanilyen ütközetekből. A német hajógyáratokat átállították a hajóépítésről a tengeralattjáró-építésre. A német matrózokat

107. Akcióban a német flotta
108. Von Scheer tengernagy (jobbra)

elkezdtek kiképezni a tengeralattjáró-harcra. A német admirálisok és a német tábornokok egyaránt levonták 1916-os kudarcukból azt a tanulságot, hogy Németország döntő ütőkártyája csak egy korlátlan tengeralattjáró-hadjárat lehet. Stratégiai téren ez volt az 1916-os év öröksége.

A polgári lakosság úgy érezte, egyre közelebb kerül hozzá a háború. A veszteséglistákon most már nem távoli, ismeretlen hősök szerepeltek, hanem barátok, rokonok nevei. Ebben az évben került sor arra az intézkedésre is, amelynek révén az első világháború az egyetlen tartós nyomot hagyta az emberek mindennapi életén: a nyári időszámítás bevezetésére, amit akkor „napvilág-megtakarításnak” hívtak. A háború többre volt képes, mint Józsué: megváltoztatta a nap helyét az égbolton, vagy legalábbis elérte, hogy az emberek úgy viselkedjenek, mintha megváltozott volna. A szabad akaratot vagy a „gazdasági törvények” működését azonban az emberek még mindig nem szívesen

korlátozták. Habár 1916 májusában végül még az angolok is lenyelték az általános, nőtlenek és nők számára egyaránt kötelező katonai szolgálat keserű piruláját, még egyetlen országban sem került sor komolyabb mértékben a munkaerő közmunkára irányítására. Az árak mindenütt emelkedtek, de nemigen tettek ellene semmit. Amióta csak az eszét tudta mindenki, stabilak voltak az árak és stabilak voltak a valuták. Senki sem értette, mi történt. Az emberi gonoszságot okolták — a spekulánsok vagy a szakszervezetek kapzsiságát — ahelyett, hogy fölfogták volna, hogy amikor a kormányok nem adóbevételekből, hanem a bankjegynyomdákban fizetnek, infláció a következmény. Egyes országokban bevezették a kenyérjegyet, máshol jegy helyett megtették az árak is — egyszerűen hagyták, hadd emelkedjenek az élelmiszerárak. A németek máris azt kezdték híresztelni, hogy az élelmiszerhiány az angolok „kiéhezhető blokádjának” a következménye. Csakhogy Németország a háború előtt nem importált élelmiszert! Az igazság az, hogy a németek saját magukat éhezették. Emberek millióit kergették a földekről a hadseregbe. A magas árak arra ösztönözték a parasztokat, hogy piacra vigyék disznóikat és marháikat. Aztán kimerültek a készletek. 1916-ban rossz volt az aratás, és zord tél követte. A tarlórépa lett a legfőbb eledel. Sokak számára a „répatél” maradt meg a háború legelevenebb emlékeként. Nagy-Britannia megmenekült ettől a veszélytől. Nem vezették be a kenyérjegyet. A legnagyobb kellemetlenség, ami a briteket érte, az volt, hogy a búzalisztet más örleményekkel hamisították — először rozsszal és kukoricával, később burgonyával. Ez képzelt, bár kellemetlen háborús emésztési zavarokhoz vezetett.

A nehézségek dacára tettekben egyelőre nemigen látszott jele az elégedetlenségnek. Oroszország kivételével a legtöbb országban a szakszervezeti vezetők együttműködtek a kormánnyal, hogy zavartalanul folyjon az ipari termelés; a munkások száját pedig béremelésekkel fogták be. A szemben álló országok néhány szocialista küldötte

109. Berlini asszonyok élelmet guberálnak

találkozott Svájcban, és felhívással fordultak minden ország munkásosztályához, hogy vessenek véget a háborúnak. Ez túl mérsékelt törekvés volt Lenin számára, aki az imperialista háborút polgárháborúvá akarta volna változtatni. A munkások egyik felhívással sem törődtek. Az elnyomott nemzetiségek sérelmei sem okoztak sok bajt. Az orosz fronton az osztrák—magyar hadsereg cseh egységei egy-egy alkalmas pillanatban gyakorta dezertáltak; ezt inkább Švejk, a derék katona lelkülete diktálta, mint valami nemzeti eszmény. Februárban Párizsban néhány cseh emigráns megalakított egy Nemzeti Tanácsot, amely függetlenséget követelt népének. Az antant nem nagyon törődött ezzel a Tanáccsal, az osztrák—magyar kormány még kevésbé, az otthoni csehek a legkevésbé. Masaryk professzor, a cseh nemzet szószólója úgy vélte, rámosolygott a szerencse, amikor Asquith elvállalta, hogy elnököljön a londoni King's College-ban egy előadásán. Aztán az utolsó pillanatban Asquith lemondta. A kis népek szabadságának ügye nem jutott messzire.

Egy kis nép nyúlt csak fegyverhez szabadsága védelmében 1916-ban. Ez volt az egész háború során az egyetlen nemzeti felkelés. A háború előtt Írország közel járt a polgárháborúhoz: az írek többsége az önkormányzatot követelte, az ulsteri kisebbség viszont akár fegyveres harc árán is meg akarta ezt akadályozni. Szinte minden ír lelkesen támogatta Belgium ügyét: az önkormányzat kérdését félretették, és az írek — római katolikusok és protestánsok egyaránt — jelentkeztek a brit hadseregbe. Az Ulsteri Önkénteseket, akik előzőleg német támogatással felkelésre készülődtek, hivatalos egységekként átvették. Az Ír Önkéntesekkel, akik előzőleg csak a törvényes jogukat követelték, nem törődtek. Az ulsteri vörös kéz hivatalos katonai jelvény lett; az ír hárfát nem ismerték el. Az Ír Önkéntesek közül néhányan megneheztek ezért. Körülbelül tízezren (a 140 000-ból) elszakadtak, és most ők készültek felkelésre. Akárcsak korábban az Ulsteri Önkéntesek, ők is a németekhez fordultak segítségért. Sir Roger Casement, az egykori brit konzul elment először az Egyesült Államokba, majd Németországba. Megpróbálta beszervezni az ír hadifoglyokat egy Ír Légióba, de nem sok sikerrel. Arra bízta a németeket, hogy fegyverek és katonák partra szállításával támogassák a felkelést. A konzervatív és tisztességben megőszült német vezetőknek nem tetszettek az ilyen felforgató ötletek; ráadásul gyakorlatilag sem látták kivihetőnek Írország invázióját. Mindazonáltal kitűzték a felkelés időpontját 1916 húsvétjára. Az utolsó pillanatban Casement rádöbrent, hogy a németek becsapták, és eszük ágában sincs igazi támogatást adni. Elhagyta Németországot, és egy német tengeralattjáróról partra szállt Írországban, hogy figyelmeztesse társait, ne próbálkozzanak meg a felkeléssel. Nem sikerült figyelmeztetnie őket. Egyedül kóborolt az elhagyatott parton, és néhány órával később letartóztatták.

Írországban is voltak már kételkedők. John Macneill, az Ír Önkéntesek vezérkari főnöke először lemondott; aztán meggondolta magát, és inkább parancsba adta, hogy a felkelés elmarad. A tízezerből a legtöbben hazamentek. Dublinban néhány vezető úgy határozott, hogy végigcsinálja. Összesen körülbelül kétezer embert sikerült csatasorba állítaniuk. Nem tudták elfoglalni a dublini kastélyt, a kormányzati központot, pedig a helyőrsége csak húsz katonából állt. 1916. húsvét hétfőjén berendezték főhadiszállásukat a központi postahivatalban, és kikiáltották az Ír Köztársaságot. Ötnapos küzdelem következett. Brit fegyverek lövedékei robbantak Dublin központjának bevásárlóutcáin. A húsvétot követő pénteken az írek megadták magukat. A lázadók nem voltak népszerűek saját országukban sem, ahol a legtöbb embernek barátai vagy rokonai szolgáltak a brit hadseregben. A brit kormány azonban véres bosszút állt, és így a lázadókból hősokeket csinált. Mind a hét embert, akik aláírták a Köztársasági Nyilatkoza-

110. Hős ír asszonyok német fegyvereket csempésznek Írországba

111. A „Harcolj Írországrért!” most még nem lázító jelszó

tot, agyonlőtték — egyiküket, aki súlyosan megsebesült, széken vitték a kivégzőosztag elé. Az Önkéntesek valamennyi parancsnokát agyonlőtték, egy kivétellel: de Valera, aki formailag nem volt brit nemzetiségű, életben maradt. Casementet Londonba vitték, és hazaárulás vádjával bíróság elé állították; az ügyész, F. E. Smith két évvel azelőtt Ulsterben maga is a hazaárulás ügyének fő szószólója volt. Casementet bűnösnek találták és halálra ítélték. Az ítéletet itt-ott elégedetlenség fogadta, kegyelmet követeltek. Hogy elhallgattassa ezeket a hangokat, a brit kormány részleteket szivároztatott ki Casement naplójából — még az is lehet, hogy valódiak voltak —, amelyek arról tanúskodtak, hogy homoszexuális. Erre csönd lett. Casementet fölakasztották. Időközben néhány ezer írt bírósági eljárás nélkül koncentrációs táborokba zártak Angliában.

Ez sajátos fényben tüntette föl azt a brit állítást, hogy a kis nemzetek szabadságáért harcolnak. Ez azonban nem okozott lelkiismeret-furdalást. A brit kormány, akárcsak az összes többiek, még mindig kevélyen és rendíthetetlenül bízott ügye igazában, és ami lényegesebb volt, a győzelmében.

A színpalak mögött a tábornokok és a politikusok egyre gyanakvóbban méregették egymást. Majdnem mindenki úgy vélte, a háború sikeréhez nem kellene más, csak néhány személycsere a vezetésben. Kitchener távozott először. Ő már korábban elveszítette minden érdemi befolyását a dolgok menetére. Most rábeszéltek egy oroszországi látogatásra. Hajója, a *Hampshire* cirkáló június 5-én az Orkney-szigetek közelében aknára futott. Kitchener és majdnem az egész legénység a vízbe fulladt. Szomorú, de tiszteletre méltó véget ért. A korábbi háborúkban, majd később, a második világháborúban is a tábornokok, sőt a marsallok is az életüket kockáztatták, gyakran a harcmezőn estek el. Az első világháborúban viszont nyugodtan, kényelmesen éldegéltek, kivéve az egy szem Kitchenert: ő volt az egyetlen jelentős katonai vezető, aki erőszakos halált halt. Asquith kijelentette, hogy a háború után majd emlékművet állítanak neki. Amikor a háború befejeződött, Kitchenert elfeledték; az emlékműből nem lett semmi. Mint eleven jelképnek, senki sem léphetett a nyomába. A hadügyminisztériumban Lloyd George lett az utóda, és tapasztalhatta, hogy azok az intézkedések, amelyeket korábban azért hoztak, hogy Kitchenert megfosszák a hatalomtól, őt is gúzsba kötik. Még mindig Robertson volt a stratégia legfőbb irányítója; és ez megerősítette Lloyd George-nak azt az elhatározását, hogy változást kényszerít ki a legmagasabb szinten.

Falkenhayn csillaga áldozott le következőnek. Falkenhayn tehetséges hadvezér volt ugyan, tehetségesebb, mint legtöbb kollégája, de nem ragyogta körül kellő dicsfény. Nagyobb tekintélyű emberre volt szükség, aki feledtetheti a verduni és somme-i viszonylagos kudarcokat. A végső csapás az volt, hogy Románia, kísértésbe esve a Bruszilov-offenzíva látszólagos sikerétől, augusztus 27-én hadba lépett Németország ellen. Falkenhaynt persze aligha lehetett hibáztatni azért, hogy az antant a magyar területek bőkezű ígéretével a háborúba édesgette Romániát. A német közvéleménynek azonban valami drámai buzdítás kellett. Kéznel volt az eleven jelkép: Hindenburg, a fából faragott titán. Sürgősen a császári főhadiszállásra rendelték, és kinevezték vezérkari főnökké. Megkapta maga mellé Ludendorffot irányító elmének. Falkenhaynt a romániai hadjárat vezetésével bízták meg, és ő olyan jól látta el feladatát, hogy még az év vége előtt jószerivel egész Romániát elfoglalták a német csapatok. Brit ügynököknek azonban még ezelőtt sikerült megsemmisíteniük a román olajkutak jó részét, úgyhogy Németország a háború hátralevő részében nem sok olajhoz jutott Romániából.

Hindenburg, illetve inkább az ő szájával beszélő Ludendorff korábban szünet nélkül kritizálta Falkenhaynt a keleti front távoli menedékéből. Ludendorff meg volt győződve

113. Köztársasági barrikád Dublinban

arról, hogy a tannenbergi győzők meg tudnák nyerni a háborút, ha ők kerülnének a főparancsnoki posztra. Amikor oda kerültek, Ludendorff akkor kezdte először érzékelti Falkenhayn nehézségeit. Az egyik súlyos gond az élelemhiány volt, a másik az, hogy az osztrák—magyar hadsereg jóformán összeomlott. Ludendorff haladéktalanul megnövelte saját hatalmát. Megbízta Groener tábornokot, aki jó viszonyban volt a szakszervezeti vezetőkkel, hogy állítsa föl a *Kriegsamtot*. Ennek a hatóságnak a feladata volt a polgári munkaerő megszervezése a haditermelésre. Elméletben behívhatott minden tizennyolc és hatvan év közötti munkaképes férfit. A gyakorlatban Groener a magasabb bérek vonzerejére épített. Ludendorff azt is elérte, hogy az osztrák—magyar hadsereget alárendeljék a német vezérkarnak. Ettől a pillanattól kezdve katonai szempontból a Monarchia nem volt többé független ország.

Mindez nem segített Ludendorffon a nyugati fronton. Hindenburg tekintélyét kihasználva haladéktalanul végrehajtott egy olyan stratégiai változtatást, amelyet előtte Falkenhayn nem mert megkockáztatni: ezentúl nem kellett foggal-körömmel harcolni minden méternyi lövészárókért. Ha kellett, a német csapatok engedtek, és ezáltal csökkentették veszteségeiket. Ludendorff tovább ment: elhatározta, hogy egyszerűsíti a német védelmi vonalat. Nyugaton minden falnak, minden rétnak érzelmi értéke volt a franciák szemében; a németek szemében viszont nem. A tél során véges-végig az arcvonalt mögött a német műszaki alakulatok azon munkálkodtak, hogy előkészítsék az új „Hindenburg-vonalat”, amelyet immár az előnyöket szem előtt tartó, szisztematikus tervezés határozott meg, nem a vak véletlen. A munka biztonságban folyt, az antant

114. A Hindenburg-vonal

115. Falkenhayn (jobbról a harmadik) mint romániai győző

háborgatása nélkül. Megépítették, fölszerelték a fedezékeket, beton állásokat létesítettek a géppuskáknak, könnyű vasútvonalakat építettek ki majdnem az arcvonalgig. Ily módon Ludendorff sikeres védekezésre számíthatott, kevesebb hadosztály igénybevételével. Tekintettel azonban arra, hogy Oroszország még mindig szemlátomást rendíthetetlenül háborúban állt, nem reménykedhetett döntő győzelemben. Megvédhette Németországot, többet nem tehetett. Ezért aztán ő is kikötött annál a módszernél, amelyet Falkenhayn és az admirálisok már régóta hirdettek: a korlátlan tengeralattjáró-háborúnál. Most már ő is hirdette, méghozzá Hindenburg tekintélyének nyomatékával.

Így kezdődött a nagy konfliktus a német stratégia körül. Bethmann kancellár kezdettől fogva nem hitt a döntő győzelemben. Végig az volt a szándéka, hogy kompromisszumos békét ajánl, de csak akkor, amikor a többiek — a tábornokok, az admirálisok és a német nép — is fölismerik azt, amit ő: hogy lehetetlenség győzni. Korábban még támogatta is Hindenburg és Ludendorff kinevezését, arra számítva, hogy Hindenburg tekintélye megkönnyíti majd a kompromisszumos békekötést. A dolog fordítva sült el: a hindenburgi tekintélyt a tengeralattjáró-háború kikényszerítésére használták föl. Bethmann abban sem hitt: ugyanolyan kevésbé bízott az admirálisokban, mint a tábornokokban. Ellenkezőleg, rettenetesen félt attól, hogy a korlátlan tengeralattjáró-harc belerántja az Egyesült Államokat a háborúba. Ez csakugyan megszüntette volna a patthelyzetet, de nem a németek előnyére. Bethmann nem használhatta föl egyszerűen a kancellári hatalmát. Nem sok volt neki. Előzőleg készakarva növelte a tábornokok súlyát, tekintélyét, hogy a háború mellé állítsa a közhangulatot. Most ez a tekintély túl kemény

116. Adjunk hálát az úrnak: Mackensen tábornagy távozik a templomból Bukarestben

117. Az égő olaj füstje Konstanzában

dió volt a számára. Bethmann hatalma nem volt elég ahhoz, hogy megtiltsa a korlátlan tengeralattjáró-háborút. Csak abban reménykedhetett, hogy sikerül Németország számára előnyös békét kötni, mielőtt a tengeralattjárók akcióba lépnek. Annak a békének azonban föl kellett érnie egy győzelemmel, ha be akarta fogni az admirálisok száját, akik azt ígérték, hogy döntő győzelmet arathatnak Nagy-Britannia kiéheztetésével.

Volt még egy bökkenő. Még azok is, akik tudomásul vették, hogy a döntő győzelem lehetlenség — márpedig mindegyik hadban álló országban voltak ilyenek —, úgy gondolták, hogy *mindkét fél* számára lehetlenség. A patthelyzet, mondták, a kompromisszumos béke felé mutat; ez pedig nem más, mint kölcsönös engedményekkel kísért visszatérés a *status quo*-hoz. De mi volt a *status quo*? Az antant az 1914. júniusi, a háború előtti helyzetet tekintette annak; a németek az 1916-os őszi helyzetet. Az antant a háború előtti határokat vette alapul; a németek az 1916-os arcvonalakat. Az antant szemszögéből nagylelkű kompromisszum lett volna, ha a német hadseregeket hazaengedik anélkül, hogy megbüntetnék őket az agresszióért — persze, miután megtérítették az okozott kárt. A németek úgy képzelték el a kompromisszumot, hogy megtartják az elfoglalt területek egy részét, a többi föladásáért pedig ellenszolgáltatást kapnak. A patthelyzet, amelytől azt várták, hogy elősegíti a kompromisszumos békét, a valóságban

ellene dolgozott. Egyik fél sem fogadta volna el a másik által javasolt kompromisszum-változatot, hacsak nem fenyegette volna vereség; ebben az esetben viszont a győztesnek gondolnia sem kellett volna kompromisszumra.

Más lett volna a helyzet, ha bármelyik hadviselő kormány úgy érzi, hogy belső elégedetlenség, forradalom fenyegeti. Különös módon, ez idő tájt ez sehol sem fenyegetett, kivéve Ausztria-Magyarországot, amelyet viszont szigorú német ellenőrzés béklyózott. Ellenkezőleg, a kormányok, és még inkább az egyes vezetők éppen attól féltették csak a pozíciójukat, hogy nem tudják beváltani a döntő győzelemre tett ígéreteiket; és még azok is, akik már nem hittek ezekben az ígéretekben, kénytelenek voltak tovább hangoztatni őket.

Németország legnagyobb reménye nem az általános béke volt, hanem az, hogy valamelyik szövetségest leválasztja az antantról, és ily módon több esélye lesz a győzelemre a maradék ellen. Falkenhayn megpróbálta megtenni ezt Franciaországgal, de nem sikerült. Bethmann Oroszországgal próbálkozott, tárgyalások útján. Ez már biztatóbbnak látszott. A cárnak és reakciós minisztereinek nem állt érdekében a nyugati nagyhatalmak döntő győzelme, különösen nem abban a háborúban, amely biztonságos világot akart teremteni a demokráciának. Németországnak, racionálisan nézve, nem jelentett volna nagy nyereséget a keleti földszerzés — legalábbis azokhoz az ipari zsákmányokhoz képest, amelyekre nyugaton számított. Bethmann puhatolózva fölajánlotta, hogy visszavonulnak az 1914-es német határok mögé. A cári kormány már a kedvező választ fontolgatta, amikor közbeszólt Ludendorff. Nem volt hajlandó lemondani azokról a keleti területekről, amelyeket ő meg Hindenburg hódított meg. Mi lenne akkor Hindenburg tekintélyével? Ráadásul Ludendorffnak csak azon járt az esze, hogy újabb emberanyagot találjon a következő hadműveletekhez, és úgy vélte, hogy a lengyelek lelkesen a németek mellé állnának, ha ígéretet kapnának a függetlenségre. 1916 novemberében meg is kapták. Ezzel befellegzett az orosz különbékének. Más eredménye azonban nem lett. A lengyelek nem hittek Németország ígéretének. Mindössze 1400-an jelentkeztek a német hadseregbe, pedig Ludendorff tizenöt hadosztályra számított. Faramuci módon tehát a keleti fronton a német katonáknak a lengyel függetlenségért kellett tovább harcolniuk — pontosabban a függetlenség ígéretéért, amelyet sem a lengyelek, sem a németek nem vettek komolyan.

Bethmann tisztán látta, hogy a küszöbön áll a korlátlan tengeralattjáró-háború, és vele Amerika belépése. Még egy utolsó lehetősége maradt: béketárgyalásokat javasolni, nem is annyira a siker reményében, mint megőrzendő Amerika semlegességét. December 12-én a német kormány „békejegyzéket” adott át az antant hatalmaknak, amelyben általánosságban fölajánlotta a tárgyalásokat. A német feltételeket nem közölték. Bethmannak az volt a szándéka, hogy a lotaringiai francia vasérctelepekre, Belgium gazdasági ellenőrzésére, Belga-Kongóra és a lengyel királyság fölötti német védnökségre jelent be igényt — nem szólva Ausztria-Magyarország balkáni hódításairól. A német tábornokok sokkal többet követeltek volna. Azzal érveltek, hogy 1914-ben Franciaország és Oroszország megtámadta Németországot, és csak nagy arányú térnyerés adhatna biztosítékot a jövőbeli hasonló támadások ellen. A német követeléseket azonban sohasem tették közzé. Az antant kapásból visszautasította a tárgyalási ajánlatot.

A színtalpak mögött viszont egyes antant országokban is komolyan foglalkoztak a béke gondolatával 1916 őszén, bár más hangsúlyozással. Németországban sok vezető tudomásul vette, hogy a döntő győzelem képtelenség, ezért fölítették a kérdést: milyen elfogadható feltételekkel lehetne befejezni a háborút? Az antant oldalon még megragadtak az első kérdésnél: lehetetlen-e a győzelem? Ludendorff-fal ellentétben az antant

tábornokai még mindig bizakodóan válaszoltak. Haig végső győzelmet ígért Flandriában 1917-re. Robertson megdöbben, hogy egyáltalán kérdezni lehet ilyet. Joffre töretlenül hitt a felőrlésben, bár most már elvárta, hogy az angolok vállalják a harc jó részét és a vele járó áldozatokat. Joffre hatalmának napjai azonban már meg voltak számlálva. A francia képviselőházban egyre-másra ostromozták a hatalmas veszteséglistát és Joffre közömbösségét a veszteségek iránt. Briand miniszterelnök, hogy mentse magát, úgy határozott, megszabadul Joffre-tól. A véletlen különös utódról gondoskodott. Október végén, amikor már úgy látszott, hogy a küzdelem befejeződött, Nivelle tábornok, a verduni helyi parancsnok egy meglepetésszerű támadással visszafoglalta jószerivel mindazt, amit a franciák az év során addig elveszítettek — szinte veszteség nélkül. Egy nap leforgása alatt nemzeti hős lett belőle. Nivelle kijelentette, hogy fölfedezte a győzelem titkát, ám hogy mi a titok, azt nem árulta el. A kísértésnek nem lehetett ellenállni. Joffre-t fölfelé buktatták. Kezébe nyomták a marsallbotot, és Franciaország marsalljaként többé semmi befolyása nem volt a háborúra. Nivelle vette át a nyugati front főparancsnoki posztját. Briand azt hitte, okos húzást csinált, simán megszabadult Joffre-tól. Helyette azonban a nyakába vett egy olyan új főparancsnokot, aki még jobban ragaszkodott a döntő győzelemhez, pedig a többi francia tábornokok szinte kivétel nélkül azt hangoztatták, hogy a francia csapatok nem képesek új offenzívára. Ily módon Briand nem volt olyan helyzetben, hogy akár csak fölvesse a kompromisszumos béke kérdését.

Nagy-Britanniában komolyabb vita folyt. Néhány polgári miniszter nem volt hajlandó osztozni a tábornokok meggyőződésében. A liberálisok, Runciman és McKenna úgy vélték, hogy Nagy-Britannia közel áll a gazdasági összeomláshoz. Lord Landsdowne, a felsőház konzervatív párti vezére lehengerlőbben úgy fogalmazott, hogy az európai civilizáció szövedéke nem élhetne túl további háborús éveket. Egyikük sem mert ilyesmit nyilvánosan kijelenteni. Lloyd George viszont általános lelkesedést váltott ki, amikor „a végső csapásra” buzdított. Az angolok fennkölt morális elvekért harcoltak, vagy legalábbis ezt hitte a többség; márpedig ezeket az elveket csak Németország teljes legyőzésével lehetett érvényre juttatni, nem holmi kompromisszumos békével. Lloyd George meggyőződése szerint a háborút nem lehetett megnyerni, ha a dolgok úgy mennek tovább, mint addig — anélkül, hogy az antant hatalmak egyeztetnék a terveiket — anélkül, hogy könyörtelenül mozgósítanák a nemzeti erőforrásokat a háború érdekében. Egy novemberi párizsi antant konferencián borúsan megjegyezte kollégájának, Maurice Hankeynek: „El fogjuk veszíteni ezt a háborút!” Lloyd George eltökélte, hogy energikusabbá teszi a hadvezetést. Bonar Law, a konzervatív vezér támogatta. Lloyd George-nak az volt az eredeti szándéka, hogy magának követeli a háború irányítását, Asquith pedig megmarad miniszterelnöknek és névleges vezetőnek. Asquith először ráállt, aztán meggondolta magát. Asquith nélkülözhetetlennek tekintette magát, ezért föltételezte, hogy ha feloszlatja a kormányát, újjáalakíthatja vagy Lloyd George nélkül, vagy egy teljesen megjuhászodott Lloyd George-dzsal.

A számítása nem vált be. Nem tudott visszakerülni a helyére. A képviselők, konzervatívok és liberálisok egyaránt, szintén „energikusabb hadvezetést” kívántak, mindegy volt nekik, hogy kitől; és rájöttek, hogy Lloyd George-tól inkább megkapják. Bonar Law, Beaverbrook rábeszélésére, csatasorba állította a konzervatívokat, Christopher Addison pedig 120 liberálist. Lloyd George-nak különösen hatásos húzása volt, hogy megnyerte a munkáspárt támogatását — az alsóházban nem sokat jelentett, de maga mellé állította vele a gyári szakszervezeteket. 1916. december 7-én Lloyd George lett a miniszterelnök. Öttagú háborús kabinetet alakított — rajta kívül Bonar Law, Milner, Curzon és Henderson volt a tagja, minisztériumi kötöttségektől mentes emberek, akik

118. Úgy vélte, tudja, mi a győzelem titka: Nivelle tábornok

minden energiájukat a háború megnyerésére összpontosíthatják. Lloyd George üzletembereket és szakszervezeti vezetőket kért föl minisztereknek. Asquith és a korábbi liberális miniszterek ellenzékbe vonultak — ez volt az első hivatalos ellenzék 1915 májusa óta. Változatlanul elkötelezetten támogatták a háborút — elvégre Asquith és Grey vitte a háborúba az országot; Lloyd George az utolsó pillanatig ellenezte. Mindazonáltal a liberálisok elszánták magukat, hogy ha lehet, megnehezítik Lloyd George dolgát. Lloyd George hatalma nemcsak a parlamenti képviselőkre támaszkodott, hanem még inkább a brit népre. Ő volt az egyetlen népszerű politikai figura, az az ember, aki meg tudja nyerni a háborút — ahogy meg is nyerte.

Lloyd George hatalomra kerülése közvetett módon elhallgattatta a kompromisszumos békét emlegető londoni sustorgásokat. Nem ez volt a közvetlen szándéka. A sustorgásokat hamarosan amúgy sem mondta el senki. Azzal az ígéretével azonban, hogy jobban fogja irányítani a háborút, Lloyd George elkötelezte magát a mellett a doktrína mellett, hogy a háborút meg lehet nyerni, és meg is kell nyerni. A kompromisszumos béke kérdése automatikusan lekerült a napirendről. Bethmann december 12-i békejegyzéke a legjobbkor jött Lloyd George-nak. Amikor miniszterelnökként először állt a képviselőház elé, végig Bethmannnt szidalmazta, ily módon kerülve el azt a kínos kérdést, hogy miért buktatta meg Asquitht. Közben Asquith a maga részéről nem bírálhatta Lloyd George-ot, nehogy azt a látszatot keltse, hogy támogatja Bethmannnt. Az új kormány élt és virult, abban a látszatban, hogy Bethmann mesterkedéseinek elhárítására alakult meg.

A béketárgyalások nem tűntek el teljesen a láthatárról. A messzi Egyesült Államokban Wilson elnök a háború első napjától kezdve alig várta, mikor léphet föl közvetítőként, részrehajlás nélküli békéltetőként a hadviselők között. „Győzelem nélküli békét” akart, amelyet aztán az Egyesült Államok szavatolna. Ezért ragaszkodott a semlegességhez,

a brit blokád jelentette provokáció és a német tengeralattjárók még súlyosabb provokációi ellenére. A *Lusitania* elsüllyesztése után az egyetlen fenyegető hang, amely Washingtonból hallatszott, az elnök írógépének kopogása volt. A kopogás akkor hatott: a németek beleegyeztek, hogy megtartják a tengeri hadviselés szabályait. 1916 őszén azonban Wilson, akárcsak Bethmann, látta, hogy megint közeledik a korlátlan német tengeralattjáró-háború. Most volt az utolsó lehetősége a közvetítésre. Wilson azt is remélte, hogy a katonai patthelyzet rászorítja a hadviselőket a kompromisszumra. De amikor még nyílt volt a helyzet, nem tudott szabadon cselekedni: minden energiáját az elnökválasztási kampány emésztette föl, amíg 1916 novemberében újra meg nem választották, mint azt az embert, „aki távol tartotta tőlünk a háborút”. Aztán eltelt még némi idő a megfogalmazással. Wilson csak december 18-án intézett felhívást a hadban állókhoz, hogy közöljék céljaikat, hátha „nem bizonyulnak összeegyeztethetetlenek”. A felhívás elkésett. Lloyd George nagy-britanniai és Nivelle franciaországi hatalomra kerülése, nem is beszélve Ludendorff növekvő németországi befolyásáról, minden fontos hadviselő felet szembefordított a kompromisszummal. Mindkét oldal fölháborodott, mert Wilson fölhívásából az érződött, hogy egyik felet sem tartja különbnek a másiknál. A németek egyszerűen elutasították, azzal a kibúvóval, hogy ők már megtették a maguk tárgyalási ajánlatát. A valóságban tisztában voltak azzal, hogy feltételeik kihoznák a sodrából Wilson (ahogy ki is hozták később, amikor értesült róluk), úgyhogy inkább hallgattak.

A németeknek csak az volt fontos, hogy az Egyesült Államok megmaradjon szemlegesnek, az antant viszont maga mellé szeretne volna állítani. Ezért pozitívabb választ kellett adniuk — olyan módon kinyilvánítani valóban érzett morális fölényüket, hogy

119. Jó érzés a siker: Lloyd George és Churchill a fölfelé vezető úton

kielégítsék az amerikaiak idealizmusát. A brit és a francia kormányoknak sürgősen ki kellett deríteniük, hogy miért is harcolnak. 1917. január 10-ére születték meg a válaszok. Az a követelés egyszerű volt, hogy Németország ürítsen ki minden megszállt területet, és német költségen számolják föl a háborús károkat Belgiumban, Szerbiában, Romániában, Nyugat-Oroszországban és Észak-Franciaországban. Ezen túlmenően azonban fogalmuk sem volt róla, mit csináljanak Németországgal azonkívül, hogy legyőzik. Így hát homályos kijelentéseket tettek a „teljes biztonságról” és „olyan nemzetközi megállapodásokról, amelyek szavatolják a szárazföldi és tengeri határok biztonságát az indokolatlan támadás ellen”. Ez azonban nem volt elég az amerikaiak nemes érzületeinek mozgósítására. Az antantnak elő kellett hozakodnia valami magasztos elvvel is. Ez lett a „nemzeti önrendelkezés”. Németországot nem érintette, legfeljebb Elzász és Lotaringia vonatkozásában; az antant ugyanis nem mert megemlíteni Lengyelországot, amíg a cár szövetségesük volt. Ezért az elv csak Ausztria-Magyarországot és az Oszmán Birodalmat sújtotta. Az antant hatalmak követelték „az olaszok, valamint a szlávok, a románok és a csehszlovákok fölszabadítását a külföldi uralom alól”, továbbá „a törökök véres zsarnoksága alatt szenvedő népek szabadságát”. Ez elképesztő fejlemény volt. Az antant Németországgal harcolt. Semmi baja nem volt Ausztria-Magyarországgal és Törökországgal azonkívül, hogy Németország szövetségesei voltak. De íme, most egyetlen gyakorlati háborús céljukként határozták meg Ausztria-Magyarország és a Török Birodalom földarabolását! A háború kitörésekor, 1914-ben senki sem fontolgatott ilyen hadicélokat. Az utca emberét nem kérdezték meg, és amikor megmondták neki, elképedéssel értesült róla, hogy ez az, amiért harcol. Korábban a hadicélokat úgy választották ki, hogy megkönnyítsék a győzelmet. Ez a követelés az ellenkező hatást váltotta ki. Nehezebb lett eltántorítani Ausztria-Magyarországot vagy akár Törökországot a németek mellől, pedig ez nyilvánvalóan elősegítette volna a győzelmet. Az idealista

120. Magányos hang szól a háború ellen: Karl Liebknecht beszédet mond Berlinben

hadicél minden bizonnyal hatott az amerikai véleményre; az Egyesült Államokat azonban a német tengeralattjárók vitték bele a háborúba, nem a véleményváltozás.

Mindenesetre az 1917. január 10-i antant jegyzék, maga is már csak utóhangként, pontot tett a kompromisszumos béketörekvések végére. A későbbi években sokan visszatekintettek 1916 őszére, és sópánkodtak, hogy akkor még volt lehetőség a háború befejezésére, mielőtt befellegzett volna a régi Európának. A történész nem foglalkozik az ilyen „mi lett volna, ha” típusú eszmefuttatásokkal. Legfeljebb megpróbálhatja megmagyarázni, hogy miért nem éltek a lehetőséggel. Mindegyik országban nagy hatalmú emberek még mindig bíztak abban, hogy a háborút meg lehet nyerni. A német admirálisok megígérték, hogy hat héten belül térdre kényszerítik Nagy-Britanniát, ha tengeralattjáróik az első észleléskor figyelmeztetés nélkül süllyeszthetnek; Ludendorff támogatta őket. Angliában Lloyd George mindenek fölött bízott abban a képességében, hogy meg tudja szervezni az országot a háborúra, Haig és Robertson pedig bizonyos volt benne, hogy győzni fog, ha nem tudta is, hogyan. A francia kormányt elkápráztatta Nivelles és az ő nagyszerű titka. Persze mindannyiuk gondolkodását részben a vágyálmok diktálták: a tábornokok és az államférfiak már olyan sokszor megígérték a győzelmet, hogy most már maguk is elhitték az ígéretek. Ráadásul, aki a győzelemről beszélt, annak tapsolt a közvélemény. Akik a kompromisszumos béke mellett emeltek szót, azoknak a gyűléseit szétverték, az újságjait elégették. Németországban börtönbe vetették Karl Liebknechtet; Angliában Bertrand Russellt. Annyi bizonyos, hogy a lövészárkokban sínylődő katonák boldogan hallották volna, hogy véget ért a háború, akármilyen feltételekkel is. Mégis hatalmas felzúdulás következett volna, ha aztán kiderül, hogy a háború nem győzelemmel fejeződött be. Hiszen bőven volt felzúdulás 1918-ban is Nagy-Britanniában és Franciaországban a „puhány” békekötés ellen, még a döntő győzelem után is! A háborúhoz föl kellett szítani az indulatokat a közvéleményben; aztán e miatt a közvélemény miatt feltétlenül folytatni kellett a háborút. A vezetők minden országban jobban féltek a háború befejezésének, mint folytatásának a következményeitől.

Másképp állt volna a helyzet, ha lett volna szilárd alapja valami általános kompromisszumnak; de nem volt. Alapjában véve mindkét oldal ugyanazért a célért harcolt: fokozott biztonságért, hogy soha többé ne legyen újabb háború. Ezt a célt azonban eltérő módon értelmezték. A németek olyan területi előnyöket követeltek, amelyek lehetetlenné tennék az újabb francia vagy orosz támadást. Az antant ezekben olyan területi követeléseket látott, amelyek nagyon is valószínűvé tennék az újabb német támadást. A maguk részéről ők úgy akartak biztonságot teremteni, hogy meggyőzően szemléltetik, hogy az agresszió — mármint a német agresszió — nem kifizetődő; ezt pedig csak a német hadsereg döntő veresége szemléltethette. Az antant szerint a biztonságos jövő záloga bizonyos morális alapelvek érvényesítése lett volna; ezek az alapelvek azonban a németek szemében azt jelentették, hogy alá akarják rendelni Németországot a többi európai nagyhatalomnak. Az ellentétet konkrétan is érzékeltetni lehet. A britek, hacsak a teljes vereség nem fenyegeti őket, nem lettek volna hajlandóak beérni kevesebbel, mint Belgium kiürítésével és a háborús károk helyreállításával. Hasonlóképpen a németek, hacsak a teljes vereség nem fenyegeti őket, nem lettek volna hajlandóak kivonulni Belgiumból anélkül, hogy bőséges kárpótlást ne kapjanak azért az országért, amelyet olyan könnyen foglaltak el. Objektívan nézve, a katonai patthelyzetnek elősegítenie kellett volna a kompromisszumra való hajlandóságot, de az ellenkező hatást érte el. Mindkét fél azt kérdezte: „Miért kellene megalkudnunk, amikor nem lehet legyőzni minket?” Úgy látszott, hogy csak a győzelem kecsegtet biztonsággal; és az emberek tovább háborúztak azért, hogy soha többé ne legyen újabb háború.

Ha Napóleon 1917 elején föltámadt volna, nem talált volna semmi olyasmit, ami meglepte volna, vagy legalábbis amit ne tudott volna megérteni: nagyjából ugyanazok az európai hatalmak, mint az ő korában, vívták nagyjából ugyanazt a fajta háborút, csak jóval nagyobb méretekben. Fölismerte volna a cárokat, a császárokat, még a liberális politikusokat is. De ha mondjuk néhány hónappal elhalasztja a feltámadást, és az év végén tér vissza, zavarba ejtették volna a látottak. Európa egyik szélén megjelent a bolsevizmus, egy teljesen új gondolkodási és kormányzati rendszer. Európa másik szélén az Egyesült Államok, egy Európától független nagyhatalom olyan mértékben kezdett befolyást gyakorolni a világ ügyeire, hogy nemsokára háttérbe szorította az összes hagyományos nagyhatalmakat együttvéve. 1917-ben a régi értelemben vett európai történelem véget ért. Megkezdődött a világtörténelem. Ez az év Lenin és Woodrow Wilson éve volt, akik mindketten elutasították a politikai magatartás hagyományos normáit. Mindketten Utópiát hirdették, a földi paradicsomot. Ez volt mai világunk megszületésének pillanata: a modern ember létének drámai pillanata.

Új emberek és új módszerek játszották tehát az 1917-es év főtémáját; kezdetben azonban a téma még csak variációja volt a régi nótának. Lloyd George-ot és Ludendorffot tekintették 1917 új embereinek. Mind a ketten teljes és végleges győzelmet ígértek, kiütéses győzelmet. Mind a ketten azon voltak, hogy új módszerek alkalmazásával ériék el ezt a teljes és végleges győzelmet. A háborúból egyértelműen angol—német párbaj lett, a szövetségesek mindkét oldalon csak lépést próbáltak tartani velük, amennyire tudtak. Persze a lövészárokban lapuló katona vagy a kenyérért sorban álló háziasszony nem vett észre változást. Az ő szemükben a háború ugyanolyan vontatottan vánszorgott, mint addig. Pedig volt változás: csökkent a lelkesedés és nőtt a szervezettség, vagy legalábbis növelni próbálták. Ludendorff és Lloyd George egyaránt alárendelt mindent a háborús szükségleteknek. A brit kereskedelmi hajózást állami ellenőrzés alá vonták. A munkaerőt átirányították a hadianyaggyárakba. Megyei mezőgazdasági bizottságok felügyeltek az élelmiszer-termelésre. Lloyd George meggyőződése szerint a háborút csak úgy lehetett megnyerni, ha az antant minden erőforrását egyesítik és közösen kezelik. Az ő ösztönzésére összeült Rómában egy nagyszabású antant konferencia, de nem hozott eredményt, csak hangzatos szövegekkel dobálóztak.

Lloyd George-nak volt egy gyakorlatiasabb célja is, amikor összehívta a római konferenciát: át akarta helyezni a fő hadszíntért Franciaországból. Nem hitte, hogy akármit is elérhetnének az ottani megszárlás folytatásával. Mindenekelőtt pedig nem bízott Haigben, a brit főparancsokban. Nem mintha a többi brit tábornokot többre tartotta volna. Ráadásul attól félt, hogy az alsóházban elveszíti a támogatóit, ha Haiget leváltatja.

Mi több, Haig V. György király pártfogását élvezte, aki ez idő tájt csinált belőle tábornagyot, Lloyd George elleni kihívó gesztusként. Rómában Lloyd George azt javasolta, hogy az év nagy hadműveletére az olasz fronton kerüljön sor. Cadorna, az olasz főparancsnok elvetette az indítványt. Megriadt francia és brit kollégáitól; és talán még jobban megriadt egy döntő fontosságú hadjárat vezetésének felelősségétől. Lloyd George keserű csalódással ment haza Rómából. Elkötelezte magát a kiütéses győzelem mellett; attól azonban minden érintett elzárkózott, hogy a döntő üteget az olasz fronton vigyék be az ellenségnek. Lloyd George-ot éppen a győzelemre áhítozása láncolta végül a nyugati fronthoz.

Már a háborús kabinet napirendjére tűzték Nivelle-nek a nagyszabású offenzívára vonatkozó tervét. Lloyd George-nak nem tetszett a terv. Már a római konferencián megpróbálta megbuktatni, de nem sikerült. Nivelle elment Londonba, hogy ismét megsürgesse. Megjelent Haig is, ugyancsak a franciaországi offenzíva szorgalmazójaként. Nivelle jó megjelenésű volt, fiatalos, energikus. A tábornokok többségével ellentétben világos, értelmes mondatokban fejezte ki gondolatait, és jól beszélt angolul. Lloyd George fokról fokra rájött, hogy mi a kivezető út. Ha a brit tábornokokban nem bízott is meg, a franciákban igen. Legyen csak meg az offenzíva a nyugati fronton, de Nivelle kizárólagos parancsnoksága alatt! Így végre ráncba lehet szedni Haiget! Ilyen fura módon lett Lloyd George, a nyugati front ellenzője egy rövid időszakra a nyugati front leghevesebb támogatója. Nivelle-t titokban fölkérték, hogy készítsen elő egy tervezetet, amely a francia hadsereg mellé, az ő parancsnoksága alá rendeli a brit hadsereget is. A háborús kabinet jóváhagyta a tervezetet, mégpedig anélkül, hogy kikérte volna a vezérkari főnök, Sir William Robertson véleményét. Neki csak annyit mondtak, hogy fölösleges részt vennie az ülésen, semmi fontosról nem lesz szó. A gyanútlan Haig közben folytatta saját előkészületeit az új offenzívára, Nivelle elképzeléseitől teljesen függetlenül.

Február 26-án angol—francia megbeszélést tartottak Calais-ban, látszólag azért, hogy megvitassák, hogyan lehet javítani a brit frontvonalra irányuló vasúti szállítást. Lloyd George ártatlanul megkérdezte Nivelle-t, milyen módot tudna javasolni az együttműködésre. Nivelle ismertette a háborús kabinet által már jóváhagyott tervezetét, amely az ő alárendeltjévé tette volna Haiget. Robertson kitört: „Híjják ide Haiget!” A két tábornok hevesen tiltakozott az ellen, hogy a brit hadsereget egy külföldi parancsnok alá rendeljék. Haig annál is inkább tiltakozott, mert Nivelle formailag alacsonyabb rangúnak számított. A tervezetet szalonképeesebbé tették. Érvényességét kizárólag a következő offenzívára korlátozták, és Haig lehetőséget kapott arra, hogy Londonhoz forduljon, ha úgy itéli meg, hogy a hadseregét veszélyeztetik. Lényegében azonban Lloyd George elérte, amit akart: egyetlen parancsnokság volt Franciaországban, és annak az élén nem Sir Douglas Haig állt. A nagy felfordulásban, civakodásban senkinek sem jutott eszébe az igazi ellenérv, hogy Nivelle egyszerre volt parancsnoka a francia hadseregnek és látta el a főparancsnoki feladatot. De a komolyabb nehézségek csak ezután jöttek. Nivelle már előre „képet alkotott magának”, amitől annak idején Napóleon óvta a tábornokokat (habár olykor maga is megtette). Nivelle haditerve egyszerűen föltételezte, hogy a németek egy bizonyos módon fognak viselkedni: ott maradnak, ahol vannak, az első vonalban, óvatlanul és teljes tudatlanságban. Nivelle kiválasztott egy pontot, ahol szerette volna, hogy gyöngék legyenek a németek, aztán makacsul állította, hogy ott gyöngék. Ott törnek majd át a francia csapatok: „Huszonnégy órán belül Laonban vagyunk, aztán üldözzük őket!”

A németek nem alkalmazkodtak Nivelle igényeihez. Új megerősített vonaluk március elejére elkészült. Szép nyugodtan visszahúzódtak oda. A kiszögellés, amelyet Nivelle

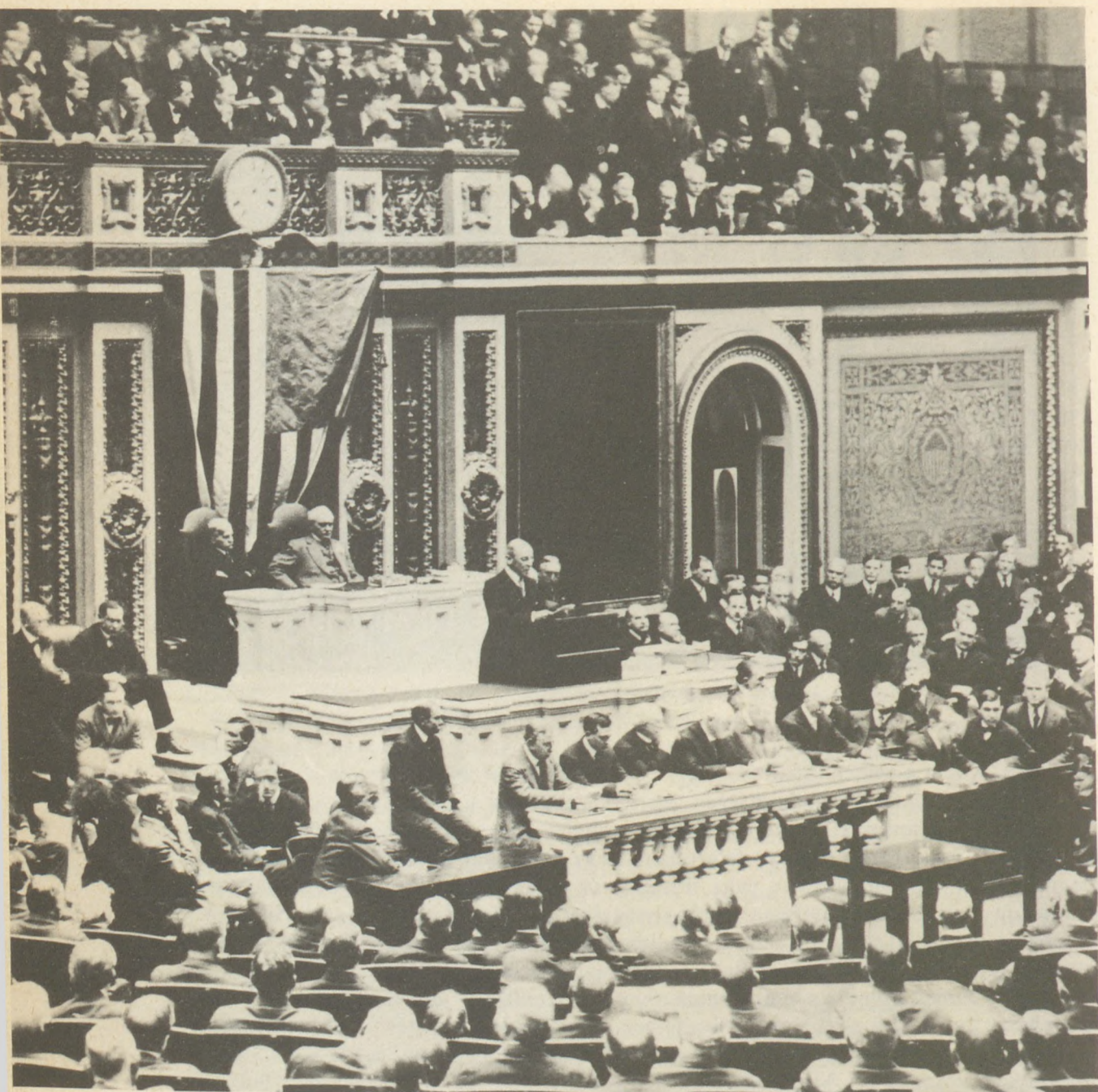

122. Cadorna tábornok, az olasz főparancsnok hegyivasúton

„kicsípett” volna a német vonalból, eltűnt. A németek most jobb helyzetbe kerültek, és ezáltal felszabadult tizenöt hadosztályuk, amelyből tartalékot képeztek. Az arcvonal előtt széles, néhol nyolcvan kilométernyi feldúlt területet hagytak, ahol szisztematikusan tönkretettek mindent: a házakat felrobbantották, az utakat aláaknázták, a kutakat megmérgezték. Az angoloknak és a franciáknak előre kellett nyomulniuk ezen az akadályon át, új vonalat kialakítani, aztán elvezetni addig az utakat és a vasutat. Nivelle-t azonban nem lehetett eltántorítani. Az ő haditervét pontosan úgy kell végrehajtani, ahogy írva van! Közben Nivelle elveszítette pártfogóját, Briand-t. Egy nyolcvanéves öregúr, Ribot lett a miniszterelnök, a hadügyminiszter pedig Painlevé, a jeles matematikus. Ezek az emberek egyáltalán nem bíztak Nivelle-ben. Kérdésekkel árasztották el, unszolták, hogy gondolja végig még egyszer. Nivelle rendíthetetlen volt. Painlevé kikérte más francia tábornokok véleményét. Mindenki kudarcot jóstolt. Haig és Robertson úgyszintén. Nivelle válaszként lemondással fenyegetőzött. Akkor aztán nemcsak a francia közvélemény háborodott volna föl, hanem a brit hadsereg sem lett volna francia parancsnokság alatt. Ez elhallgattatott minden bírálatot. Nivelle haditerve zöld utat kapott. Ily módon tehát Lloyd George, aki nem bízott saját tábornokaiban, megdönthetetlen érvet adott annak a francia tábornoknak a kezébe, akiben aztán végképp nem bízott senki, Lloyd George kivételével.

Eközben azonban a világ arculata olyan drámaian megváltozott, hogy céltalan és anakronisztikus lett az egész huzavona. A nyugati front jelentősége eltörpült más eseményeké mellett, ha tetszett a brit és francia tábornokoknak, ha nem. Január 31-én a

123. Már nem olyan büszke, hogy ne harcoljon: Wilson elnök bejelenti a kongresszusban, hogy megszakította a diplomáciai kapcsolatot Németországgal

németek megtették a végzetes lépést. Bejelentették, hogy haladéktalanul megkezdik a korlátlan tengeralattjáró-háborút: az Atlanti-óceán keleti részében, a hadizónában minden hajót, a semlegeseket is, figyelmeztetés nélkül elsüllyesztenek. Február 2-án Wilson elnök megszakította a diplomáciai kapcsolatot Németországgal, de még mindig reménykedett, hogy el tudja kerülni a hadba lépést, és ismét följajánlkozhatik pártatlan közvetítőnek. A németek konokul keresztülhúzták a számítását. Tengeralattjáróik

124. Amerikai katonák harcra készülnek Mexikó ellen

nyomban amerikai hajókat süllyesztettek el. Aztán Zimmermann, a német külügyminiszter föltette a pontot az i-re egy olyan ragyogó ötlettel, amelyet csak egy külügyminisztérium főzhet ki. Német segítséget ajánlott Mexikónak, ha az háborúba lép Új-Mexikó és más, sok-sok éve amerikai kézbe került területek visszaszerzéséért. Természetesen a németeknek semmiféle lehetőségük nem volt a segítségnyújtásra, a mexikóiaknak pedig eszük ágában sem volt háborúzni. Az ajánlat merő fantáziálás volt. A brit titkosszolgálat elfogta a rejtjeles táviratot, és megfejtette. Ösztönzésükre az amerikaiak megvesztegették a Mexico City-i követség egyik tisztviselőjét, aki átadta nekik az üzenet szövegét. A Zimmermann-táviratot közzétették az amerikai sajtóban. Ez megadta a végső lökést. Április 6-án az Egyesült Államok kinyilvánította a hadiállapotot Németországgal. Wilson az utolsó pillanatig kesergett: „Ez azt jelenti, hogy akárcsak a többiek, mi is elveszítjük a fejünket, és többé nem mérlegeljük, mi a jó és mi a rossz.” Igazat szólt. Addig az amerikaiak vonakodtak a legjobban a hadba lépéstől. Utána azonban ők lettek a legkönyörtelenebbek és a legtürelmetlenebbek. A kétkedőket, a bírálókat üldözték. Mivel Amerika biztonságát nem fenyegette veszély, az amerikaiak kizárólag morális keresztes-hadjáratnak kellett hogy tekintsék a háborút. Mindenki másnál hevesebben bizonygatták, hogy ők makulátlanul igazságos, a németek viszont teljesen igazságtalan ügy harcosai. Mindenesetre azonban Wilsonnak is voltak kételyei az antant erkölcsiségét illetően. Nem volt hajlandó hozzájuk kötni magát: az Egyesült Államok végig csak „társult hatalom” maradt, nem lett „szövetséges”.

A német tengeralattjárók kényszerítették bele az Egyesült Államokat a háborúba. De túlzott leegyszerűsítés volna azt állítani, hogy Amerika kizárólag a tengerek szabadságáért harcolt, és persze még kevésbé azt, hogy Új-Mexikóért. Az Egyesült Államok már elkötelezte magát az antant mellett. Az amerikai kormány először megpróbált szigorúan semleges maradni. A bankokat utasították, hogy ne adjanak hitelt a hadviselőeknek. Nemsokára méltatlankodni kezdtek az üzletemberek, hogy mekkora profitlehetőségektől esnek el. Hatalmas hiteleket kezdtek nyújtani az antantnak. Áradt a réz, a gyapot, a gabona a tengeren túlra. Éjjel-nappal dolgoztak a gyárak brit és francia

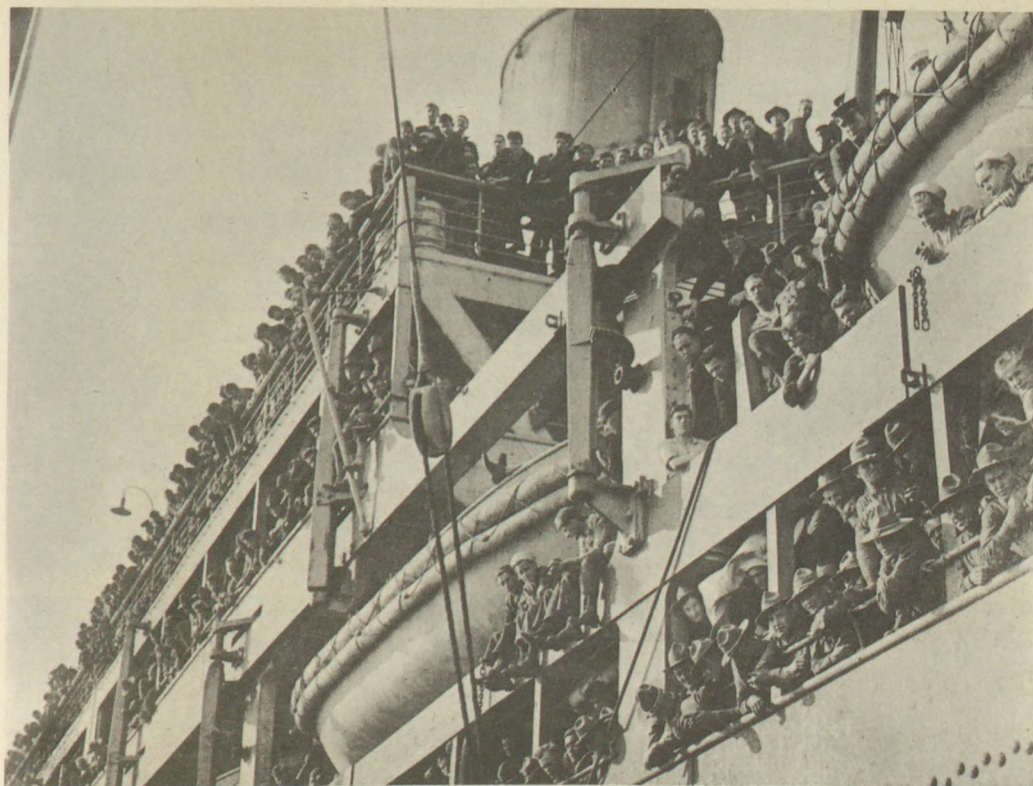

125. A briteknek kijut az amerikai pénzből, de az amerikai gyanakvásból is

megrendelésekre. A gazdasági élet virágzott. Ha a német tengeralattjárók meggátolják a kereskedelmet, jön a pangás, a válság! Ha az antant elveszíti a háborút, elvesznek az amerikai kölcsönök is! Végső soron az Egyesült Államok azért szállt harcba, hogy Amerika továbbra is jólétben élhessen, és a gazdag amerikaiak tovább gazdagodhassanak.

Amerika belépése kimeríthetetlen erőforrást biztosított az antantnak, de csak a viszonylag távoli jövőben. Az Egyesült Államoknak nagy hadiflottája volt, hadserege viszont jóformán egyáltalán nem. Újoncok millióit kellett besorozni és kiképezni. Hadianyaggyár is kevés volt. A harckocsikat, ágyúkat, még a puskákat is az angolok és a franciák kellett hogy adják, nem pedig fordítva. A nyugati frontra egyetlen amerikai harckocsi sem jutott el, és repülőgép is alig. Az antant hatalmak most bőségesen kaptak amerikai hitelt — mégpedig a háború után visszafizetendő kölcsönök formájában. De nehéz volt elkölteni a pénzt: az amerikai erőforrásokra maguknak az amerikaiaknak volt szükségük. Amerika hadba lépése tehát először inkább hátrányt jelentett, mint előnyt. Kötelezvény volt a jövőre, feltéve, hogy az antant kitart addig, amíg a kötelezvényt be lehet váltani.

Az antant sorsa 1917 áprilisában bizonytalannak rémlett. Az egyik nagy szövetséges lépésről lépésre távolodott a háborútól. Oroszország városaiban 1916—1917 telén súlyosbodott az élelemhiány. Március elején az éhező tömegek fölkelésben törtek ki Pétervárotról, a fővárosban. Az idősebb katonákból álló helyőrség is csatlakozott hozzájuk, főleg azért, mert félték, hogy kiküldik őket a frontra, ha nem csinálnak valamit. A kozákok nem voltak hajlandóak a felkelőkre löni. II. Miklós cár visszaindult a

126. 127. Lafayette, jövünk! Amerikai csapatok készülnek az európai harcra

főhadiszállásról Pétervárra. A vasutasok megállították a vonatját. Visszarángatták a főhadiszállásra. Ott a tábornokok azt tanácsolták, mondjon le. Lemondott. Ezzel véget ért az orosz monarchia. Pétervárrott a tényleges hatalmat a Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsa, a „Szovjet” vette át. A Szovjet meghatalmazásával megalakult egy liberális politikusokból álló ideiglenes kormány. Először nem volt szó arról, hogy kilépnek a háborúból. A hadsereg felszerelése jó volt, habár a fegyelem romlott. Az egész zűrzavarért a bukott cárt hibáztatták. Egy szabad kormány biztosan jobban csinálja majd! Az emberek visszagondoltak a francia forradalomra, felidéztek, hogyan tették a jakobinusok katonai nagyhatalommá Franciaországot. Tanulni akarván a történelemből, mint rendszeren, most is rosszul tanultak belőle. Nyugaton általános ujjongással fogadták az orosz forradalom hírért. Nemcsak azért, mert úgy vélték, hogy a forradalom erősebbé teszi Oroszországot, hanem mert az orosz demokrácia feltételezett diadala lemosta az egyetlen foltot az antant becsületéről: most már nem férhetett kétség ahhoz, hogy az antant az imperializmus ellen küzd, azért, hogy biztonságos világot teremtsen a demokráciának!

Egyvalaki másképp vélekedett: Lenin, a zürichi emigrációban levő bolsevik vezető. Őt nem érdekelte a németek legyőzése vagy a biztonságos világ megteremtése a demokráciának. Ő meg akart dönteni minden létező kormányt, megvalósítani a nemzetközi szocializmust. Úgy vélte, hogy ha a forradalmi Oroszország kilép a háborúból, a többi hadviselő ország népei követik a példáját. Egyetemes forradalom tör ki, amelyet egyetemes béke követ. Az Oroszországból érkező hírek lázas türelmetlenséggel töltötték el Lenint. Az új orosz vezetők távolról sem akarták befejezni a háborút, hanem éppen energikusabb folytatását ígérték; és ebben, Sztálin irányításával, még Lenin bolsevik hívei is támogatták őket. Lenin úgy határozott, hogy nyomban visszatér Oroszországba. Nem kapott angol és francia átutazási engedélyt. Ludendorff, akinek csak az volt a fontos, hogy meggyengítse Oroszországot, beleegyezett, hogy Lenin átutazzék Németországon. Lenin és a német vezérkar hivatalosan is megkötötte a titkos megállapodást. Lenin és néhány bolsevik társa egy lezárt vonatban áthaladt Németországon. Április 16-án Lenin megérkezett Pétervárra. Azonnal fellépett az Ideiglenes Kormány ellen, és hirdetni kezdte az új forradalmat. Néhány hét múlva félelmetes szövetségesre tett szert. Trockij, a korszak legragyogóbb szónoka, és mint hamarosan bebizonyosodott, az egyik legnagyobb katonai szervezője, megérkezett New Yorkból, ahol addig filmstatisztaként kereste bizonytalan kenyerét. Gyengécske színész volt. Most a valóság színpadán volt készülöben egy akkora dráma, amely még magát a háborút is felülmúlta.

Nyugaton kevesen figyeltek föl ennek a második oroszországi viharnek az előjeleire. Az ő tekintetük a nyugati front felé fordult, ahol Nivelles készülődött rá, hogy megtegye a megígért csodákat. Április 9-én a britek offenzívát indítottak Arras-nál, hogy eltereljék a németek figyelmét a másutt folyó előkészületekről. A támadást előzőleg gondosan elpróbálták. Most az egyszer sikerült is. A kanadai csapatok elfoglalták a Vimy-gerincet, a flandriai síkság kevés dombjának egyikét. Aztán jött a szokásos történet: túl sokáig erőltették a támadást egyazon helyen. A németek odaküldték a tartalékokat. Az arcvonalak újra megmerevedtek, vastagabban és erősebben, mint azelőtt. Az arras-i ütközet egyetlen eredménye az újabb mézárszéki számla volt: 150 000 brit, 100 000 német halott és sebesült. Mindez azonban csak előjátéka volt Nivelles fő hadműveletének, az aise-i támadásnak. A németek erre alaposan fölkészülhettek. Egy elfogott francia törzsőrmesternél megtalálták a részletesen kidolgozott Nivelles-féle haditervet — talán

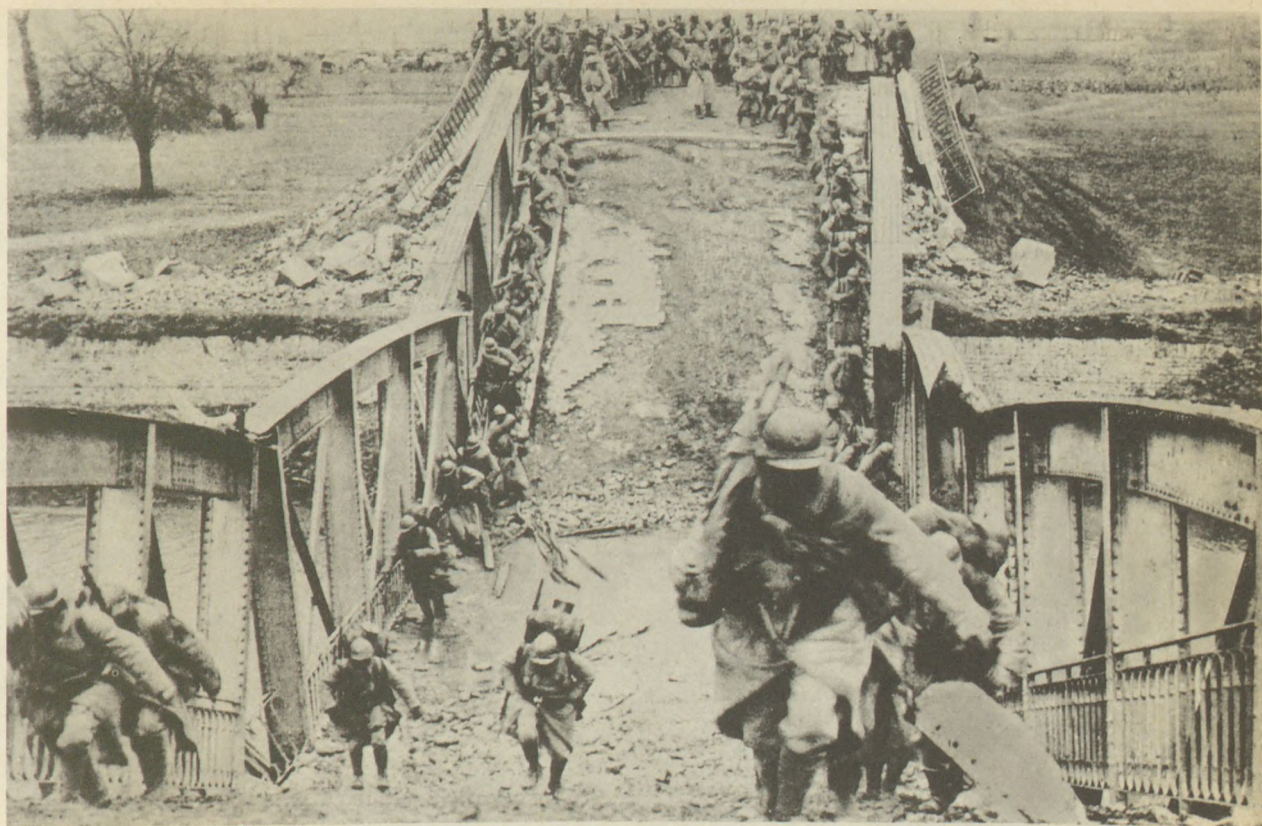
131. Aki vezette: Lenin (esernyővel)
Stockholmban

készakarva árulta el valamelyik vetélytársa. Április 16-án, a kitűzött napon már a németeknek is ugyanannyi hadosztályuk volt a veszélyeztetett frontszakaszon, mint a franciáknak. Nivelle tüzérségi előkészítése nem ártott a német géppuskáknak. A francia gyalogság elindult, hogy a szokásos módon lemészároltassa magát. Estére a franciák 600 métert nyomultak előre a tíz kilométer helyett, amit Nivelle ígért. Nivelle-nek végül nem sikerült csodát művelnie. Újra jött a régi nóta: Nivelle képtelen volt elismerni, hogy nagyszerű titka nem titok, és az ígért siker elmaradt. Még két héten át erőltették a támadást, növekvő veszteségekkel. Aztán fokozatosan erejét vesztette, és véget ért, mint a többi.

Véget ért Nivelle rövid dicsősége is. Április végén a helyére lépett Pétain, a defenzíva apostola, akinek vezérelve így hangzott: „Meg kell várunk az amerikaiakat és a

132. Kanadaiak elfoglalják a Vimy-gerincet

133. A csödbe ment támadás: francia csapatok előrenyomulása a Nivelle-offenzíva során

harckocsikat.” Nivelle kudarca nem volt súlyosabb, mint a többieké, sőt. Nagyobb teret nyert kisebb veszteséggel, mint Joffre a maga offenzíváiban, vagy Haig Arras-nál. Nivelle azonban többet ígért előtte. És ahelyett, hogy beváltotta volna ígéretét, túlfeszítette a húrt. A végsőkig kimerült francia hadseregben egymást érték a zendülések. Az egyik ezred hangosan bégetve ment ki a frontra, mint a vágóhídra hajtott birkák. Nemsokára már ötvennégy hadosztály tagadta meg a parancsot. Sok ezren dezertáltak. Hosszú frontszakaszok maradtak védtelenül, ám furcsa módon ez a németeknek nem jutott a fülébe, és nem használták ki. Pétain kínnal-keservvel helyreállította a fegyelmet. Több mint százezer katonát állítottak hadbíróság elé, 23 000-et találtak bűnösnek, noha végül csak 432-t ítélték halálra, és hivatalosan csak 55-öt végeztek ki. Jóval többet lőttek agyon ítélet nélkül. Henri Barbusse szerint másik 250-et a tüzérség lőtt cafatokra. Az eltávozások idejét megduplázták, az ételmezést javították. Mindenekelőtt pedig Pétain biztosította a katonákat arról, hogy nem lesz több nagy offenzíva. A francia hadseregből fokozatosan újra használható védekező fegyver lett. A francia támadó harci szellem azonban sok évről eltűnt, ha ugyan nem örökre.

Még ennél is sötétebb felhő takarta el az antant eget 1917 tavaszán: ez volt az a pillanat, amikor úgy látszott, hogy küszöbön áll Nagy-Britannia veresége. A német tengeralattjárók nemcsak beváltották, de túl is szárnyalták a hozzájuk fűzött reményeket. Csak áprilisban több mint egymillió tonna brit és semleges hajótér süllyedt el. A brit kikötőket elhagyó minden negyedik hajó odaveszett. A semleges és az amerikai hajók nem voltak hajlandóak brit kikötőkbe elindulni. Semmi remény nem volt arra, hogy új hajókkal

134. Nem tökéletes harci eszköz: egy harckocsi az arras-i csata után

pótolják a veszteségeket. A brit admirálisok is tehetetlenek voltak a német tengeralattjárókkal szemben. Jellicoe, akiből közben vezértengernagy lett, kijelentette Sims amerikai admirálisnak: „Ilyen veszteségekkel nem fogjuk tudni folytatni a háborút.” Sims azt kérdezte, lehet-e valamilyen megoldást találni. „Egyelőre semmi remény rá” — felelte Jellicoe. Lloyd George viszont rájött, mi a megoldás: a konvoj! Az admirálisok makacsul ellenálltak. Ők is előzetes „képet alkottak” maguknak, hogy a konvoj hatástalan. Azzal érveltek, hogy a kereskedelmi hajók nem tudnak alakzatban haladni. Még össze is hívták

135. Brit katonák rohamra indulnak

136. A németek fedezékben maradnak

a kereskedelmi hajók kapitányait az admirálisra, és a kapitányok egyetértettek velük. Az admirálisok arra is hivatkoztak, hogy nincs elég romboló a konvojok védelmére — nagy számú rombolót lekötött a Scapa Flownál horgonyzó nagy hadiflotta védelme. Becslésük szerint hetente 2500 hajó érkezett vagy futott ki a brit kikötőkből, és ennyi hajót képtelenség hadihajókkal védelmezni. Lloyd George utánanézett a Hajózási Minisztériumban, és kiderítette, hogy a helyes szám nem egészen 140 — a többi a part menti forgalom. Az admirálisok még most sem engedtek. Most már a mundér becsületét védték.

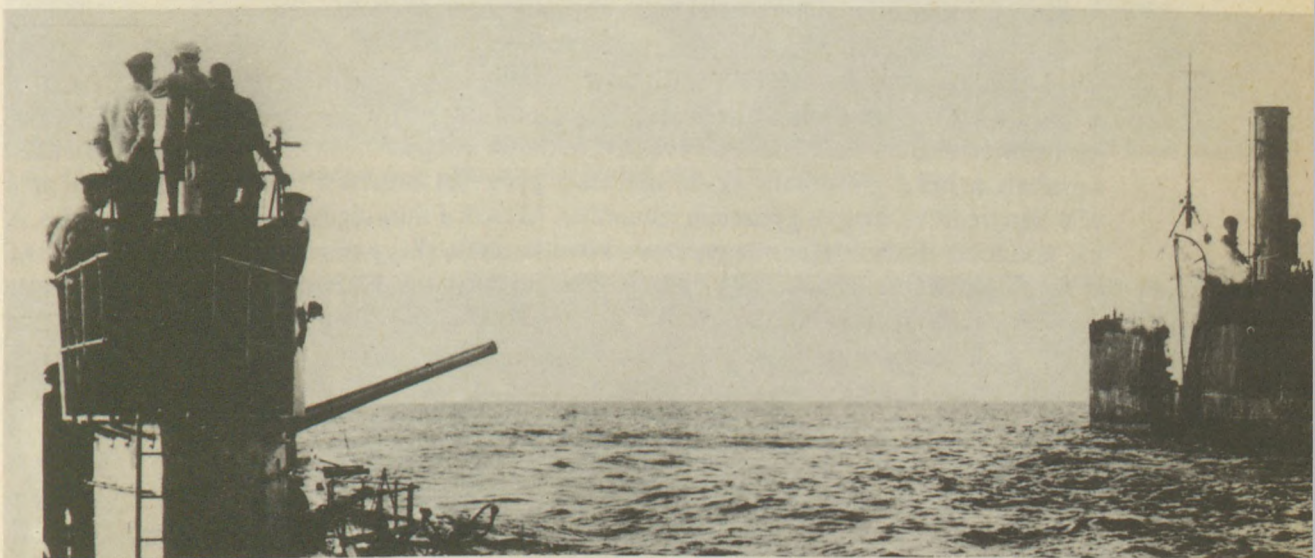
Az éj leple alatt Lloyd George megtanácskozta a kérdést alacsonyabb rangú tengerésztisztekkel. Összegyűjtötte az adatokat és az érveket. Április 26-án elment az admirálisra, felvértezve miniszterelnöki hatalmával és a háborús kabinet támogatásával. Elfoglalta helyét a Tengernagyi Tanács asztalfőjén, és hivatalosan parancsba adta, hogy konvojokat kell alakítani. Az admirálisok megkésve ugyan, de rájöttek, hogy ők mindig is a konvojok hívei voltak. Az első konvojok május 10-én futottak ki. Lloyd George további parancsai nyomán az egész atlanti-óceáni kereskedelmi hajózás átállt erre a rendszerre, amely gyors és látványos sikert hozott. A hatalmas óceánon a tengeralattjáró száz együtt haladó hajóra sem bukkant rá könnyebben, mint egyre; és ezek a célpontok veszélyesen védettek voltak. A konvojok hajóvesztésege egy százalékos lett, szemben a korábbi, konvoj nélküli huszonöt százalékkal. Szeptemberre az angolok és az amerikaiak együttesen már építettek annyi hajót, amennyit az angolok veszítettek. Az év végére már több német tengeralattjárót süllyesztettek el, mint amennyit a németek pótolni tudtak. A konvojrendszer sosem volt kizárólagos. A kisebb kikötőkből induló hajók sokszor megpróbálták egyedül hazajutni. A Földközi-tengeren néhány osztrák és német tengeralattjáró bő termést takarított be. A briteknek támogatniuk kellett Franciaországot és Olaszországot, el kellett látniuk a hatalmas hadseregeket Palesztinában és Szalonikiben. Nem mondhattak le a Földközi-tenger használatáról, mint a második világháborúban. A biztonsági tartalék minimális volt: előfordult, hogy Anglia még egy hónapra való búzával sem rendelkezett. Egy cukorral megrakott hajó elsüllyesztése azt jelentette, hogy be kellett tiltani a lekvárfőzést. De a veszély elmúlt, mégpedig egyedül Lloyd George-nak köszönhetően. A konvojok fölállítására volt a legnagyobb húzása. Ez tette lehetővé, hogy Nagy-Britannia tovább haladjon a győzelem felé vezető úton, és nagyhatalomként élje túl legalább az első világháborút.

1917 nyarának elejére egyre világosabbá vált, hogy az új módszerek — az egyik oldalon a német tengeralattjárók, a másikon Nivelle haditerve — nem hozták meg a gyors és döntő győzelmet. Ismét előállt a patthelyzet. Megint szóba került a békekötés. Most azonban már másképp. Az előző őszen zárt ajtók mögött vitatkozott néhány államférfi arról, hogy törekedjenek-e kompromisszumos békére. A népeket nem kérdezte meg senki; még csak nem is tudták, hogy szóba került a béke. A titkos diplomácia utolsó fellobbanásaként 1917 márciusában Károly, az ifjú osztrák császár, aki 1916 novemberében örökölte a trónt az agg Ferenc Józseftől, megpróbálta valahogyan megmenteni saját magát és a Monarchiát a katasztrófától. Puhatólózó, bizonytalan különbéke-ajánlatokat tett a brit és a francia kormányoknak. A puhatólózás nem vezetett eredményre, pedig hónapokig elhúzódott. Az antant Németország ellen akarta fölhasználni Ausztria-Magyarországot; Károly azonban — császári cím ide, császári cím oda — nem bújhatott ki a német ellenőrzés alól. Különben is, Olaszország volt az egyetlen antant szövetséges, amely

137. Konvoj

138. Ellensége, a tengeralattjáró ►

139. A tengeralattjáró győzelme

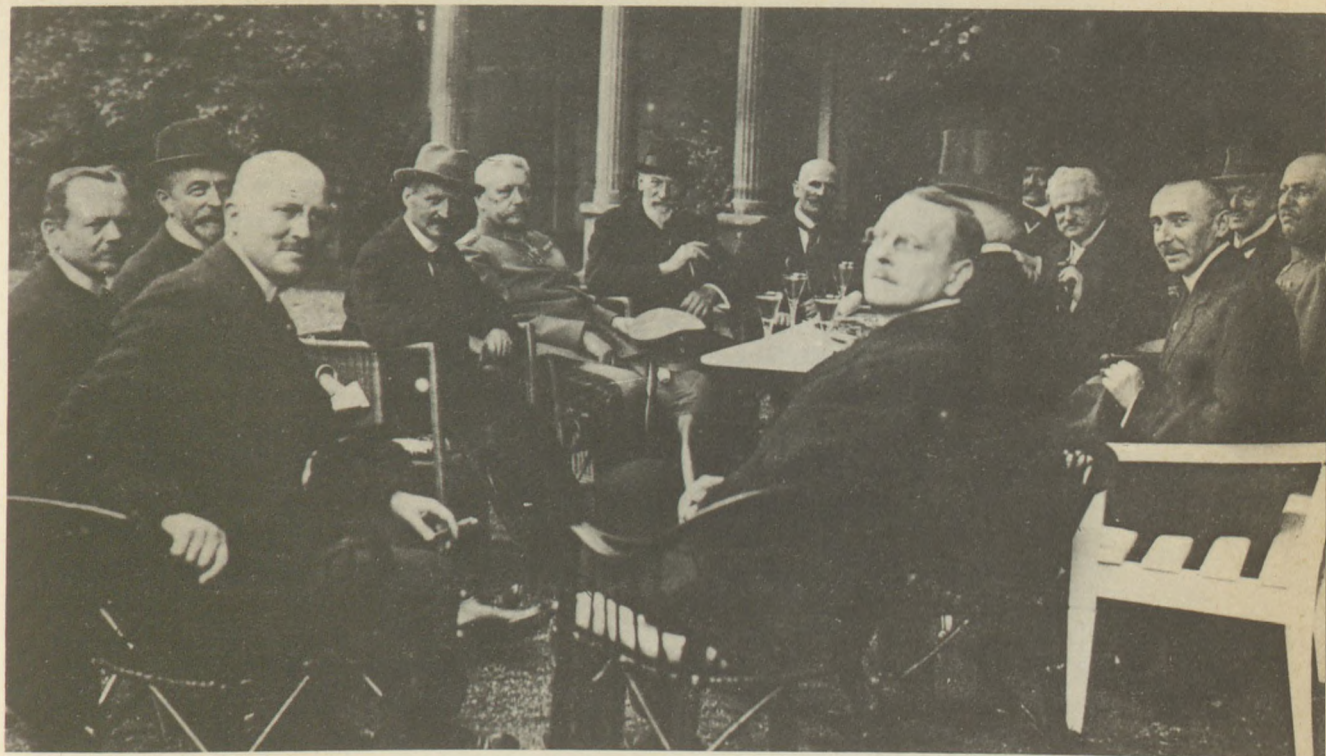

ténylegesen harcban állt Ausztria-Magyarországgal, márpedig a saját közvéleményük felzúdulásától tartó olasz vezetők aligha érték volna be kevesebbel, mint a londoni egyezményben nekik ígért teljes zsákmánnyal. Az osztrák békeajánlat elkésett, mint a haldokló bűnbánata — vagy még jobban, hiszen a Habsburg-függetlenségnek addigra már befellegzett. Egyszer régen Napóleon azt mondta: „Az osztrákok mindig elkésnek — a fizetéssel, a hadseregükkel, a politikájukkal.” A Habsburg-monarchia a végsőkig hű volt önmagához.

1917 igazi békekezdeményezése letről jött — az ellenzéki politikusoktól, a szocialista vezetőktől, a gyárak üzemi megbízottjaitól. A forradalmi Oroszországból indult el ugyan, de nem állták útját a frontvonalak. Oroszország új, demokratikus vezetése úgy gondolta, csak azzal indokolhatják a háborúban maradást, ha jó adag idealista színezetet kölcsönöznek neki. Elutasították a titkos szerződéseket, és felhívást tettek közzé „az annexiók és hadikárpótlás nélküli” béke érdekében. Zavarba is hozták vele a szövetséges kormányokat. Szép, szép az idealizmus — de ők meg akarták kaparintani a német gyarmatokat és azt a koncot, amit az Oszmán Birodalom jelentett; sőt még abban is naivul hittek, hogy a legyőzött Németországgal majd valahogy kifizettetik az egész háborút. Az annexiók és hadikárpótlás nélküli béke egyszersmind győzelem nélküli béke is lett volna. A kormányok, amelyek győzelmet ígértek, lejárátták volna magukat. Különben is úgy rémlett, hogy csak kemény kézzel lehet elfojtani a meglevő elégedetlenséget. Mindenkit, aki a béke, vagy akár csak az önmérséklet mellett emelt szót, defetistának, pacifistának, sőt, lehetőleg árulónak kellett bélyegezni. Különösen Franciaországban a hadseregbeli zendülések kizárták annak a lehetőségét, hogy a kormány kompromisszumos béketárgyalásokba fogjon. Ha csak neszét veszik, feloszlik az egész francia haderő! A felszín alatt azonban a béke gondolata egyre mélyebb gyökeret eresztett. Sokan kezdtek arra a véleményre jutni, hogy a győzelem lehetetlen. Mások a szükségességét vonták kétségbe. A két gondolat ötvöződéséből egyenesen következett a tárgyalásos béke.

Az elégedetlenséget csak fokozták a gazdasági nehézségek, amelyeket súlyosbított az az évi zord tél. Németországban sok helyütt voltak sztrájkok, Kielben pedig föllázadtak a tétlen matrózok. Hoffmann, aki Ludendorff utóda lett a keleti front vezérkari főnöki posztján, nem titkolta azt a meggyőződését, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút. Elmondta a frontra látogató politikusoknak is, nem utolsósorban Erzbergernek, a centрупárt egyik vezetőjének. Erzberger a kompromisszumos béke újdonsült híveként tért vissza Berlinbe. Úgy képzelte, hogy Bethmann a fő akadály a béke útjában, és politikai hadjáratot indított a kancellár lemondatására. Meglepetésére támogatóra talált Hindenburgban és Ludendorffban, habár pontosan az ellenkező okból: ők túl puhának tartották Bethmann-t. A minden oldalról támadott Bethmann júliusban lemondott. A politikusok a korábbi kancellárt, Bülowot szerették volna ismét hatalomra juttatni; ő méltatlanul ugyan, de ügyes diplomata hírében állt. II. Vilmos rossz véleménnyel volt róla, és elutasította a javaslatot. Senki sem tudta, mihez kezdjen. Amikor Ludendorffhoz fordultak tanácsért, ő egy Michaelis nevű ismeretlen bürokratát ajánlott, aki előzőleg viszonylag sikeres közellátási miniszter volt. Ilyen furcsa módon tehát Németországban gyakorlati szempontból megszűnt a polgári vezetés. A Reichstagnak egy vigasza lehetett: határozatot hozhatott az annexiók és hadikárpótlás nélküli béke érdekében. Ez a békehatározat nem volt nagy hatással más országokra. Túl nyilvánvaló volt, hogy nem diktálta más, mint a győzelemben való kételkedés.

Ugyanez a kétely fordítva nyilvánult meg Oroszországban. A közhangulat a forradalom után egyre forrósodott. A hadseregben felbomlott a fegyelem. Az utcákon fokozódott a nyugtalanság. Kerenszkij, egy jó svádájú szocialista lett a kormányfő. Azt

140. Michaelis kancellár (balról a negyedik) utasításokat és egy kis frissítőt kap

141. Michaelis kancellár elfogadja a Reichstag békehatározatát a „saját értelmezésében”

képzelte, hogy ékesszólásával föllekesítheti az orosz népet, sőt, hogy újra háborúra lehet buzdítani őket a németek ellen. Július elején az orosz katonák nekimentek a német vonalaknak. Néhány napos siker után elsöpörte őket a német ellentámadás. A német csapatok eljutottak egészen Riga alá. Az orosz katonák végül elveszítették bátorságukat és lelkesedésüket. Elkezdtek hazaszállingózni. Nem várták meg, hogy befejeződjék a háború. Kerenszkij az elején abban reménykedett, hogy föltámasztja Oroszország harci szellemét. Ehelyett tönkretette az orosz hadsereget. A németek most hadosztályokat tudtak elvinni a keleti frontról, olyan hadosztályokat, amelyeket aztán elsöprő erővel vethettek be másutt. Kerenszkij rájött, hogy csak egyvalami mentheti meg a bukástól: a különbéke. Engedélyért folyamodott antantbeli szövetségeseihez. Német mondtak, elsősorban azért, mert attól féltek, hogy az ő népeik is vérszemet kapnak. Ily módon az ő viselkedésük is tovább lökte Oroszországot a forradalom felé. Az orosz szocialisták, akik lojálisak voltak az antanthoz, kompromisszumos megoldásként azt javasolták, hogy üljön össze a szocialista pártok értekezlete Stockholmban. Az orosz, a brit és a francia szocialisták találkoztak volna a németekkel és az osztrákokkal. A németek beleegyeztek. A francia szocialisták és a brit munkáspárt hajlott rá. A kormányaik azonban megriadtak attól, hogy esetleg túl sikeres lesz az értekezlet. A francia küldötteknek nem adtak útlevelet. A brit küldöttek útlevelet kaptak ugyan, de a hajósok nem voltak hajlandók elvinni őket. A stockholmi értekezletből nem lett semmi. Oroszországban ez tovább fokozta a gyanakvást az antant hatalmak iránti, s hasonló gyanakvást keltett a baloldali érzelmű emberek között Angliában és Franciaországban is. Ettől kezdve kapott lábra a hit a „fejesek háborújában”, az egymással vetélkedő imperialista rendszerek háborújában, ahol a népeknek semmi keresnivalójuk nincsen, csak a profitért hajtják őket a vágóhídra. A cilinderesek azt akarják, hogy tovább folyjon a háború. A sapkások véget akarnak vetni neki. Lenin sapkás volt. Semmi sem segítette jobban hatalomra jutását, mint a stockholmi értekezlet meghiúsulása.

De nem volt szükség forradalmárookra ahhoz, hogy népszerűtlen legyen a háború. A tábornokok baklövései önmagukban is gondoskodtak róla. 1917 nyarán a brit stratégia, ha ugyan stratégiának lehet nevezni, a mélypontjára jutott. Haig átvészelt három háborús évet, még mindig ő volt a főparancsnok, és még mindig nem tanult a tapasztalatokból. Joffre már lelépett a színről; Nivelles úgyszintén; még Ludendorff is tudta, hogy új módszerekkel kell próbálkozni. Haig azonban rendíthetetlenül hitte, hogy frontális támadással át tudja törni a német vonalakat és meg tudja nyerni a háborút. Nem hagyta, hogy kedvét szegje az előző évi somme-i kudarc. Azt a támadást, hangoztatta most, Joffre nyakassága miatt rossz helyen indították. Ráadásul a brit hadsereg gyakorlatlan és merev volt. Haig egyáltalán nem bánta, hogy a francia hadsereg már nem volt képes támadó hadműveletre, és nem tartott igényt az ő együttműködésére. Végre megvalósíthatta a független stratégiát, amelyről mindig álmodozott. Attól a pillanattól fogva, hogy kinevezték főparancsnoknak, az ypres-i kiszögellés lebegett a szemé előtt, ahol a brit katonaságot egyfolytában és két oldalról irtották. Ott, gondolta Haig, át lehetne törni, és északról felgöngyölíteni a német vonalat. A helyzet a térképen előnyösnek látszott. A brit erőknek csak ötven kilométert kellett előrenyomulniuk Ostendéig; onnan már csak egy ugrás, és elvágják a belga vasutat, amelytől a németek függtek. Közelebről megvizsgálva azonban már nem volt olyan vonzó a terv. Északon a belgák annak idején átszakították a gátakat és beengedték a tengert; a németek egyik szárnya tehát biztonságban volt. Ypresnél agyagos volt a talaj. Nem szívta be a vizet; az ágyúzás sártengerré tette. A németek éveken át erősítették a védelmi vonalukat. Már nem kellett tartaniuk francia támadásoktól, és számos hadosztályuk felszabadult a keleti frontról. Haig úgy remélt győzelmet,

hogy hadosztályainak a száma épp csak egyenlő volt a németekével, s egy hajszálnyi taktikai fölénye sem volt.

Haig később mentségeket gyártott, hogy miért volt szükség az ypres-i offenzívára. Úgy állította be a dolgot, mintha Pétain esedezett volna a brit offenzíváért, hogy elvonja a németeket a zendülésektől megviselt francia hadseregtől. Ez nem volt igaz. Pétain kis akciókat akart, hogy lekössék a németeket, nem egy hatalmas offenzívát, amely végül ugyanúgy demoralizálhatta a brit hadsereget, mint az előző a franciát. Haig csatasorba állította Jellicoe-t is, hogy egyértelműen jelentse ki: Ostendét és Zeebruggét el kell foglalni ahhoz, hogy ráncba szedjék a német tengeralattjárókat. Ez sem volt igaz. A német tengeralattjárók legtöbbje honi vizekről futott ki, nem Ostendéből vagy Zeebruggéből. Haig maga is tudta, hogy az érv megalapozatlan. Jellicoe-ról az volt a véleménye, hogy „vénasszony” — de szívesen fogadott minden érvet, amely az offenzíva mellett szólt. Haig azt is állította, hogy ez volt Nagy-Britannia utolsó lehetősége a háború megnyerésére, mielőtt megérkeznek az amerikaiak. Ez is csak utógondolat volt, mégpedig elég furcsa, hiszen az angolok azt hangoztatták, hogy ők és az amerikaiak ugyanazért az ügyért harcolnak. Az igazság egyszerű volt: Haig látatlanban eldöntötte, hogy ez az a hely, ahol megnyerheti a háborút! Egyszer sem tartott terepszemlét a frontvonalon. Nem törődött saját felderítésének a sárra vonatkozó figyelmeztetéseivel sem. Senki sem osztozott Haig optimizmusában. Robertson úgy vélekedett, hogy a legtöbb, amit elérhetnek, német katonák halála lesz. Foch azt mondta, képtelenség egyszerre küzdeni a „*Boches és a boue*”, a németek és a sár ellen; a tervezett előrenyomulást csak „kacsamenetként” emlegette. A kritikától azonban Haig csak még jobban megmakacsolta magát.

Lloyd George bírálatától már jobban kellett félni. Ő, a miniszterelnök megtilthatta volna az egész hadműveletet. Lloyd George helyzete azonban ingatag volt, legalábbis ő úgy vélte. Az alsóházban a konzervatívok támogatásától függött, márpedig a konzervatív-

143. Lenin beszédet mond egy moszkvai gyűlésen. Trockij (lent) úgy véli, ellopják a legjobb poénjait

vok vakon hittek a tábornokokban és tengernagyokban. Lloyd George egyszer már nagy merészen szembeszállt Jellicoe-val, és kierőszakolta a konvojokat. Most nem ingerelhette tovább a konzervatívokat azzal, hogy nekimegy Haignek is. Rontott a tekintélyén az is, hogy támogatta Nivelle-t. Ott az események vele szemben Haiget igazolták. Ráadásul Lloyd George-ot az az ígérete juttatta hatalomra, hogy megnyeri a háborút. Hogy mondhatott volna nemet Haignek, aki most azt ígérte, hogy elintézi neki a dolgot? Haig ügyesen politizált, akármilyen korlátolt volt is mint katonai vezető. A haditudósítóknak elmagyarázta, mit kell látniuk, kedvében járt a parlamenti képviselőknek, akik ellátogattak a főhadiszállásra, kapcsolatot tartott a liberális ellenzékkel, mindenekelőtt pedig bírta a király támogatását. Lloyd George talán mégis ellenszegült volna, ha a háborús kabinet egységesen mögötte áll. Ez a fegyver azonban csütörtököt mondott: Curzon, aki sohasem képviselt határozott álláspontot, bevette Haig érveit. Smuts búr tábornok, akit Lloyd George pártatlan katonai tanácsadónak vont be a háborús kabinetbe, szintén a brit tábornokok mellé állt — azok mellé, akik ellen előzőleg a búr háborúban harcolt és gyakran győzött is.

1917 júniusának elején, mielőtt elkezdődött a nagy vita, Haig fölmutathatott egy előzetes sikert, amely még véletlenül sem az ő érdeme volt: a „messines-i csatát”, a Messines-hegygerinc nagyszabású aláaknázását. A körülbelül ötven méter magas gerinc az ypres-i kiszögelléstől délre húzódott. Német kézben volt, és onnan a németek

megfigyelhettek mindent, ami az angol vonalak mögött folyt. A frontszakasz parancsnoka, Sir Herbert Plumer egyike volt a néhány értelmes brit parancsnoknak, komikus katonai megjelenése dacára. Két éven át tervezgette, hogy lerobbantja a gerincről a németeket. Mély aknákat ástak több mint harminc méterrel a felszín alatt, és megtöltötték őket több mint ötezer tonna robbanóanyaggal. Gyakran a felszínről fedezékeket mélyítő németek olyan közel voltak a brit aknászokhoz, hogy szabad füllel hallani lehetett a beszélgetésüket. Gyakran kellett riadót fűjni, hogy mindjárt betörnek a németek, föl kell robbantani az aknákat. 1917. június 6-ára tizenkilenc mély akna készült el. Június 7-én hajnali 3 óra 10 perckor valamennyit egyszerre fölrobbantották. A robbanást még Lloyd George is hallotta londoni hivatalában, a Downing Street 10-ben. A német védelmi állások megsemmisültek. A brit csapatok bemasíroztak és elfoglalták az egész hegygerincet. Figyelemre méltó siker volt, az ostromharc szép példája. De egy-két nyugtalanító kérdést is fölvetett. Két évi előkészület és ötezer tonna robbanóanyag árán a brit arcvonalt legfeljebb három kilométernyit haladt előre. Mennyi időbe telne ebben az iramban eljutni Berlinig?

Haig mindazonáltal most már hivatkozhatott arra, hogy jelentősen javított pozícióin. Most már a németek nem tudták olyan jól szemmel tartani az előkészületeket. Haig szívesen célozgatott arra is, hogy minden offenzíva a messines-i példát követi majd, rövid lesz és határozott. 1917 júniusának közepén a háborús kabinet hosszadalmas üléseket tartott. Haig átjött Franciaországból, és Lloyd George többször is töviről hegyire kifaggatta. Miért sikerülne ez az offenzíva, amikor a többiek mind kudarcot vallottak? Támogatni fogják-e a franciák? Milyen bizonyíték van arra, hogy a németek, ahogy Haig állítja, „demoralizálódtak”? Nem volna-e jobb megvárni az amerikaiakat vagy

144. Sir Douglas Haig körül már hűlni kezd a levegő

átcsoportosítani az antant erőket Olaszországba? Ez az utóbbi javaslat, Lloyd George régi vesszőparipája önmagában elég volt ahhoz, hogy megacélozza Haig akaratát. Haig úgy gondolta, inkább egy sikertelen offenzíva az ő vezetésével, mint egy sikeres máséval. A válaszai kérdésről kérdésre magabiztosabbak lettek. Véleménye szerint „reális esély” volt arra, hogy eljussanak Ostendéig; valamivel később pedig „igen jó esély” arra, hogy teljes győzelmet arassanak az év vége előtt. A háborús kabinet a sötétben tapogatózott. A lényeges tényeket eltitkolták előlük. Egy szóval sem említették nekik, hogy a franciák ellenzik az ypres-i offenzívát, és hogy Haig kivételével minden brit tábornoknak kételyei vannak. Arról sem értesültek, hogy Haig tulajdon felderítői is az offenzíva ellen foglaltak állást, nem is beszélve a londoni központi hírszerzésről. Nem tudták az igazságot a németek erejéről, sem a biztosan beköszöntő eszérésekről és sárról. Ráadásul a háborús kabinetnek sok más tennivalója is volt: megtervezni a gazdasági tevékenységet; lecsillapítani a gyári munkásokat; megszervezni a konvojokat; kivívni a politikusok és a sajtó elégedettségét. Lloyd George-nak az egyik ülésről el kellett mennie a lánya esküvőjére. A polgári miniszterek ellenállása végül megtört. Azt mondták Haignek, készüljön föl az offenzívára, és addig a háborús kabinet még egyszer átgondolja a dolgot. De már nem jutott rá idejük. Július 25-én Haig bejelentette, hogy minden készen áll. Válaszul a kabinet biztosította „szívből jövő támogatásáról”.

Megtörténtek a szokásos alapos előkészületek. A németek időben értesültek róluk, és fölkészültek ők is. Az erejük végül majdnem egyenlő lett az angolokéval. Mindkét oldalon kis híján egy-egy millió katonát zsúfoltak össze az ypres-i kiszögellés körzetében. A brit vonalak mögött lovas hadosztályok vártak az áttörésre, amely sohasem következett be. Július 31-én elkezdődött az ütközet, amelyet hivatalosan a harmadik ypres-i csatának neveznek, népszerűen — az utolsó szakasza után — Passendalénak, de a legtalálósabban, Lloyd George szavaival, sárcsatának. A kudarc már az első nap végére nyilvánvaló lett mindenki előtt, kivéve Haiget és közvetlen környezetét. A legnagyobb előrenyomulás nyolcszáz méter sem volt. Seholy sem érték el a németek fő védelmi vonalát. Zuhogott az

145. A „sárcsata”

eső. A gránátok szaggatta föld sártengerré változott. Az előrenyomulni igyekvő katonák derékig süllyedtek a sárba. Eltűntek benne az ágyúk is. Haig harckocsikat küldött előre. Azok is a sárba ragadtak. Haig fokozatosan, szinte alig észrevehetően más hurokat kezdett pengetni. A távoli célokról, Ostendéről és Zeebruggéről nem esett szó. A csata egyetlen célja immár az volt, hogy felőröljék a németeket, megtörjék a harci szellemüket. Ludendorff azonban olyannyira nem zavartatta magát, hogy Oroszországból az olasz frontra dobott át hadosztályokat, nem Flandriába.

Augusztus közepére az offenzíva ellankadt. Lloyd George újra megpróbált véget vetni neki. Átkelt Franciaországba, és ragaszkodott hozzá, hogy kimenjen az első vonalba. Minden épkézláb németet sietősen eltűntettek a hadifogoly-gyűjtőhelyekről, hadd higgye azt Lloyd George, hogy a németek most már az utolsó tartalékaikat, a sántákat és bénákat vetik be. A miniszterelnök megint visszakozott. Szeptemberben újra elkezdődtek a támadások. Haig meg volt győződve róla, hogy a német összeomlás „bármelyik pillanatban” bekövetkezhet. Lloyd George a maga részéről arról volt meggyőződve, hogy „rossz lóra tett”. Kikérte két munka nélkül álló tábornok, French és Wilson tanácsát. Mind a ketten az offenzíva befejezését sürgették. Folyt tovább. Újabb nagyszabású támadássorozatra került sor októberben, aztán egy végső támadásra november 7-én, amikor bevették Passendale, egy immár nemlétező falu romjait. Haig ekkor hagyta abba. A hadjárat „elérte célját”. Milyen célt? Semmilyen. A brit arcvonala élesebben és zavaróbban tört meg, mint a csata előtt. Amikor a következő évben a németek támadást indítottak, az angolok, hogy megrövidítsék a védelmi vonalat, harc nélkül föladták a mostani csekély nyereséget. A brit veszteségek meghaladták a 300 000-et, a németeké 200 000 alatt volt — valamivel jobb arány, mint a Somme-nál. Harminc évvel később a hivatalos brit történetírás fölcserélte ezeket a számokat 250 000-es brit és 400 000-es német veszteségre, de ezeket a nevenséges számításokat senki sem hiszi el. A háború után Ludendorff maga is azt sugalmazta, hogy a hosszadalmas csata megtörte a német hadsereg harci szellemét. Ez nem volt komoly bizonyíték; Ludendorff csak azt akarta leplezni vele, hogy a hadserege harci szellemét ő maga tette tönkre az 1918-as offenzívákkal. A harmadik ypres-i csata a legesztelenebb mézárhlása volt egy esztelen háborúnak. Haiget terheli érte a legsúlyosabb felelősség. De tapad egy kevés a flandriai sárból Lloyd George-ra is, akiben nem volt meg a szükséges erély ahhoz, hogy megtiltsa az offenzívát.

Passendale volt az utolsó régi stílusú csata, bár erről akkor még senki sem tudott. Végre már a tábornokok is rájöttek, hogy valami hibát követtek el. November 8-án Haig vezérkari főnöke először ment ki a harci zónába. Ahogy a kocsija a sártengerben vergődött, könnyek szöktek a szemébe, és fölkiáltott: „Te jó isten, ebbe küldtünk harcolni embereket?” A társa azt felelte: „Előrébb még rosszabb.” Csak Haig nem ismert csüggedést. Már tervezgette a hadjárat tavaszi újrakezdését. A németek azonban más programról gondoskodtak. Addig is az angoloknak sikerült egészen közérthető módon szemléltetniük, hogy vannak jobb hadviselési módszerek is. A harckocsiknak nem tudták hasznát venni a flandriai sárban. A harckocsizók száraz, kemény talajt kerestek. Meg is találták Cambrainál, hetven kilométernyivel délebbre. Haig csak akkor adott engedélyt a támadásra, amikor a nagy offenzívája már leállt. Addig nem nélkülözhetette a gyalogsági tartalékait. November 20-án 381 harckocsi tömeges harcrendben, tüzérségi előkészítés nélkül megkezdte az előrenyomulást. Áttörték mind a három német vonalat, és nyolc kilométer mélységben behatoltak mögéjük. Több mint hat kilométer széles rés tátongott a német védelmen. Ez nagyobb siker volt, mint amit valaha is elértek akár a Somme-nál, akár Flandriában — ráadásul minimális veszteséggel: a britek 1500 katonájuk árán 10 000

146. Ypres, 1917

német foglyot ejtettek és 200 ágyút zsákmányoltak. Londonban az egész háború során most először és utoljára szólaltak meg a harangok győzelem tiszteletére. De senki sem tudta, hogyan lehetne kihasználni a győzelmet. A gyalogság nem tudott lépést tartani a harckocsikkal. A lovassággal könnyűszerrel végeztek a német géppuskák. A németek oda összpontosították tartalékaikat. Tíz nap múlva visszaszereztek minden elveszített területet, sőt valamivel többet is. A nagyszerű győzelemnek csalódás lett a vége. Egy vizsgáló bizottság nagy komolyan megállapította, hogy mindenért a legénység és a tisztetiszthelyettesek okolhatók; a tábornokok, mint rendesen, semmiben sem voltak vétkesek.

147. Így fest az ádáz ellenség: egy német hadifogoly Passendalénél

148. Cambrai, a város, amelyet nem értek el a harckocsik

Az olasz front

Cambrait leszámítva, 1917 őszén mintha inkább a németekre mosolygott volna a szerencse. Ludendorffot ugyanannyira aggasztották az osztrákok, mint Haiget a franciák, és talán indokoltabban is. Úgy határozott, hogy lelket önt beléjük egy olaszországi győzelemmel. Az Oroszországban felszabadult német hadosztályokat nem Franciaországba, hanem az olasz frontra küldte. Az olaszok erejét már megtörte a sikertelen próbálkozás, hogy átverekedjék magukat az osztrákok szilárdan tartott hegyi védelmi vonalain. Október 24-én kilenc osztrák és hat német hadosztály támadást indított Caporettonál. Az egész olasz front összeomlott. Az olasz hadsereg ziláltan visszavonult. Ez most megint mozgóháború volt, a marne-i csata óta először a nyugati hadszíntéren. Meg is lepte a németeket. Nem voltak gyalogsági szállítóeszközeik, az ágyúkat is csak lovakkal tudták vontatni. Nem tudták utolérni a visszavonuló olaszokat. Azok, miután körülbelül százötven kilométeren át menekültek, végül a Piavenél álltak meg, ott hoztak létre egy sokkal rövidebb védelmi vonalat. A vonal kitartott. Haig legnagyobb főlháborodására öt brit hadosztályt átirányítottak Olaszországba, és velük hat franciát is. Az olasz hadsereg több mint 200 000 embert veszített csatában, 400 000 pedig dezertált. A hadsereg azonban mindenki nagy meglepetésére talpra állt. Cadornát, a főparancsnokot leváltották, Diaz került a helyére, aki ha jobb tábornok nem is, de legalább másik tábornok volt. A caporettoi csata kis híján kiütötte Olaszországot a háborúból; végül azonban furcsa módon ez tette népszerűvé először a háborút Olaszországban.

Az olasz katasztrófának más fontos hatása is volt. November 5-én az antant vezetők Rapallóban összeültek megbeszélni, miképpen nyújthatnak segítséget Olaszországnak. Lloyd George megismételte régi gondolatát, hogy az antant kudarcainak oka az együttműködés hiánya; ezúttal a kollégái egyetértettek vele. Megállapodtak egy Legfelső Haditanács létrehozásában, és abban, hogy Nagy-Britannia, Olaszország és Franciaország miniszterelnökei rendszeresen találkozni fognak Versailles-ban. Remélték, hogy ezeken az üléseken részt vesz majd Wilson elnök képviselőjében House ezredes, a titokzatos texasi is. Végre lesz összehangolt stratégia! A valóságban a Legfelső Haditanács inkább mutató volt, mint hasznos. Találkozóhelyként szolgált az általános irányvonal megbeszélésére; lehetővé tett némi gazdasági együttműködést is. A hadvezetést eleinte nemigen befolyásolta. Az olaszok továbbra is önállóan intézték saját frontjuk ügyeit, bár némi brit és francia segítséggel. Franciaországban még mindig két független hadsereg volt — az egyik Pétain, a másik Haig parancsnoksága alatt. Lloyd George-nak azonban végre sikerült kikezdenie Haig, és még inkább Robertson függetlenségét. A Legfelső Haditanácsnak ugyanis saját katonai tanácsadói voltak, akik állandó bizottságot alakítottak. Foch lett a bizottság elnöke. Ily módon Lloyd George folyamatosan tájékozódhatott a katonai helyzetről anélkül, hogy Robertsonhoz kellett volna fordulnia;

149. 150. A caporettói csata: olaszok, akik meghaltak (balra), és akik megadták magukat (jobbra)

151. Az új ember prototípusai: vörösgárdisták Moszkvában, 1917 novemberében.

és remélte, hogy rövidesen olyan eszköz lesz a kezében, amellyel Haig fölé kerekedhet. Lloyd George egyszer azt mondta: „Sohasem voltam híve a frontális támadásnak, sem a háborúban, sem a politikában, ha volt kerülő út.” Most megtalálta a kerülő utat Haig megerősített állásai mögé.

Az egyik szövetséges feltűnően hiányzott Rapallóból és a Legfelső Haditanács üléseiről. Oroszország kiesett a háborúból. A júliusi nagy vereség után Kerenszkij megpróbálta helyreállítani a rendet Oroszországban. Sok bolsevik vezetőt letartóztattak. Lenin illegálisba vonult Finnországba. Az orosz hadsereg széthullása folytatódott. Szeptember 1-jén a németek kikerekítették az arcvonalukat Riga elfoglalásával; ez volt az utolsó összecsapás a németek és a régi orosz hadsereg között. Az időközben főparancsnokká kinevezett Kornyilov — miután a németekkel szemben tehetetlen volt — úgy gondolta, legalább a forradalom eltiprásával fölmutat valamilyen eredményt. Pétervár ellen akarta küldeni csapatait. Kerenszkij először támogatta ezt, aztán megkésve rájött, hogy Kornyilov nemcsak a bolsevikokat akarja eltiporni, hanem a demokráciának még a látszatát is, Kerenszkijjal együtt. Kerenszkij riadót fűjt. Utasítására fölfegyverezték a gyári munkásságot. Trockijt és a többi bolsevikot kiengedték a börtönből. Kornyilov katonái meg sem kíséreltek benyomulni Pétervárra. Sokan dezertáltak, hazamentek falujukba; mások átálltak a forradalmi erőkhöz. Kornyilovot leváltották a főparancsnoki tisztségből, letartóztatták, aztán nemsokára megint szabadon engedték. A bolsevikok irányította Vörös Gárda volt Pétervárott az egyetlen megmaradt erő. Kerenszkijt és az Ideiglenes Kormányt csak megtűrték.

Mégis, több mint hat hétig nem történt semmi. A bolsevikok most már többségben voltak a pétervári szovjetben. Kerenszkij ellen ágáltak, azzal vádolták, hogy elárulja a forradalmat, bár nem mondták meg, hogy kinek. Lenin Finnországból visszaérkezett Pétervár egyik külvárosába. Elméletileg még mindig illegálisban volt, szakáll nélkül, hogy ne ismerjék föl. Arra buzdította bolsevik híveit, hogy ragadják magukhoz a hatalmat. Azok papíron elfogadták az útmutatást. A gyakorlatban semmit sem tettek.

Lenin egyre türelmetlenebb lett. Még Trockij is beérte azzal, hogy szónoklatokat tartott. Egy különös fordulattal maga Kerenszkij robbantotta ki a bolsevikok forradalmát. A bolsevikok Központi Bizottsága titkos ülésén tíz szavazattal kettő ellenében úgy döntött, hogy kezükbe veszik a hatalmat. A két ellenző, Kamenyev és Zinovjev a sajtóban tiltakozott a döntés ellen. Bár a döntéstől a valóságos forradalom semmivel sem került közelebb, Kerenszkij úgy vélte, hogy mindjárt kitör a vihar. Úgy határozott, hogy egy maréknyi kadét és egy női zászlóalj segítségével ő indítja meg a támadást. Utasítására november 6-án bezárták a *Pravda*, a bolsevik újság szerkesztőségét. A bolsevikokat így módon nem Lenin, hanem Kerenszkij indította cselekvésre. Trockij parancsot adott a vörösgárdistáknak, hogy védjék meg a *Pravdat*. Lóhalálában beindították a hatalomátvételre vonatkozó tervet. A bolsevikok kezébe került a postahivatal, a távírda, a pályaudvar. Kerenszkij, az autóján amerikai zászlóval, elhagyta Pétervárt, hogy maga köré gyűjtse vidéken a hozzá hű csapatokat. Ilyenek azonban nem voltak, és Kerenszkij eltűnt a történelemből. November 7-én késő este a vörösgárdisták elfoglalták a Téli Palotát, és letartóztatták az Ideiglenes Kormány tagjait. Így zajlott le a bolsevik forradalom. Hat vörösgárdista életébe került, közülük kettőt véletlenül tulajdon bajtársaik öltek meg. Az Ideiglenes Kormány hívei közül senki sem halt meg.

Ugyanaznap este ült össze a munkások, parasztok és katonák második Összoroszországi Szovjetkongresszusa a Szmolnijban, egy volt leányiskolában Pétervár külvárosában. A küldöttek meglepetéssel értesültek róla, hogy minden hatalom a kezükben van. Arról is értesültek, hogy máris létrejött a szovjet kormány. Kérdés nélkül elfogadták a népbiztosok listáját, amelyet a bolsevikok állítottak össze. Lenin lett az elnök; Trockij a külügyi népbiztos. Trockij ezt átmeneti feladatnak tekintette. Azt mondta: „Kiadok néhány kiáltványt, aztán becsukom a boltot.” A tisztviselők nem voltak hajlandók együttműködni az új kormánnyal. A vörösgárdisták robbantással hatoltak be a Cári Bank pánccéltermeibe, és erőszakkal nyitották föl a külügyminisztérium irattárát is. Lenin azon volt, hogy megnyerje a tömegeket. Amikor először szólalt föl a Szovjetkongresszu-

152. Az Összoroszországi Szovjetkongresszus dekrétumot hoz a háború befejezéséről

153. Kenyér helyett egyelőre forradalmi propaganda: a Pravdát osztogatják 1917 telén Moszkvában

son, a tapsvihár megszűntével bejelentette: „A következő lépésünk a szocializmus fölépítése lesz!” Akárcsak Trockij, ezt ő is néhány napos feladatnak vélte: kiadni néhány kiáltványt, a munkások kezébe adni a gyárakat, megfosztani a gazdagokat a vagyonuktól, és már itt is van a szocializmus! A gyári munkások zöme máris a bolsevikok oldalán állt. Sürgetőbb feladat volt a parasztok megnyerése. Lenin késelem nélkül megfogalmazta a földről szóló dekrétumot, amely fölhatalmazta a parasztokat, hogy vegyék el a földet a földbirtokosoktól, és osszák szét maguk között. Noha ez ellenkezett a bolsevikok programjával, biztosította a parasztok támogatását az elkövetkező polgárháború során.

Lenin legsürgetőbb célja a hatalomátvétellel az volt, hogy befejezze a háborút. Úgy vélte, ez is megoldható néhány kiáltvánnyal. November 8-án fölolvasta a Szovjetkongresszuson a békéről szóló dekrétumot. Azonnali fegyverszünetet javasolt minden fronton, utána pedig tárgyalásokat az annexió és hadisarc nélküli béke érdekében. A nagyhatalmakat fölszólította, hogy mondjanak le nemcsak a háború alatti hódításaikról, hanem a korábtól birtokolt gyarmataikról is; a béke legyen „kivétel nélkül minden nemzetiség számára méltányos”. Lenin ellenállásra számított az általa imperialistának nevezett kormányok részéről; „de reméljük, hogy nemsokára mindegyik hadviselő országban kitör majd a forradalom”. Különösen Anglia, Franciaország és Németország munkásaira számított — a chartizmus, a nagy francia forradalom és a Bismarck elleni harc örököseire.

Néhány nappal később Trockij elkezdte nyilvánosságra hozni a titkos szerződéseket, sorra adta őket a világ tudtára a pétervári szikratávíró-állomás útján.

A német kormány kész volt a tárgyalásokra. Föl akarták számolni a keleti frontot, és beleegyeztek a fegyverszünetbe, habár az annexiókról és a hadisarcról való lemondás gondolatát nem vették komolyan. A nyugati kormányok kínosabb helyzetben voltak. Állításuk szerint ugyanazokért a nemes elvekért küzdöttek, amelyeket Lenin oly tapintatlanul hangoztatott. Nem hitték, hogy Németország vereség nélkül elfogadja ezeket az elveket; ők maguk sem szándékozták mereven alkalmazni őket. Számolniuk kellett azonban a saját országaikban megnyilvánuló hatalmas békevágygal. A brit és a francia szocialisták helyeselték a bolsevik programot, noha megbotránkoztatta őket, hogy milyen antidemokratikus módon jutott hatalomra Lenin és Trockij. A békekövetelések nem korlátozódtak a dolgozó osztályokra. November 29-én Lord Landsdowne, volt külügyminiszter levele jelent meg a *Daily Telegraph*ban. A háborút, érvelt Landsdowne, nem lehet megnyerni a civilizáció elpusztítása nélkül; ennél fogva meg kell kezdeni a kompromisszumos béketárgyalásokat! Azt már nem magyarázta meg, hogy a német kormányt mi módon lehetne rávenni, hogy ugyanerre a fölvilágosult álláspontra helyezkedjék. A háborús kabinetben Lord Milner realiztikusabb javaslatot tett: kártalanítsák Németországot a nyugati hódításaiért azzal, hogy szabad kezét adnak neki Oroszországot illetően: tegyen vele azt, amit akar.

Bajok voltak Franciaországban is, ahol az év előrehaladtával a szocialisták egyre jobban nyugtalankodtak. Szeptemberben a miniszterei kiléptek a kormányból. Ezzel szétporladtak a „szent egység” utolsó maradványai is. A szocialisták még azt is

154. Trockij, a Vörös Hadsereg diadalmos vezére nem törődik a jobbszélien álló Sztálin felől fenyegető veszéllyel

155. Clemenceau jár egyet a fronton

fölvetették, hogy népszavazást kellene tartani Elzászban és Lotaringiában, mielőtt a két tartományt visszacsatolják Franciaországhoz. A nacionalista közvélemény fölháborodott. November 13-án Painlevé miniszterelnök vereséget szenvedett a képviselőházban. Poincaré elnöknek alapvető fontosságú kérdésben kellett döntenie: kit bizzon meg helyette — Caillaux-t, a kompromisszumos béke hívét, vagy Clemenceau-t, akit utál ugyan, de aki elszánt harcos? Maga is lotaringiai és ádáz nacionalista lévén, Poincaré Clemenceau mellett döntött. Ezzel nem egy újabb parlamentáris kormány jött létre, hanem háborús diktatúra. Amikor Clemenceau először jelent meg a képviselőház előtt november 20-án, így szólt: „Azt kérdezik, mik a hadicéljaim? Uraim, nagyon egyszerűek: *győzelem!*” 1918. március 8-án pedig így nyilatkozott: „Belpolitika? Háborút vívok! Külpolitika? Háborút vívok! Mindig háborút vívok!” Clemenceau fütyült a politikusokra. Hűséges csatlósait nevezte ki minisztereknek. Letartóztatta Caillaux-t és a kompromisszumos béke más támogatóit, árulással vagy az ellenséggel való levelezéssel vádolta őket. Noha a vádak legtöbbje alaptalannak bizonyult, a hazafias érzelmeket azért fölszították és Clemenceau iránti lelkesedéssé alakították át.

Nem ez volt a legjobb pillanat arra, hogy a brit vagy a francia kormánynak fölvegyék a fegyverszünet vagy az igazságos béke gondolatát. A Legfelső Haditanács november 29-én ült össze. A fegyverszünetre, sőt a tárgyalásokra vonatkozó bolsevik javaslatot is kapásból elutasították, miközben felháborodva emlegettek holmi orosz árulást. Clemenceau és Lloyd George minden bizonnyal csakugyan azt hitte, hogy nem jöhet létre igazságos, de még elfogadható béke sem addig, amíg le nem győzik Németországot. De tisztában voltak azzal is, hogy tulajdon pozícióikat a teljes győzelemre vonatkozó ismételt ígéreteiknek köszönhetik. Úgy vélték, ha folytatják a háborút, fölébe kerekednek a szocialistáknak és ezáltal „megmentik a társadalmat”; ha viszont beérik a győzelemnél

kevesebbel, igazolást nyer a szocialista kritika. Ezek az érvek nem tudatosultak bennük. Mindkét ember gyakorlott politikai taktikus volt; mindketten nagyra értékelték saját képességeiket; mind a ketten szerették a hatalmat. A kemény vonalat mindenki éljenezte. A mérsékeltebb próbálkozások vihart kavartak volna a parlamentben és a sajtóban. Könnyű az államférfiaknak bátornak lenni mások rovására; nehezebb józannak lenni — és ez idő tájt talán nem is volt józan alternatíva. Mindenesetre gyorsan és határozottan döntöttek: egyértelmű és végleges nemmel válaszoltak a bolsevik javaslatra. Mi több, ebből logikusan következett, hogy mindenki, aki a győzelem nélküli békekötés mellett emel szót, maga is bolsevik, vagy majdnem az — kemény ítélet, ha szegény Lord Landsdowne-ra gondolunk! A feje tetejére állították a civilizáció megmentésére hivatkozó érveit. Hogy megóvják a társadalmat a bolsevizmustól, folytatni kell a háborút a végsőig! Lloyd George, Clemenceau, és ami azt illeti, Ludendorff is meg volt győződve arról, hogy a győzelem lesz a fennálló rend legjobb biztosítója, habár természetesen mind a hárman nem érthették el ezt a célt.

Amikor az antant elutasította az általános fegyverszünetre vonatkozó javaslatot, a bolsevikok különbéke-tárgyalásokba kezdtek. December 15-én aláírták az Oroszország és Németország közötti fegyverszünetet, amelyet béketárgyalások követtek Breszt-Litovszkban. A bolsevikok még egy utolsó nemes gesztust tettek volt szövetségeseik felé: kikötötték, hogy a fegyverszünet életbe lépése után a németek nem vihetnek el csapatokat a keleti frontról. Hoffmann beleegyezett ebbe a feltételbe, és úgy játszotta ki, hogy előbb elvitte a csapatait. A nyugati antant hatalmak jobban fölháborodtak, mint valaha, ezen a nyílt áruláson. Sem a brit, sem a francia vezetők nem fogták föl, hogy Oroszországnak a háborúból való kilépése nem a bolsevikok műve volt. Az orosz nemzet már rég abbahagyta a harcot; az orosz hadsereg nem létezett; már csak annyi marad hátra, hogy megegyezéssel határt szabjanak a német hadsereg előrenyomulásának. A bolsevikok erre törekedtek. A britek és a franciák azt képzelték, hogy valahol oroszok hatalmas tömege rejtezik, akik alig várják, hogy folytathassák a háborút. Nagy komolyan fölosztották maguk között Oroszországot befolyási zónákra, ahol mindegyikük felszítja majd a harci szellemet és a bolsevikokkal szembeni ellenállást, amit egy és ugyanazon dolognak tekintettek: a franciák Ukrajnát kapták, Nagy-Britannia a Kaukázust. Ily módon az antant hatalmak anélkül, hogy tudták volna, máris benne voltak egy új háborúban — egy olyan háborúban, amely állítólag a németek ellen folyt, de a valóságban az oroszországi új politikai rendszer ellen. A későbbi idők vasfüggőnye máris kialakulóban volt.

156. A pogány uralom vége:
1917 decemberében a török
csapatok kivonulnak Jeruzsálemből

Ez megfelelt Clemenceau-nak. Ő azt akarta, hogy a felforgató bolsevik eszméket tartsák minél távolabb Franciaországtól. Azt is örömmel látta, hogy az oroszok megkapják a magukét szövetségeseik cserbenhagyásáért, és ami még botrányosabb, a francia adósságok visszafizetésének megtagadásáért. Lloyd George már kevésbé volt elégedett. Neki maga mellé kellett állítania a munkáspárti véleményt Nagy-Britanniában, különös tekintettel arra, hogy a szakszervezetektől is ki kellett hízelegnie újabb munkások elengedését a gyárakból, Haig flandriai veszteségeinek pótlására. Lloyd George ezért a brit hadicélok mérsékelt és nemesen önzetlen megfogalmazásával állt elő — nem egészen

157. 158. Németek Oroszországban: békediktálás és hullaszámlálás

„annexiók és hadisarc nélkül”, de majdnem: nem követelte a Habsburg-birodalom feldarabolását, sem az Oszmán Birodalom fölöstését a győztesek között. Odaát Washingtonban Wilson elnököt még jobban lesújtotta az Oroszország és volt szövetségesei közötti szakítás. Wilsont elfogta az a kínos érzés, hogy amit Lenin békedekrétuma kimondott, azt neki magának kellett volna már régen kimondania. Naivságában azt is képzelte, hogy az oroszokat talán rá lehetne venni a háború folytatására, ha elég fölvilágosult módon fogalmazzák meg a célokat. Január 8-án Wilson közzétette a „tizennégy pontot”, egy olyan békeprogram körvonalait, amelyről azt remélte, hogy lehetetlenné teszi az újabb háborút. Leninhez hasonlóan ő is elutasította a titkos szerződéseket és követelte az önrendelkezést. Wilson új, saját ötlete a Népszövetség volt, amely biztonságot nyújt kicsinek és nagynak egyaránt.

Wilson programját az antant majdnem ugyanolyan ellenszenvvel fogadta, mint Leninét. Nyilvánvaló okokból ezt nem mondhatták ki hangosan. Clemenceau beérte azzal, hogy megjegyezte a tizennégy pontról: „Az úristennek elég volt tíz.” A nyilvánosság előtt az antant hatalmak hangsúlyozták, hogy ők igazságos ügyért harcolnak. Sőt, az év keserű csalódásai után egyenesen azzal a gondolattal vigasztalódtak, hogy az igazságnak győzedelmeskednie kell az erőszak fölött.

A csalódás nyilvánvaló volt. Nem született döntő győzelem a nyugati fronton, hanem éppenséggel az ellenkezője, két kataszrofális kudarc, amely megrendítette a francia és a brit hadsereg harci szellemét. Olaszország minden jel szerint versenyt futott a katasztrófa felé Ausztria-Magyarországgal, és esélyesnek tűnt. Oroszország eltűnt a háborúból, de a föld színéről sajnos nem: a bolsevik propaganda egyformán mérgezte az antant és a németek levegőjét is. Az angolok egyetlen sikerrel dicsekedhettek. December 9-én Allenby, akit azért küldtek Palesztínába, hogy jóvátegyen egy korábbi kudarcot, elfogadta Jeruzsálem megadását. Két nappal később gyalog belépett a Szent Városba, első keresztény uraként a kereszteshadjáratok óta. Néhány héttel korábban Nagy-Britannia bejelentette, hogy zsidó „nemzeti otthont” fog létrehozni Palesztínában — azt remélve, hogy így elnyeri az amerikai és a közép-európai zsidók támogatását, és biztosítja, hogy nem a franciák kapják meg Palesztínát. A biblikus neveltetésű Lloyd George el volt ragadtatva Jeruzsálem elfoglalásától. A németek nem nagyon keseredtek el tőle.

A németek számára jó év volt ez, vagy legalábbis jobb, mint amilyenre számítottak. Nagy győzelmet arattak az olaszok fölött; a franciaországi pozíciójuk erősebb volt, mint az év elején. Mindenekfölött pedig végre megszabadultak a „kétfrontos háború” terhétől. A tengeralattjáró-háború nem váltotta be a reményeket; az amerikai erők egyre gyarapodtak, és már nagy létszámban érkeztek Franciaországba. Ludendorffot azonban föllelkesítették az év sikerei, és remélte, hogy fokozni tudja majd őket 1918-ban. Úgy vélte, véglegesen és hivatalosan ki tudja majd iktatni Oroszországot a háborúból, mielőtt az Egyesült Államok hathatósan belefolyhatna; s aztán még az amerikaiak megérkezése előtt döntő győzelmet arathat a nyugati fronton. Az antant viszont abban bízott, hogy még egy kicsit mozgásban tudja tartani az oroszokat, és főleg saját magát, amíg megérkeznek az amerikaiak. Az antant és a németek egyaránt úgy vélték, győzni fognak, mielőtt még az általános összeomlás belesodorná valamennyi országot a bolsevik vészbe, vagy akár mielőtt kénytelenek lennének elfogadni Wilson fennkölt békeprogramját. Ludendorff, Lloyd George és Clemenceau, noha egymás ellen harcoltak, még jobban aggódtak azért, nehogy Lenin vagy Wilson kerüljön ki győztesen. Az európai nagyhatalmak, ha ellenségek voltak is, alapjában véve egyetértettek egymással; a két világhatalom, Oroszország és Amerika is közel állt az egyetértéshez, csak éppen nem tudtak róla. Leninnek és Wilsonnak, a két utópistának azonban végül nem sikerült összefognia.

A háború most mintha megfordult volna a tengelye körül. Oroszország kilépett, az Egyesült Államok belépett. Új taktikák, új fegyverek jelentek meg. Új gondolatok jártak be a világot. Mindebből keveset érzékeltek a háborúzó népek. A lövészárkok ugyanolyan sivarak, kényelmetlenek és veszélyesek maradtak. Otthon ugyanolyan nehéz volt a munka a hadianyaggyárakban, és ugyanolyan kevés az áru a boltokban. A hadviselő országok többségében azonban az élelmiszerellátás határozottan jobb volt, mint az előző évben. Most nem az ellátás, hanem az elosztás akadozott. A franciák sohasem szűkölködtek élelmiszerekben, csak az olyan importcikkekben, mint a kávé. A németek és az osztrákok az elfoglalt orosz területekről jutottak búzához; és még többhöz jutottak, miután aláírták a békekötést a bolsevikokkal. Mindkét országban többször is emelték a kenyéradagokat 1918 során. Nagy-Britanniát a legsúlyosabb veszély a tengeralattjáró-háború első időszakában fenyegette, 1917 tavaszi hónapjaiban. A tengeralattjárókat most már sikerült ráncba szedni, és sikerült megszüntetni bizonyos élelmiszerek hiányát is. A húst, a cukrot és a vaját (a kenyeret nem) csak 1918 februárjában kezdték el jegyre adagolni, amikor az igazi veszély már elmúlt; és a jegyrendszer bevezetése éppenséggel súlyosbította a meglévő minimális hiányt. Talán az Élelmiszerügyi Minisztérium bürokratainak önigazolásra volt szükségük; vagy talán a jegyrendszert a társadalmi egyenlőség elemének szánták, a spekulációt ellensúlyozandó. Akármilyen is a magyarázata, a brit jegyrendszernek nem volt gyakorlati gazdasági értelme. De legalább megszűnt a sorban állás az élelmiszerekért. A háború megszűnt újdonság lenni; most már otthon is ugyanolyan mindennapi taposómalommá vált, mint amilyen a lövészárkokban volt jó ideje. Northcliffe, a sajtókirály, aki pedig feltehetően az igazán jólétesültek közé tartozott, még 1918 szeptemberében is így nyilatkozott az egyik beosztottjának: „Egyikünk sem fogja megérni a háború végét.”

A háború fele 1918 márciusában befejeződött, legalábbis papíron. A fegyverszünet aláírása után a keleti hadszíntér volt küzdő felei elindultak a békekötéshez vezető kanyargós úton. A béketárgyalásokra Breszt-Litovszkban, egy kelet-lengyelországi szürke, sivár helyőrségi városban került sor. Az orosz küldöttség bolsevik értelmiségiekből állt, meg egy tipikusnak vélt parasztemberből, akit találmra gyűjtöttek be a vasútállomásra menet. A nép fia vidoran keverte a fehér bort a vörössel, és mindegyik német tisztet az asztal alá tudta inni. Ezeknek a kedélyes jeleneteknek hamarosan végük szakadt. Megérkezett Trockij és átvette az irányítást. Mindenáron az osztályharcot erőltette, akárhogy alakuljanak is a háború egyéb harcai. Kühlmann, a német külügyminiszter egyszer mondani akart valamit Trockijnak, amikor egymás mellett álltak

a férfi vécében. Trockij olyan rémülten rezzent össze, mintha leszólították volna. Noha az orosz hadsereg szétesett, Trockij úgy vélte, ő lehet a győztes, ha jól forgatja a „dialektika” fegyverét. Kühlmann-nal napról napra az önrendelkezés elvén huzakodott, amelyet elméletben a németek is elfogadtak. Mi „a nép akarata”? Hogyan lehet megbizonyosodni róla? És megvalósítani? Szabadon kifejezésre juthat-e, amikor még mindig német csapatok szállják meg a kérdéses területeket? Kühlmann élvezte ezeket a vitákat. Czernin, Ausztria-Magyarország külügyminisztere viszont csak gyötrődött. Ő el akarta végre indítani az élelmiszer-szállító vonatokat Bécs felé, habár arról sem mondott le, hogy területeket szerezzen felséges urának. Nem érezte jobban magát Hoffmann tábornok, a német küldöttség vezetője sem.

Trockij úgy vélte, van a vitánál hatásosabb fegyvere is. Azt remélte, hogy a német és osztrák munkásokra nagy hatással lesz a békedekrétum, és ugyanúgy fölkelések törnek ki, mint Oroszországban. Nem csalódott. Németországban és Ausztria-Magyarországon sztrájkhullám söpört végig. A munkások magasabb béreket, sőt több ételmezt harcoltak ki maguknak. Január végére a sztrájkhullám elült. Trockij visszatért Pétervárra, és megbeszélte a helyzetet bolsevik társaival. A legtöbbjük szembe akart szállni a németekkel, romantikus, forradalmi háborút vívni. Lenin, aki most is magára maradt, azt hangoztatta, hogy a katonák már nemmel szavaztak a háborúra. Hogyan? — kérdezték tőle. „A lábukkal szavaztak, amikor elfutottak” — felelte. Trockij kompromisszumot javasolt: utasítsák el a német feltételeket, és csak annyit jelentsenek ki, hogy a háborúnak vége. Megígérte, hogy ha ez a blöff nem válik be, támogatja Lenin elképzelését. Lenin vonakodva ráállt. Trockij visszament Breszt-Litovszkba. Február 10-én kijátszotta az adu ászt: „Sem háború, sem béke!” A bolsevik küldöttség megszakította a tárgyalásokat, és távozott. Kühlmann el akarta fogadni a helyzetet. Végül is a németek már megkapták, amit akartak: keleten befejeződött a háború. Hoffmann nemet mondott. Mint a legtöbb tábornok, ő is nagy paragrafustisztelő volt, és el sem tudta képzelni, hogy egyezmény nélkül fejeződjék be egy háború. Ráadásul felbőszítette Trockij ellenszegülése, és móresre akarta tanítani. A németek felmondták a fegyverszünetet, és csapataik irtalmatlanul támadásba lendültek. Semmi sem állta az útjukat. Úgy látszott, hogy maga Pétervár is elesik.

A bolsevikok sietősen Moszkvába helyezték át a fővárost. Ott újra megvitatták a háború vagy béke kérdését. Trockij még mindig az ellenállást forgatta a fejében. Fölvette a kapcsolatot az antant hatalmak képviselőivel, puhatolózott, hogy van-e lehetőségük a segítségnyújtásra. Az antant nem ismerte el a bolsevikokat. Meg akartak szabadulni ettől az átkos rendszertől, amely a szocializmus és egy idealista béke szószólója. Még az is, hogy ellenállásra buzdították őket, csak arra szolgált, hogy más úton-módon próbáljanak végezni velük. Az angoloknak és a franciáknak amúgy sem voltak nélkülözhető csapataik, és még hadianyagot sem igen tudtak volna küldeni. Egy valamit ajánlhattak föl: japán segítséget a Távol-Keleten. Ez az ajánlat jobban megrémítette a bolsevikokat, mintha semmilyen ajánlatot sem kaptak volna. Tudták, hogy a japánokat csak az érdekli, hogy orosz területeket kaparintsanak meg maguknak. Az elképzelés egyébként is kivihetetlen volt: a japánok a legjobb szándékkal sem tudtak volna akár csak a közelébe jutni Európának. Heves vita után Lenin kerekedett felül. A bolsevik delegátusok visszatértek Breszt-Litovszkba. Nem voltak hajlandóak megvitatni, de még elolvasni sem a feltételeket. Március 3-án némán aláírták a rájuk kényszerített békeszerződést. Oroszország elveszítette mindama területeket, amelyeket a cárok az előző kétszáz év során meghódítottak. A balti államok, Lengyelország, még Ukrajna is elméletileg független lett. A gyakorlatban a német birodalomhoz csapták őket; német fejedelmek civakodtak az

160. Trockij Breszt-Litovszkban

ügymond üres trónokon. Mindazonáltal Oroszország kevés oroszok lakta területet veszített el; és az antant hatalmak, miközben rémülten emelték az égnek a kezüket, Ukrajnát leszámítva meghagyták a breszt-litovszki határokat Németország legyőzése után is. Az oroszoknak meg kellett várniuk Sztálint és a második világháborút, hogy visszajussanak oda, ahol a cárok voltak.

Az antant nagy hűhót csapott a bolsevik árulás és az elveszített keleti front körül. A valóságban Oroszország képtelen volt a további harcra, az antant pedig képtelen volt a segítségnyújtásra. Az együttérés lett volna az egyetlen fegyverük, nem a tehetetlen mocskolódás. Ehelyett azonban megpróbálták ellenforradalmat szítani, és ily módon megszilárdították a bolsevikokban az ellenséges érzületet. A németek sem viselkedtek sokkal okosabban. Ők sem bíztak a bolsevikokban, sőt félték tőlük. Német hadosztályokat hagytak a keleti fronton — egy részüket azért, hogy begyűjtsék a gabonát a parasztoktól, a többit óvintézkedésként a képzeletükben élő Vörös Hadsereg ellen. A hadifoglyok hazatérésével a bolsevik propaganda eljutott Közép-Európába is. Nyugaton a breszt-litovszki békét intő példaként emlegették: ezt művelnék a németek, ha győznének! Pedig már nem volt messze az a nap, amikor a németek belátták Radek keserű kifakadásának igazságát: „Egy napon majd az antant kényszerít magukra egy Breszt-Litovszkot!” A németeket ezzel nem sikerült eltántorítani: hasonló rablóbékét kötöttek Romániával, a román olajra számítva. Ebben, mint már szó esett róla, csalódnuk kellett.

Mindenesetre előállt az a helyzet, amelyre a németek már régóta áhítoztak: szabadon vívhattak egy egyfrontos háborút. Egy végzetes napon, 1917. november 11-én Ludendorff elhatározta, hogy a következő év során döntő győzelmet arat nyugaton. Elfogadható érvek szóltak mellette. Az idő a németek ellen dolgozott. Az antant blokádja súlyos

161. Ludendorff azon tépelődik, hogyan nyerje meg a háborút

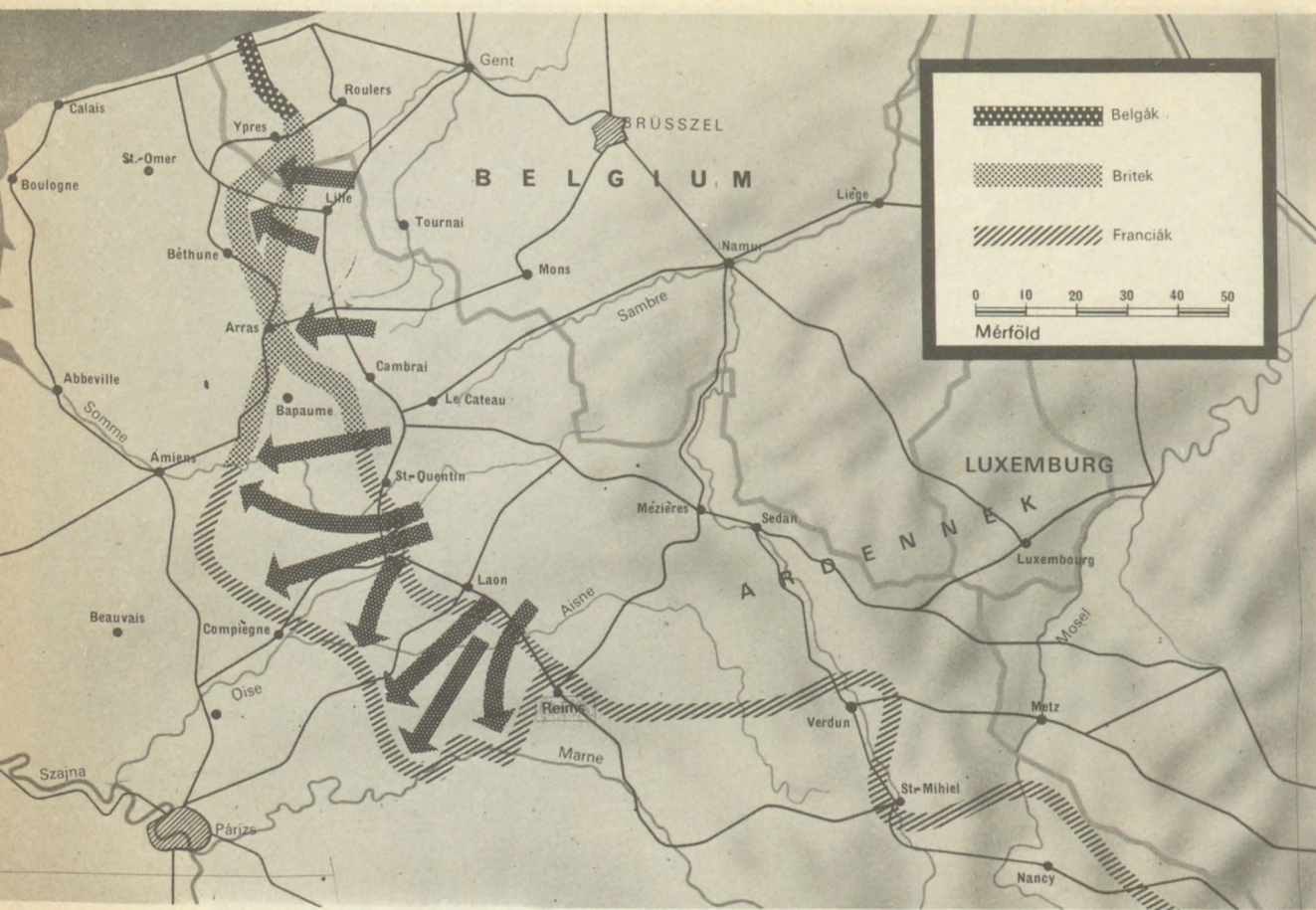
hiányokat okozott, nem is annyira élelmiszerekből, mint ipari nyersanyagokból. Franciaországba egyre nagyobb számban érkeztek az amerikai csapatok. Németország szövetségesei, különösen Ausztria-Magyarország, egyre gyöngébb lábakon álltak. Úgy látszott, ez az utolsó lehetőség arra, hogy kiüssék Franciaországot és Nagy-Britanniát a háborúból. Ám mindeme érvek alig voltak többek ürügynél, akárcsak azok az érvek, amelyekkel az előző évben Haig indokolta a flandriai offenzívát. A német hadsereg erejéből bőven futotta volna a sikeres védekezésre; és számítani lehetett arra, hogy ha 1919-re az amerikaiaké lesz a főszerep Európa színpadán, akkor nem arra használják föl az erejüket, hogy megsemmisítsék Németországot, hanem hogy fölvilágosult békét kényszerítsenek az antantra és a németekre egyaránt. Ludendorff épp ettől félt igazán. A

162. Birodalmi háborús kabinet, kutyával

németek legtöbbje esetleg örömmel fogadott volna egy valódi megegyezésen alapuló békét; ő és a vezérkar azonban politikailag megsemmisült volna, ha nem teljes győzelemmel a tarsolyukban térnek vissza. Gyakorlati szinten pedig Hindenburgot és Ludendorffot a teljes győzelemre való törekvésre ösztönözte a korábbi siker, a flandriai brit támadások visszaverése — szöges ellentétben Haig állításával, hogy inukba szállt volna a bátorságuk. Leginkább azonban Ludendorff épp olyan tábornok volt, mint Haig: a teljes győzelem képe egyszer befészkelte magát az agyába, s aztán már nem tudott megszabadulni tőle.

A németeknek nem voltak új fegyvereik az offenzívához. A vezérkar egészen 1918 augusztusáig nem sürgette a harcok hadrendbe állítását. A gyalogságnak nem voltak gépi szállítójárművei. Ludendorff számbeli fölényrel sem igen dicsekedhetett. A nyugati fronton nagyjából egyenlő erők álltak szemben egymással, még azután is, hogy a németek odavittek ötvenkét hadosztályt a keleti frontról. Ludendorff fő erőssége az új taktika volt, amely föllevenítette a meglepetés feledésbe merült fortélyát. A támadó erők titokban, az éj leple alatt foglalták el a helyüket. A német vonalak mögött a vonatok szüntelenül jártak föl-alá, hogy álcázzák a valódi csapatmozdulatokat. Nem terveztek tüzérségi előkészítést. Könnyű erőknek kellett előrenyomulniuk, megkeresni a gyönge pontokat, nem pedig a gyalogság hatalmas tömegeit véreztetni el az erős pontokon. Ludendorff stratégiájának is volt egy új eleme. A front kulcsát ő is Ypres-től délre látta, pontosan úgy, mint Haig, csak a másik oldalról. Ha a németeknek ott sikerül áttörniük, nemcsak a La Manche-csatorna kikötőit érik el. Át tudják karolni az egész szárnyat, és északról felgöngyölíteni a frontot. Ludendorff azonban ezt második hadmozdulatának szánta. Az elsőre délen került volna

Az 1918-as német offenzíva

sor, a brit és a francia erők találkozásánál. Ez elvonta volna a britek figyelmét a kritikus pontról. Földrajzilag, noha persze módszerben nem, Ludendorff először egy Somme-ot, aztán egy Passendalét akart gyors egymásutánban; nagyratóró koncepció volt, és majdnem sikerült is.

Az antant tábornokai tisztában voltak azzal, hogy német offenzíva van készülöben. 1917 végére még Haig is rájött, hogy nem kezdheti újra Flandriában a kénytelen-kelletlen abbahagyott támadásokat. Pétain követelőzött, hogy az angolok vegyék át a francia front újabb szakaszát. A nemrég még oly magabiztos Haig most azt bizonygatta, hogy minden emberre szüksége van. Most jutott lehetőséghez a versailles-i Legfelső Haditanács. Javasolta, hogy állítsanak fel egy közös antant tartalékerőt, amely körülbelül harminc hadosztályból állna, a Haditanács közvetlen parancsnoksága alatt. Ily módon ténylegesen Foch, a katonai bizottság elnöke határozta volna meg a stratégiát. Az egyesített parancsnokság kerülő úton jött volna létre. Sir William Robertson ismét tanúbizonyságát adta szívós ellenálló képességének. Titokban levelet írt Asquithnak, sajtóhadjáratot szervezett, visszahívta Haiget Franciaországból. Megint Lloyd George sorsa forgott kockán. Az alsóházban éles szóváltásokra került sor. Amikor a király a tábornokok pártjára állt, Lloyd George válaszul a lemondásával fenyegetőzött. V. György végül engedett. Haig, a király embere is bölcsen engedett. Egyedül Robertson távozott a hivatalából: a nyugati frontnak ez az elkötelezett híve Kelet-Anglia parancsnokságát kapta meg — jó tréfa volt ez Robertson rovására, még az is lehet, hogy szándékos. Lloyd

George átvészelte a válságot, Haigtól azonban továbbra sem szabadult meg. A közös tartalékról a nagy izgalomban megfélekedtek. Haig és Pétain kijelentette, hogy nincsenek nélkülözhető csapataik; csak egymás kölcsönös támogatásában egyeztek meg, ha úgy hozza a szükség. Egyre több figyelmeztetés érkezett a német előkészületekről. Néhány brit hírszerző tisztnek még a támadás körülbelüli időpontját is sikerült kiderítenie. Haig nem törődött ezekkel a figyelmeztetésekkel. Erői zömét északra összpontosította. Helyesen ismerte föl, hogy az a létfontosságú rész, viszont ezért nem készült föl a védekezésre Ludendorff előkészítő csapása ellen. Haig különben is még mindig arról ábrándozott, hogy talán ő maga indíthat offenzívát — természetesen csakis Ypres-nél. Később, a német sikerek után Haig áthárította a felelősséget Lloyd George-ra. Azt állította, hogy a franciaországi hadseregnek szántszándékkal nem adtak elég embert, hogy megakadályozzák az új offenzívát. A legenda a mai napig is föl-fölbukkan. Azt a döntést, hogy tartsák Angliában az embereket, a hadügyminisztérium hozta. Kétségtelen, hogy hatalmánál fogva Lloyd George megmásíthatta volna a hadügyminisztérium döntését, és az is kétségtelen, hogy mivel nem bízott Haigben, meg sem próbálta megmásítani. Mindazonáltal a német győzelmeket nem az tette lehetővé, hogy kevés katona volt a brit oldalon. Ott voltak a katonák, de nem a megfelelő helyen. A védelmet tovább gyöngítette az, hogy rosszul is osztották el őket. Az angolok a németektől elesett mélységi védelmet alkalmazták, de hátrányára változtatták meg. Ahelyett, hogy az első vonalból afféle lökhárítót, kevés emberrel védett ütközőszakaszt csináltak volna, feltöltötték a létszámuk harmadával, és ily módon az erejük egyharmada odalett, mielőtt még az igazi csata elkezdődött volna.

A németeknek a kezére játszott még valami, amiért senkit sem lehet hibáztatni, és amit senki sem látott előre. 1918. március 21-én sűrű köd volt. Történetesen ezt a napot jelölték ki a somme-i német támadásra. A német gyalogság szinte észrevétlenül tudta lerohanni a

163. Az offenzíva, amellyel Németország elveszítette a háborút

brit géppuskaállásokat. Nemsokára az egész vonal szétesőben volt. A brit katonák, beleértve a tisztek többségét is, a háborúban kezdték a katonáskodást. Arra képezték ki őket, hogy tartsák a lövészárkot, és hébe-hóba támadást indítsanak belőle. Semmi tapasztalatuk nem volt a nyílt terepen való hadviselésben, és tanácstalanok voltak, amikor kikergették őket a gondosan előkészített fedezékrendszerükből. Messzire visszavonultak, és menet közben tanultak. Haig tartalékai messze északon voltak. Pétain megtartotta az ígérését, küldött erősítést — sőt, többet is, mint amennyit megígért, hat hadosztály helyett tizenháromat. De nem titkolta, hogy a fő célja Párizs védelme, míg Haig a La Manche-parti kikötők védelmére készült. A helyzet a brit és a francia erők egymástól való elszakadásával fenyegetett. Haig megkésve bár, de fölfedezte a korábban ellenzett legfelsőbb parancsnokság előnyeit. Sürgős táviratot küldött a háborús kabinetnek. Lord Milner átjött a kontinensre.

Március 26-án, miközben a brit hadsereg még mindig visszafelé özönlött, az angol és a francia vezetők tanácskozássra gyűltek össze Doullens-ben. Amikor Pétain belépett a helyiségbe, rámutatott Haigre, és azt suttogta Clemenceau-nak: „Íme, egy tábornok, aki kénytelen lesz a harctéren lemondani; én pedig utána!” Néhány perc múlva becsörtetett Foch, és csak úgy sugárzott belőle a magabiztosság. Rájuk förmedt: „Miért nem harcolnak? Én egyfolytában harcolnék! Én ott harcolnék Amiens előtt. . . Szakadatlanul harcolnék!” Milner kihívta Clemenceau-t a szobából, és azt mondta: „A brit tábornokok elfogadják Foch tábornok parancsnokságát.” Haig buzgón helyeselt. A döntést anélkül hozták, hogy megtanácskozták volna a háborús kabinettel. Fochot megbízták „a szövetséges hadseregek koordinálásával”. Hatalma gyorsan nőtt. Április 3-án az ő feladata lett „a hadműveletek stratégiai irányítása”. Április 14-én megkapta „a franciaországi szövetséges hadseregek főparancsnoka” címet. Elméletben fölötte állt minden antant irányító szervnek. A gyakorlatban Clemenceau megpróbálta rángatni erre-arra, és ez néha sikerült is neki. Ráadásul Foch csak rábeszélhetett, de nem kényszeríthetett. Ahogy saját magáról mondta, „operai karmester” volt, „aki jól üti a taktust”. A valóságban azért valamivel több volt: olyan karmester, akinek saját hangszere is van. Noha a harcoló csapatoknak nem parancsolt, a tartalékaik az ő kezében voltak, és ő döntötte el, hogy mikor vessék be őket. Korábban mindegyik antant parancsnok azonnal bevetette a tartalékjait, amikor német támadás érte. Most Foch visszatartotta a tartalékokat, nem törődve először Haig, aztán Pétain jajveszékével. Amikor fölhasználta, akkor ellentámadásra használta őket, nem pedig rések betömésére. Az, hogy Foch kezében voltak a tartalékok, segít megértenünk az 1918-as hadjárat látszólagos paradoxonját. A németek mélyebben nyomultak előre, mint korábban bármikor, sokkal nagyobb területeket foglaltak el, mint korábban bármikor, mégis döntő vereséget szenvedtek. Foch azzal, hogy hagyta előrenyomulni őket, voltaképpen föltámasztotta a mozgóháborút, ami az egyetlen módja volt a háború megnyerésének. Azon túl, hogy ő parancsolt a tartalékoknak, Foch legfeljebb annyit tehetett, hogy félreáll, és reméli a legjobbakat. Érdemi legfelső parancsnokság nem létezett, és nem volt egyesített vezérkar sem. Az antant parancsnokok ritkán kérték ki egymás véleményét. Haig, Pétain és Pershing, az amerikai parancsnok csak egyszer ült össze Fochsal, hogy megbeszéljék a stratégiát, de akkor sem született teljesen összehangolt haditerv. Végig három különálló hadsereg harcolt.

Közben a német támadás lendülete fokozatosan alábbhagyott. Az antant tartalékai gyorsabban megérkeztek vasúton, mint ahogy a támadó gyalogság a saját lábán előrenyomulhatott. Ludendorff, aki vérszemet kapott a sikertől, megszegte a saját szabályát: folytatta a támadást akkor is, amikor makacs ellenállásba ütközött. Március

28-án kiterjesztette az offenzívát északra, Arras felé, és úgy vélte, hogy a csapatai egyetlen nekirugaszkodással elérik Amiens-t. Arras-nál nagy brit erők álltak. A németek nem tudtak áttörni. Benyomultak egy zsákba, amelynek az oldala egyre vastagodott körülöttük. Áttörés helyett egy veszélyes kitüremkedésben találták magukat. Április 5-én leállították az offenzívát. A németek nagy veszteségeket okoztak, és talán még nagyobbakat szenvedtek. Ráadásul a német katonáknak a kedvét szegte, amikor látták, milyen fényűző a britek ellátása. Nem tudták leküzdeni azt az érzést, hogy ők már elveszítették a háborút. Angliában Lloyd George, mint mindig, most is energikusan reagált a kihívásra. Március 23-án személyesen ment át a hadügyminisztériumba, ahol zűrzavar és elkeseredés fogadta. A saját felelősségére átirányított minden rendelkezésre álló csapatot Franciaországba, és megháromszorozta a La Manche-csatornán át közlekedő csapatszállító hajók számát. Ezután megrohanta a külügyminisztériumot, és táviratot küldött Wilson elnöknek, amelyben azonnali amerikai segítséget kért. Lloyd George föllépése ebben a válságban ugyanolyan drámai és majdnem ugyanolyan döntő jelentőségű volt, mint a konvojok elindítása az előző évben. Az amerikaiak teljesítették a kívánságát. Korábban Pershing ragaszkodott ahhoz, hogy a csapatai csakis független hadseregeként harcoljanak. Most ideiglenesen beleegyezett, hogy erősítésként csatolják őket a brit és a francia haderőhöz.

Ludendorff még mindig nem mondott le a várva várt második, északi csapásról. Ereje azonban fogyott. Csak tizenegy friss hadosztályt tudott beállítani az eredetileg tervezett

164. Ők állták el a Párizsba vezető utat: francia katonák a német offenzíva után, 1918 májusában

harmincöt helyett. A hadművelet nevét sokatmondóan megváltoztatták Szent Györgyről Georgette-re. Április 9-én a németek támadást indítottak Flandriában Hazebrouck irányában. Váratlan szerencse érte őket. Ott a vonalat csak egyetlen kimerült, elcsigázott, a lecserélését váró portugál hadosztály védte. Nem érdemes részletezni, hogy miért és mikor lépett be Portugália a háborúba. Így vagy úgy, a nyomorúságos csapatok ott voltak. Az első roham szétzilálta őket. A németek ötven kilométer szélességben áttörtek, de csak nyolc kilométeres mélységben. Ludendorff megint vérszemet kapott a sikertől, oda kezdte zúdítani minden rendelkezésre álló tartalékját. A britek kivonultak Passendaléből, melyet az előző évben oly keserű áldozattal vettek be. Haig a kikötőket féltette. Április 12-én kiadta híres napiparancsát: „Sarokba szorítva, de ügyünk igazságába vetett hittel mindegyikünknek harcolnia kell a végsőkig!” Ennek nagy hatása volt Angliában, a harcoló csapatok soraiban azonban legfeljebb gúnyolódást váltott ki. Foch viszont nem keseredett el. Makacsul állította, hogy ez a támadás „nem az igazi”. Mint rendesen, saját offenzívájára akarta tartogatni a tartalék erőket. Végül bevetett négy francia hadosztályt. Április 29-ére a német támadás megakadt. Ludendorff megint engedett a kísértésnek, és nem hagyta abba időben; ezúttal nem sok eredményt tudott fölmutatni. De nem ingott meg abban az elhatározásában, hogy valamiképpen áttöri a flandriai vonalat. Úgy döntött, hogy egy további, még bonyolultabb cselre van szükség. Így hát nagyszabású elterelő hadműveletet tervezett a franciák ellen, hogy elvonja északról a tartalékaikat. Ezután majd végre sor kerülhet a „Hagen” elnevezésű döntő hadműveletre, a brit front felgöngyölítésére!

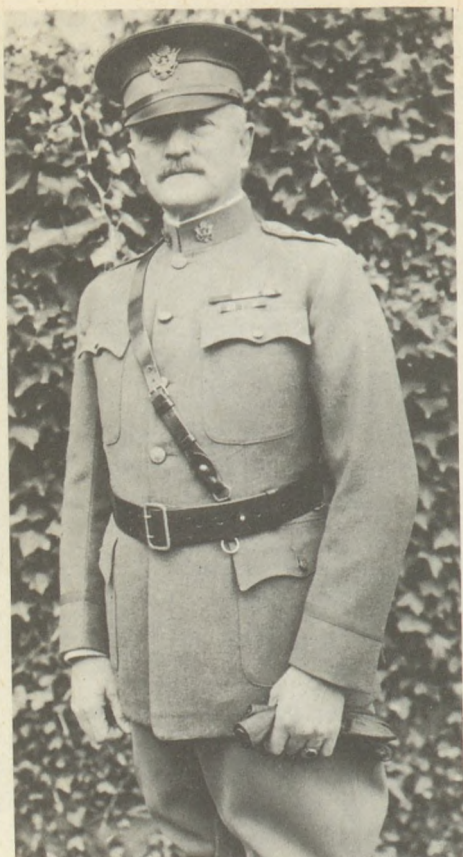
Az új német haditerv előkészületei majdnem egy hónapig tartottak. A német katonák nagy lelkesedéssel kezdték el az 1918-as hadjáratot. Most már a saját offenzíváik kezdték

megviselni és lehangolni őket, pontosan úgy, mint korábban a franciákat és az angolokat. Az állandó frontváltásoknak Ludendorff minden bizonnyal látta az értelmét, a közkatona azonban elbizonytalanodott tőlük, és csak annyit értett az egészből, hogy az oly sokszor megígért döntő győzelem végül mégsem jött el. Az antant csapatok viszont új erőt merítettek minden egyes visszavert csapásból, éppúgy, mint az előző évben a németek. Előzőleg Joffre, Haig és Nivelle kis híján elveszítette a háborút az ismételt offenzívákkal. Most Ludendorff követte a példájukat. A veszély másra is rákényszerítette az antant hatalmakat. Olyan fegyverekhez nyúltak, amelyeket mindeddig botrányosan erkölcsstelennek tartottak: Lord Northcliffe, a sajtókirály közreműködésével ideológiai hadviselésbe kezdtek. A német katonákat demokratikus propagandával, no meg a dezertálásra való nyersebb felszólításokkal bombázták. Ezek a felhívások nemigen értek el hatást addig, amíg nem segítettek nekik a harctéri vereségek. Northcliffe és társai jobb célpontot találtak Ausztria-Magyarországban. A tárgyalásos békére irányuló kétbalkezes Habsburg-tapogatózások egészen addig tartottak, amíg híre nem érkezett Ludendorff első sikereinek. Akkor Károly császár és tanácsadói arról kezdtek ábrándozni, hogy a Monarchia talán mégis túlélheti a háborút, ha csak német csatlósként is; sőt, a német vezetés alatt egyesített Közép-Európa gondolata is megfordult a fejükben.

Az antant válaszul teli torokból lázítani kezdte a Monarchia nemzetiségeit. A háborúból ily módon felforgató tevékenység lett; olyan tisztességben megőszült

◀ 165. 166. A háború szörnyűségei: francia menekültek és francia tehén 1918-ból

167. Pershing tábornok, a feltétel nélküli megadás híve

államférfiak hirdették a forradalmat, mint például Balfour. A csehek azt kérték, hogy az antant ismerje el őket szövetségesnek. Új és ellenállhatatlanul csábító érvük volt mellette. Valamivel korábban Oroszországban összegyűjtötték a cseh hadifoglyokat, hogy visszatérjenek hazájukba Szibérián és a Csendes-óceánon át. Az általános zűrzavarban megszervezték saját légiójukat, és megszervezték az útjukat a transzszibériai vasútvonal mentén. A bolsevikok először rokonszenveztek velük, de később arra a meggyőződésre jutottak, hogy az ellenforradalom vagy az antant intervenció titkos ügynökei. Május 14-én összetűzésre került sor csehek és magyarok között egy sivár szibériai vasútállomáson, Cseljabinszkban. A bolsevik kormány riadtan elrendelte, hogy a légiót le kell fegyverezni. Ehelyett a cseh légió ellenőrzése alá vonta az egész transzszibériai vasutat Szamarától Irkutzkig. Ezzel az antant szemében hősök lettek: egy magasztos demokratikus elv képviselői, ugyanakkor azonban a bolsevikok elleni intervenció előrevetett egységei is. Az oroszországi antant intervenciót szocialistaellenes kereszteshadjárat helyett a csehek megmentésére irányuló akciónak lehetett föltüntetni. Még Wilson elnök is elfogadta ezt az érvelést, és vonakodva hozzájárult egy szibériai japán intervencióhoz. Ily módon az antantnak már küszöbön állt a második háborúja, mielőtt befejezte volna az elsőt. A csehek megkapták jutalmukat. Elismerték őket a szabadságukért küzdő népnek, majd nemsokára — mint csehszlovákokat — olyan népnek, amely jogot szerzett az önálló államiságra. Ezzel megkondult a vészharang a Habsburg-birodalom fölött. Azt túlélhette volna, hogy a perifériáin területeket veszít el a szerbek vagy a románok javára; a független Csehszlovákia azonban a szívét vágta ki. Ilyen furcsa módon tehát egy több évszázados birodalomra a halálos csapást a messzi Cseljabinszk vasúti peronján mérték.

A Monarchia egyetlen esélye most már nem a különbéke volt, hanem a német győzelem. A központi császári hatalom szétzilálódott Ausztria-Magyarországon, nem is annyira a tényleges megpróbáltatások, mint az általános kiábrándulás miatt. Noha az élelmiszerellátás — Ukrajna búzájának köszönhetően — kielégítő volt, az emberek már nem tisztelték a törvényt. A gabonaszállító vonatokat kifosztották. Az Oroszországból hazatért hadifoglyok és katonaszökevények fegyveres csapatokba verődve fosztogatták a vidéket. Most már nemcsak az emigránsok jövendölték a Monarchia bukását. Vezető politikusok nyíltan beszéltek róla a parlamentben. Az újságok elkerülhetetlennek tekintették, mint mondjuk azt, hogy télen havazni fog. Lelkileg maga Károly császár is készülődött már a száműzetésre.

Miközben a franciaországi háború a tetőpontja felé haladt, a többi fegyvernem is újból aktivizálódott. 1917-ben a német hadiflotta szinte meg sem mozdult. 1918 áprilisában Scheer admirális elhatározta, hogy lecsap valamelyik Norvégiából jövő brit konvojra. Ezek a konvojok bányafát szállítottak, ezért életbevágóan fontosak voltak — olyan fontosak, hogy a Grand Fleet, a Nagy Flotta egységei kísérték őket. Scheer április 23-án futott ki; az egyik konvojt egy nappal lekészte, a másik csak másnap jött. Pontosan ugyanakkor viszont az angolok nagyobb — bár nem teljes — sikert értek el. Keyes

168. Brit katonák fedezéket rögtönöznek

169. A régi módszernél nincs jobb: működik a galambposta 1918 áprilisában

ellentengernagy támadást intézett Zeebrugge és Ostende ellen, hogy a német tengeralattjárók számára használhatatlanná tegye a két kikötőt. Zeebruggénél elsüllyesztettek torlasznak három hajót, bár a hajóutat nem zárták el teljesen. A háború egyik legmerészebb, noha teljesen céltalan akciója volt ez: a német tengeralattjárók alig használták a két kikötőt. Hatásosabb, bár kevésbé látványos volt az a mélyvízi aknazár, amelyet Keyes a calais-i szorosban rakott le. A britek és az amerikaiak létesítettek egy másik aknavonalat is az Orkney-szigetektől egészen a norvég partokig, ez azonban soha nem készült el teljesen. A hajóvesztések továbbra is súlyosak voltak, de az új hajók gyorsabban épültek.

Az Anglia elleni német légitámadások 1918 májusában befejeződtek, bár addigra már kiváltották azt a hisztérikus követelést, hogy megtorlásul internáljanak minden ellenséges nemzetiségű idegent. Ennek fő szószólója Pemberton Billing volt, „légügyi képviselő”, mellesleg egy híres rágalmozási per hőse, aki a per során azt állította, hogy a németek birtokában van a homoszexuális praktikák Fekete Könyve, amelyben 47 000 prominens angol személyiség neve van följegyezve. A franciák mindeddig megúszták a légitámadásokat. Nagypénteken azonban lehullottak Párizsra az első lövedékek a Kövér Bertából, az óriás német ágyúból, amelyet Párizstól százötven kilométernyire állítottak föl. A németek ettől kezdve rendszeresen lőtték Párizst, és noha végzetes csapást nem mértek rá, nagy vérvesztést okoztak. Még egy dátumot érdemes megemlíteni. 1918. április 1-jén megalakult a Royal Air Force, a brit Királyi Légierő, a világ első önálló légierője. Legsürgősebb feladata elsősorban a franciaországi brit haderő támogatása volt, de önálló légioffenzívát is indított — sőt már Berlin bombázására készült, amikor közbejött a fegyverszünet. Ez a megvalósulatlan támadás örökül hagyta a jövőre azt a hitet, hogy a bombázással önmagában meg lehet nyerni egy háborút.

De mindezek csak epizódok voltak a franciaországi nagy csata mellett. Egész májusban vonultak dél felé a német csapatok, a legnagyobb titokban, hogy az antant hírszerzés ne is sejtse. Ludendorff az Aisne-nél szándékozott támadni, Nivelles 1917-es kudarcának színhelyén. A szerencse ismét a kezére játszott. Az antant ezen a ponton nem számított támadásra — olyannyira nem, hogy a vonalat öt kimerült brit hadosztály tartotta, akiket pihenni küldtek oda a flandriai harcok után. Ráadásul a frontszakasz parancsnoka, egy régimódi francia tábornok nem okult a korábbi tapasztalatokból, és minden emberét az első vonalban helyezte el. Május 27-én tizennégy német hadosztály egyből áttörte a védelmet, és egyetlen nap alatt tizenhat kilométert haladt előre, a legtöbbet a már-már a múltba vesző 1914. augusztusi előrenyomulás óta. Június 3-ára a németek elérték a Marne-t, és mindössze kilencven kilométernyire voltak Párizstól. Ludendorff megint nem tudott ellenállni a siker csábításának. Új erőket nyomott be a résen, amelyek aztán elakadtak, amikor Foch végre megmozdította a tartalékjait. A németek megint zsákba nyomultak be; nem szakították át a francia frontot. Még Foch tartalékjainak a zömét sem csalták oda, azok továbbra is északon maradtak. Mindazonáltal a német előrenyomulás jókora riadalmat keltett. Földidéződtek 1914 rémes emlékei: a francia újságok címlapjain megint föltűnt a „Marne” szó. A képviselőházban sokasodtak a bíráló megjegyzések. Clemenceau szilárdan kitartott, még saját tekintélyét is kockára tette, hogy megvédje Foch-t. Számos beosztott tábornokot menesztettek, a régi jó recept szerint. Hogy a baj még nagyobb legyen, a csapatokon végigsöpört a „spanyolnátha” néven ismert influenzajárvány, az évszázad legnagyobb tömeggyilkosa. Az ősz folyamán végigszárguldott az egész világon, súlyos pusztítást vitt véghez a polgári lakosságban. Egyedül Indiában többen haltak bele, mint ahányan a háború négy éve alatt elesetek az összes csatatéren együttvéve. Lázasan háborúztak az emberek.

170. 171. A Kövér Berta lövi Párizst

172. A merész húzás, amely nem sikerült: brit hajók kis híján elzárják a zeebruggei kikötőt

A döntés még egyszer, utoljára Ludendorff kezében volt. Az ismételt sikerek ellenére sem tudott győzni. Azt fontolgatta, hogy politikai hadviselést kellene folytatni, mint az ellenség, és félrevezető kompromisszumos békeajánlatokkal megzavarni őket. Amikor azonban Kühlmann külügyminiszter június 24-én ország-világ színe előtt valóban megpróbálkozott ezzel a húzással, Ludendorff megijedt, hogy nem az ellenség, hanem a németek fognak megzavarodni. Kühlmannt sürgősen lemondatták. Ezzel elveszett a tárgyalásos megoldás utolsó kis reménye is. Németország hivatalosan újra kinyilvánította azt a szándékát, hogy ragaszkodik a meghódított területekhez, különösen Belgiumban. Ily módon a belgiumi invázió, amely eredetileg a győzelem délibábjával csábította a németeket, végül tovább taszította őket a vereség felé. Ludendorff még nem állt készen a végső flandriai csapásra. Még több francia erőt akart délre csalni, azonkívül erősítenie és mélyítenie kellett az új kiszögellés szárnyait. Legalábbis ezek voltak azok a többé-kevésbé ésszerű érvek, amelyeket át tudott gondolni. A lelke mélyén azonban kábult volt a kapott ütésektől, csak gépies fenyegető mozdulatokat tett, mint a tántorgó bokszoló, és a valóságban már közel járt ahhoz, hogy minden csapása jobban gyöngítse önmagát, mint az ellenséget. Az előkészületek mindazonáltal még az eddigieknél is nagyobb szabásúak voltak — ötvenkét német hadosztályt vontak össze a Reimstől keletre és nyugatra indítandó támadásra. Ezúttal az antantot nem érte meglepetésként a dolog.

Foch jól érezte, hol és mikor támadnak majd a németek. Felszólította Haiget, hogy vegye át egy hosszabb frontszakasz védelmét, felszabadítandó a francia csapatokat az ellentámadásra. Most a brit háborús kabinetben volt a riadalom sora. Ők, akik korábban Haig nyakára ültették Fochot, most arra buzdították Haiget, hogy mondjon nemet a legfőbb parancsnoknak. Haig nem állt kötélnek; noha kevésbé bízott Fochban, még kevésbé bízott a civil miniszterekben.

Az új német offenzíva július 15-én indult meg. Ez lett az utolsó. A franciák gyorsan tanultak korábbi kudarcaikból — nem először a háború során. Reimstől keletre az arcvonalon csak könnyű védelem várta a németeket, amelyet a támadáskor gyorsan hátravontak, egészen addig, amíg két oldalról géppuskatűz alá vették, s így megállították a németeket. Reimstől nyugatra a németek előbbre jutottak: ekkor nyomultak a legközelebb Párizshoz. Clemenceau már azt dörögte, hogy Foch egyre kevésbé ura a helyzetnek. A valóságban éppen az ellenkezője történt. Foch elképzelései és a tényleges helyzet végre megfelelték egymásnak. Július 18-án a franciák megrohanták a német előrenyomulás védtelen jobbszárnyát. Most az ő kezükre játszott a reggeli köd. A háború során először és utoljára követték a cambrai tömeges harckocsitámadás példáját. A német vonalat áttörték. Aztán jött a régi gond: a francia gyalogság csak hat kilométernyit nyomult előre, mielőtt új akadályokba ütközött. A német vonalat helyreállították. A franciák rájöttek, hogyan kell rést ütni az ellenséges védelmen, és nemsokára az angolok is rájöttek, de egyikük sem tudta, hogyan lehet nyitva tartani. A német vonal sértetlen maradt egészen a háború végéig.

A német jobbszárny engedett a nyomásnak, miközben az előrevetett csapatok még mindig Párizs felé nyomultak. Ludendorff annyira bízott a sikerben, hogy főhadiszállását

173. Gyógyszerhirdetés védi a londoni buszt a spanyolnátha ellen

174. Francia katonák óvatos offenzívája 1918-ban

már áthelyezte északra, Mons-ba, onnan akarta kiadni július 20-án a parancsot a „Hagen” offenzíva megindítására. Ehelyett megjöttek a hírek a Marne-nál fenyegető katasztrófáról. Ludendorff sürgősen parancsot adott a visszavonulásra. A német csapatok visszaözlöttek a Marne mögé, kimenekültek a franciák csapdájából. A „Hagent” lefűjták; elméletben csak elhalasztották, amíg az antantot felőrli a német védekező hadviselés, a valóságban azonban örökre eltűnt a süllyesztőben. Fordult a kocka. Négy nappal később, július 24-én Haig, Pétain és Pershing összegyűlt Foch főhadiszállásán. Foch kijelentette, hogy elérkezett az ideje az általános offenzívának. Haditerve nem volt más, mint Joffre régi stratégiája, csak ezúttal jobb taktikával és nagyobb erőforrásokkal. Az angolok a legészakibb szakaszon támadnak, Ypres-től indulva; az amerikaiak a legdélebbi részen, Verdun közelében. A francia csapatok állandó nyomást gyakorolnak a középső szakaszon, és ezáltal lekötik a német erő zömét. Ily módon az egész német hadsereget be lehet keríteni.

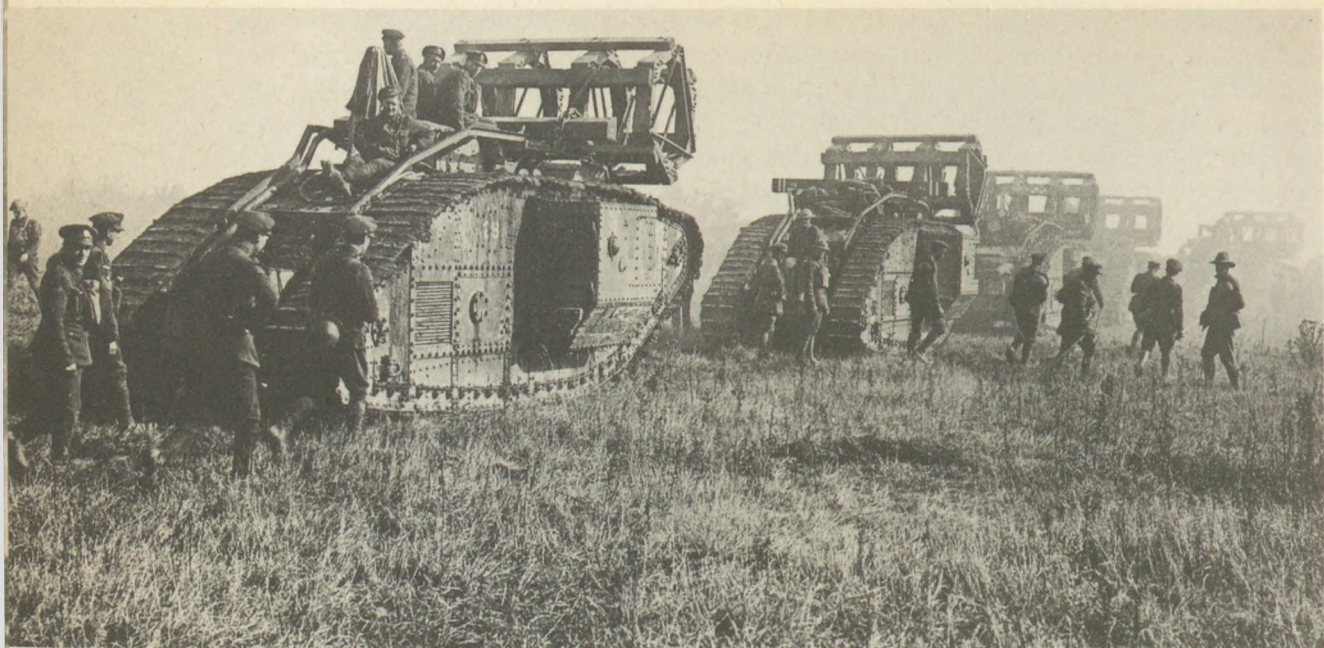
A végeredmény győzelem lett, de nem úgy, ahogy Foch tervezte. Úgy kellett elfogadnia a sikert, ahogy jött, nem úgy, ahogy ő szerette volna. A nagy bekerítésre csak szeptember közepére tudtak fölkészülni. Addig Haig kigondolt néhány helyi jelentőségű hadműveletet, hogy kedvezőbb helyzetbe kerüljön. Közvetlen szándéka az volt, hogy fölszabadítsa az Amiens-től keletre húzódó vasútvonalakat. Kanadai csapatokat csoportosítottak át oda nagy titokban, az új német módszer szerint. Az ausztrálok támogatták őket, akik Sir John Monash személyében a magukénak mondhatták az első világháború egyetlen

alkotóan eredeti gondolkodású tábornokát. Augusztus 8-án megindult a brit támadás. Végre okultak a cambrai tapasztalatokból: 456 harcocsit vetettek be. A sűrű reggeli köd sem maradt el. A brit csapatok jó tíz kilométernyit nyomultak előre. Aztán, mint rendesen, megkeményedett az ellenállás. A harcocsik gyorsabban haladtak, mint a lovasság, a gyalogság pedig lemaradt mindkettő mögött. Foch tovább akarta erőltetni a régimódi frontális támadást. Haig először beleegyezett; aztán alárendelt parancsnokai rábeszélésték, hogy ahol az ellenség túl erősnek bizonyul, ott álljanak meg. Ily módon a véletlen segítségével Foch és Haig akaratlanul rábukkant egy új és okosabb módszerre — hogy ne az erős, hanem a gyöngye pontokon támadjanak. Ezt rögtön a maguk érdemének is tulajdonították. Négy héten át egymást követték a gyors, határozott, rövid antant támadások: augusztus 10-én a francia harmadik hadsereg, augusztus 17-én a tizedik hadsereg, augusztus 21-én a brit harmadik hadsereg, augusztus 26-án a brit első hadsereg részéről. Az utolsó támadás során, szeptember 12-én az amerikai hadsereg első független akciójával nem egészen huszonnégy óra alatt felszámolta a Verduntól délre levő St. Mihiel-i német kiszögellést.

Ludendorff később augusztus 8-át „a német hadsereg fekete napjának” nevezte. Nem mintha stratégiai szempontból létfontosságú pozíciók veszték volna el. Sőt, az augusztus 8-ától szeptember 12-éig tartott egyhónapos küzdelem sehol sem vágta el a német vonalat. Mindössze arra kényszerítette a németeket, hogy feladják a március 21. óta elfoglalt, nehezen védhető kiszögelléseket, és erősebb védelmi pozíciókba húzódnak vissza.

Az 1918-as antant offenzíva

175. Brit harckocsik indulnak a Hindenburg-vonal ellen

Ráadásul az antant erők, újra offenzívában lévén, megint nagyobb veszteségeket szenvedtek. Augusztus 8. igazi hatása pszichológiai volt: szétfoslatta a győzelembe vetett hitet, amely mindaddig előre hajtotta a németeket. A német katonák addig azt hallották, hogy ez lesz a döntő csata. Most megértették, hogy valóban az volt. Már nem akartak győzni. Csak be akarták fejezni a háborúzást. Augusztus 15-én már maga Ludendorff is elismerte, hogy a háborút nem győzelemmel, hanem tárgyalásokkal kell majd befejezni. Még mindig azt hitte, megvárhatja vele 1919-et. A másik oldalon Foch egyetértett vele: szeptember közepe már késői időpontnak látszott a végső hadjárat megindítására.

Szeptember 26-án mégis megkezdődött a nagy offenzíva. Nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A döntő csapást az amerikaiaknak kellett mérniük Argonne-ban: előrenyomulásuknak a várakozás szerint szét kellett volna zilálnia a német utánpótlásvonalak teljes rendszerét. Az amerikaiak még nem okultak a tapasztalatokból. Pershing a régi recept szerint az erős pontokon támadott ahelyett, hogy megkerülte volna őket. A csapatok gyakran arra vártak, hogy fölszálljon a köd, ahelyett, hogy örültek volna neki. Az eredmény az lett, hogy több mint 100 000 embert veszítettek, a fegyelem gyakran megbomlott, és több mint egy heti harc árán csak 12–13 kilométert tudtak előrenyomulni. Északabbra a brit csapatok sikeresebbek voltak, sőt át is jutottak a Hindenburg-vonalon. Flandriában azonban újra diadalmaskodott a régi ellenfél, a sár: nem lehetett felgöngyöltíteni a német jobbszárnyat. A németek nem hagyták bekeríteni magukat, hanem erősen tartották a két szárnyat, középen pedig engedtek, ezáltal fokozatosan, egyenletesen rövidítették a vonalukat és javították a helyzetükön.

Váratlanul eljött azonban a nagy pillanat: szeptember 29-én Ludendorff azonnali fegyverszünetet sürgetett. Erre részben az az egyébként alaptalan aggodalma indította, hogy az antant erők áttörnek, de sokkal inkább a távoli, elfelejtett szaloniki frontról kapott hírek. Nyakatekert módon ugyan, de ez is Ludendorff műve volt. Még 1917 vége felé Clemenceau visszarendelte Sarrailt, a „republikánus” tábornokot Szalonikiból. Guillaumat, az egyik legnagyobb csodálatnak örvendő francia katonai vezető került a

helyére. Cselekedni azonban nem engedték. 1918 júniusában, amikor a német támadás Párizst fenyegette, Guillaumat-t hazarendelték, arra az esetre, ha a közvélemény Pétain leváltását követelné. Szalonikiben Franchet d'Esperey, a Clemenceau által menesztett egyik tábornok lépett a helyébe. Mire Guillaumat Párizsba ért, a német előrenyomulást megállították. Pétain biztonságban volt. Guillaumat azon vette észre magát, hogy semmi dolga. Így hát pártfogásába vette a szaloniki front ügyét. Meggyőzte Clemenceau-t és Lloyd George-ot is. Franchet d'Esperey engedélyt kapott a támadásra. Szeptember 15-én meg is kezdte. A szemben álló bolgár hadsereg rosszul volt felszerelve, és már kimerült a hadakozásban. Jóformán az első csapásnál föladta. Szeptember 29-én Bulgária fegyverszünetet kért, és kilépett a háborúból. Dél-Európa kapuja kitárult. Franchet d'Esperey előrenyomulhatott a Dunáig (november 10-én érte el), aztán tovább. A szaloniki offenzíva nem döntötte el a régi vitát a „nyugatosok” és a „keletesek” között. Ha a szaloniki hadsereg a háború során korábban indított volna támadást, Ludendorff a nyugati frontról esetleg átdobhatott volna csapatokat a balkáni rés betömésére. Most teljesen le volt kötve, egyetlen egységet sem tudott nélkülözni. A háború akkor fejeződött be, amikor a „nyugati” és a „keleti” stratégia kombinálódott.

Ludendorff szeme előtt nem a feltétel nélküli megadás lebegett. Elég gyerekes ravaszsággal úgy képzelte, hogy a fegyverszünet lehetőséget ad a német erőknek, hogy először visszahúzódjanak az elfoglalt területről, aztán saját földjükön szilárdabb védőállásokban vessék meg a lábukat. Ludendorff szemében a fegyverszünet csak segédeszköz volt, amellyel Németország elkerülheti a vereséget, és csonkítatlanul úszhatja meg a háborút. A polgári miniszterek tiltakoztak, mondván, hogy az antant kíméletlen feltételeket szabna egy „militarista” Németországnak. Ludendorff azonnal előállt a

176. Német csapatok vonulnak vissza a Chemin des Dames-on át 1918 szeptemberében

megoldással: „felülről jövő forradalomra” van szükség! A német nép nagy meglepetéssel értesült róla, hogy a legfelső hadvezetés parancsára Németország demokratikus állam lett. Miksa badeni herceget, egy liberális hírben álló arisztokratát neveztek ki kancellárnak. A szociáldemokraták is tagjai lettek a kormánynak. Ludendorff és a többi tábornok persze mindezt csak az antant megtévesztésére szolgáló porhintésnek tekintette. Ennél több lett. Noha a forradalom felülről indult el, nem állt meg ott. A német nép szenvedélyesen politizálni kezdett. Elszabadult a sajtó. A háború baloldali ellenzőit már nem lehetett elhallgattatni.

Miksa herceg vonakodott attól, hogy azonnal fegyverszünetet kérjen. Ludendorff-fal ellentétben neki volt annyi esze, hogy belássa: a német nép ezt a vereség beismerésének tekintené, és többé nem fogna fegyvert. Miksa herceg először inkább a lehetséges békefeltételekről szeretett volna tárgyalásokat folytatni. Ludendorff azonban nem engedte húzni az időt. A kancellár most az egyszer még engedelmeskedett. Október 4-én Németország hivatalosan fegyverszünetet kért. Miksa herceg azonban részben elérte, amit akart. A német jegyzéket nem Fochhoz, az antant főparancsnokához, hanem Wilson elnökhöz intézték, s elfogadták benne a béketárgyalások alapjául Wilson tizennégy pontját és a kiegészítő nyilatkozatokat. Ez ügyes húzás volt. Ily módon a németek a wilsoni fennkölt eszmények szintjére emelkedtek. Lepipálták az antant hatalmakat, akik nem fogadták el a tizennégy pontot. Ami azt illeti, a tizennégy pontot nem fogadták el az amerikaiak sem: az emberek tekintélyes hányada teljes és megtorló jellegű győzelemre vágyott. Wilson viszont még mindig győztesek és legyőzöttek nélküli békében reménykedett. Még mindig bánta, hogy hadviselő állam feje, nem pártatlan közvetítő. Most Miksa

herceg szövetséget ajánlott Wilsonnak az antant hatalmak és a véresszájú amerikaiak ellen, sőt bizonyos mértékben maga Wilson ellen is. Wilson úgy látta, itt a lehetőség, hogy a háború mégis átalakuljon idealista kereszteshadjáráttá. Nem kérte ki az antant hatalmak véleményét, sőt füttyült a tiltakozásaikra és intéseikre. Október 8-án közvetlenül Miksa herceghez intézte válaszát. Mintha nem tudta volna elhinni, hogy ilyen szerencséje van: megkérdezte, hogy Németország csakugyan elfogadja-e a tizennégy pontot. És csakugyan meg akar-e felelni annak a további követelménynek, hogy biztonságos világot teremtsen a demokráciának, s demokratikus ország lesz? Hogy az antantot is kielégítse, Wilson hozzátette, hogy a németeknek ki kell üríteniük minden megszállt területet, mielőtt fegyverszünetet kezdeményezhetne a nevükben. Ennél kevesebbet aligha kérhetett volna. Úgy látszott, mintha Miksa herceg számításai valóra válnának: Németországnak ártalmatlan, jóindulatú békét ajánlottak, és cserébe csak a tulajdon határai mögé kellett visszavonulnia.

Az európai szövetségesek között kitört a riadalom: attól tartottak, hogy az utolsó pillanatban csalárdul megfosztják őket a győzelem gyümölcseitől. A németek viszont el voltak ragadtatva. Október 12-én Miksa herceg lelkes választ küldött Wilsonnak:

◀ 177. 178. Az amerikai hadsereg átvállal egy frontszakaszt az Argonne-ban, és ők is kiveszik részüket a döntő csapásból

179. Franchet d'Esperey marsall: végül előrenyomult Szalonikiból

megismételte, hogy Németország elfogadja a tizennégy pontot, és sokatmondóan föltette azt a kérdést, hogy vajon elfogadja-e az antant is. A szerencse nem kedvezett Miksa hercegnek. Október 12-én egy német tengeralattjáró elsüllyesztette az Anglia és Írország között közlekedő *Leinster* nevű hajót. 450 utas fulladt vízbe, közöttük néhány amerikai. Pontosan ez volt az a német „barbárság”, ami belerántotta Amerikát a háborúba — vagy legalábbis ezt szerette hinni a legtöbb amerikai. Wilson maga is megneheztelt. Október 16-án keményebb hangon válaszolt a németeknek. A tengeralattjáró-háborúnak azonnal véget kell vetni; a katonai parancsnokoknak a béketárgyalásoktól függetlenül meg kell állapodniuk egy külön fegyverszünetben; Németországnak pedig egyértelműbb, meggyőzőbb bizonyítékot kell szolgáltatnia arra, hogy demokratikus állam lett. Miksa rájött, hogy végül nem is volt olyan okos az ötlete: a tizennégy pont valóban jelentett valamit, Wilson idealizmusa nem szófia beszéd volt.

Október 17-én Németország régi és új vezetői — a demokratikus miniszterek az egyik oldalon, Ludendorff és a hadvezetés a másikon — megvitatták, hogy mitévők legyenek. Ludendorff már magához tért a két héttel korábbi ijedtségéből. Most a harc folytatása mellett tört lándzsát. Lehet, hogy a felelősséget akarta áthárítani a polgári miniszterekre. A katonai helyzet is kedvezőbb volt. A nagy antant offenzíva lassan kimerült. A német hadsereget sem bekeríteni, sem megtörni nem sikerült. Ludendorff homályosan ugyan, de úgy látta, védekező jelleggel 1919-ben is folytathatja a háborút. Akkorra a helyzet váratlan módon megváltozhat: Franciaország összeomolhat, Nagy-Britannia és Amerika összetűzhet. . . Miksa herceg elutasította ezt az álmodozó hazardírozást. A tábornokok és a tengernagyok alulmaradtak — ez először történt meg a háború során Németországban, de máshol sem túl gyakran. A korlátlan tengeralattjáró-háborút feltétel nélkül beszüntették. Október 20-án elfogadták Wilsonnak a katonai fegyverszünetre vonatkozó feltételét. Ezzel együtt biztosították arról is, hogy Németország csakugyan liberalizálódott. Ez igaz is volt: éppen Ludendorff irányvonalának az elutasítása bizonyította. Kevés

német fogta föl, mit jelentett az antant országokban az „imperialista Németország” legendája, vagy azt, hogy milyen képtelen gyűlölet övezte „a császárt”. Azt képzelték, hogy amikor Wilson útmutatásának megfelelően demokratizálódtak, jóvátettek mindent, ami a háborúban történt; és Wilson magatartása némi tápot is adott illúziójuknak. Még azok a németek is, akik elolvasták a tizennégy pontot, csak az általánosságokat vették észre — a Népszövetség gondolatát, a népek megbékélésének eszméjét. Az nem jutott az eszükbe, hogy Németországnak lengyel területeket kellene visszaadnia, az pedig még kevésbé, hogy továbbra is ők lesznek „az ellenség”. Miksa herceg és környezete azt képzelte, ők már Wilson szövetségesei lettek. Wilson azonban egyoldalúan szemlélte ezt a viszonyt, akárcsak az antanttal való kapcsolatát. Neki szabad volt kettős játékot folytatnia. Másoknak nem.

Október 23-án Wilson bejelentette, hogy kielégítőnek találja a német választ. Fölkérte a tábornokokat, hogy készítsék elő a fegyverszünetet, ugyanakkor pedig fölhívta az antant hatalmokat, hogy fogadják el a tizennégy pontot a megkötendő béke alapjául. Ez furcsa befejezésnek ígérkezett. Az Egyesült Államok, az az ország, amelyre a legkisebb teher hárult és a legkisebb véráldozatot hozta, most egyaránt feltételeket diktált az antantnak és az ellenségnek. Természetesen az Egyesült Államok volt a világ legerősebb nagyhatalma. De Wilson szavának nemcsak ez adott súlyt. Az antantnak mindeddig nem sikerült megfogalmaznia a hadicéljait Németországot illetően, attól eltekintve, hogy legyőzik. A franciák titokban azt remélték, hogy megkaparintják a Rajna-vidéket, az angoloknak pedig a német gyarmatokra fáj a foguk. Ebben nem tudtak megegyezni, így hát megmaradtak a fellengzős frázisoknál — a háborúnál, amely „véget vet minden

180. Két bolgár katona példát mutat hazájának: megadják magukat a franciáknak

181. Wilson elnök (a bal szélen) és kormánya főkészül a világoralomra

háborúnak”, vagy „biztonságos világot teremt a demokráciának”. Most a saját szólamaik csapdájába estek.

A fegyverszünetet pusztán katonai megállapodásnak szánták, amely véget vet a harcoknak, és biztosítja, hogy Németország később, kedvezőbb körülmények között se kezdhesse újra. Ennélfogva szigorúak lettek a feltételei, s ily módon Ludendorff azzal, hogy béketárgyalások helyett a fegyverszünethez ragaszkodott, előidézte a vereséget, amelyet elkerülni szándékozott. Haig úgy vélte, hogy a németekben még bőven maradt erő az ellenállásra, és megelégedett volna azzal, ha kivonulnak minden megszállt területről. A másik végletet képviselte Pershing, aki teljes ellentétben politikai vezetőjével, Wilsonnal, egyáltalán nem akart fegyverszünetet, hogy viszonylag kipróbálatlan hadserege lehetőséget kapjon további sikerekre. Foch azt hangoztatta, hogy ő a katonai szempontok alapján ítél. A valóságban eltökélte, hogy tizennégy pont ide vagy oda, megkaparintja Franciaországnak a Rajna-vidéket; ezért a fegyverszüneti megállapodásba belecsempészte a Rajna-vidék úgymond „biztonsági okokból” szükséges megszállását. A brit admirális kikötötte, hogy a teljes német flottát át kell adni, vagy legalábbis ellenőrzés alá vonni. Foch — tévesen — nem tulajdonított jelentőséget a tengeri hadviselésnek. De megkötötte az alkut a brit tengernagyokkal, akik cserébe őt támogatták Haig szerényebb igényeivel szemben. Az angolok megkapták a német hadiflottát; Foch megkapta a Rajna-vidéket. Az antant hatalmak úgy vélték, meghaladja az erejüket, hogy a német hadsereg föloszlatását követeljék. Ráadásul máris félelemmel töltötte el őket a „bolsevizmus” kísértete. Így hát a németeknek csak a hadifelszerelésük tekintélyes részét kellett átadniuk.

Közben a politikai vezetők azon vitakoztak, hogy elfogadják-e a tizennégy pontot. Futottak még néhány kört, hogy tanúbizonyságát adják önállóságuknak, aztán úgy döntöttek, hogy a tizennégy pont végül is nem olyan elfogadhatatlan. Lloyd George nem volt hajlandó elfogadni a tengerek szabadságának elvét — ami melleleg igencsak különös követelés volt éppen Wilsontól, amikor az Egyesült Államok sokkal kíméletlenebb blokádot tartott fenn, mint Nagy-Britannia valaha is. Ahogy egy amerikai tengernagy mondta Balfournak 1917-ben: „Majd meglátja, két hónapba se telik, és ugyanolyan bűnözők leszünk, mint maguk!” Lloyd George és Clemenceau azt is kikötötte, hogy Németországnak meg kell térítenie az antant országok polgári lakosságában és javaikban tett károkat. Akkor még senki sem látta, hogy ez a jóvátételi viták milyen átláthatatlan dzsungelébe fog vezetni. Olaszország képviselője megpróbálta elutasítani azt a pontot, amely leszögezte, hogy Olaszország csak olaszok lakta területet kaphat meg. Gorombán közölték vele, hogy most kizárólag Németországról tárgyalnak, és fogja be a száját. Ezzel nyitva hagyták az utat a béketárgyalás legelkeseredettebb huzakodásához. Wilson úgy vélte, ő győzött. A békét az ő általa megfogalmazott nemes eszmék alapján fogják megkötni: új világ jön létre, amely mentes a háborútól és biztonságos a demokrácia számára.

Wilson alól pontosan diadala pillanatában kicsúszott a talaj. Ellenfelei, a republikánusok megnyerték a kongresszusi választásokat. Az amerikaiak elutasították a wilsoni programot. Nem akarták, hogy az Egyesült Államok szerves része legyen holmi igazságos békének. Csak azt akarták, hogy győzzék le Németországot, aztán fordítsanak megint hátat a világnak. A németek helyzete is ingatag volt. A nyugati fronton még tartották magukat. Noha visszahúzódtak, a védelmi vonaluk töretlen maradt. A földült vidék, az utánpótlási vonalak hiánya és a német géppuskafészek hátráltatták az antant előrenyomulást. Más volt a helyzet a németek hátában. Németország szövetségeseinek befellegzett. Elsőként az Oszmán Birodalom omlott össze. Az Allenby vezette brit haderő október 1-jén elérte Damaszkuszt. A másik brit hadsereg az Eufrátesz mentén nyomult előre Mosul olajkútjai felé. Október 30-án Törökország képviselője és egy brit tengernagy aláírta a kapitulációt, Clemenceau nagy bosszúságára, aki szerint Franciaországnak is

182. Fejszal emír rájön, hogy nem ő lesz az úr Damaszkuszban

183. „Itt vagyunk, mert itt vagyunk”: brit csapatok vonulnak be Damaszkuszba

képviseltetnie kellett volna magát. A brit flotta végre-valahára áthajózott a Dardanellákon. Konstantinápoly antant ellenőrzés alá került. Az antant erők szabadon nyomulhattak előre a Duna mentén Németország felé. Szabadon intervenciót indíthattak a bolsevikok ellen is Dél-Oroszországban — és ostoba módon éltek a lehetőséggel. Noha a szultán — lényegében az antant foglyaként — megmaradt, az Oszmán Birodalomnak vége volt.

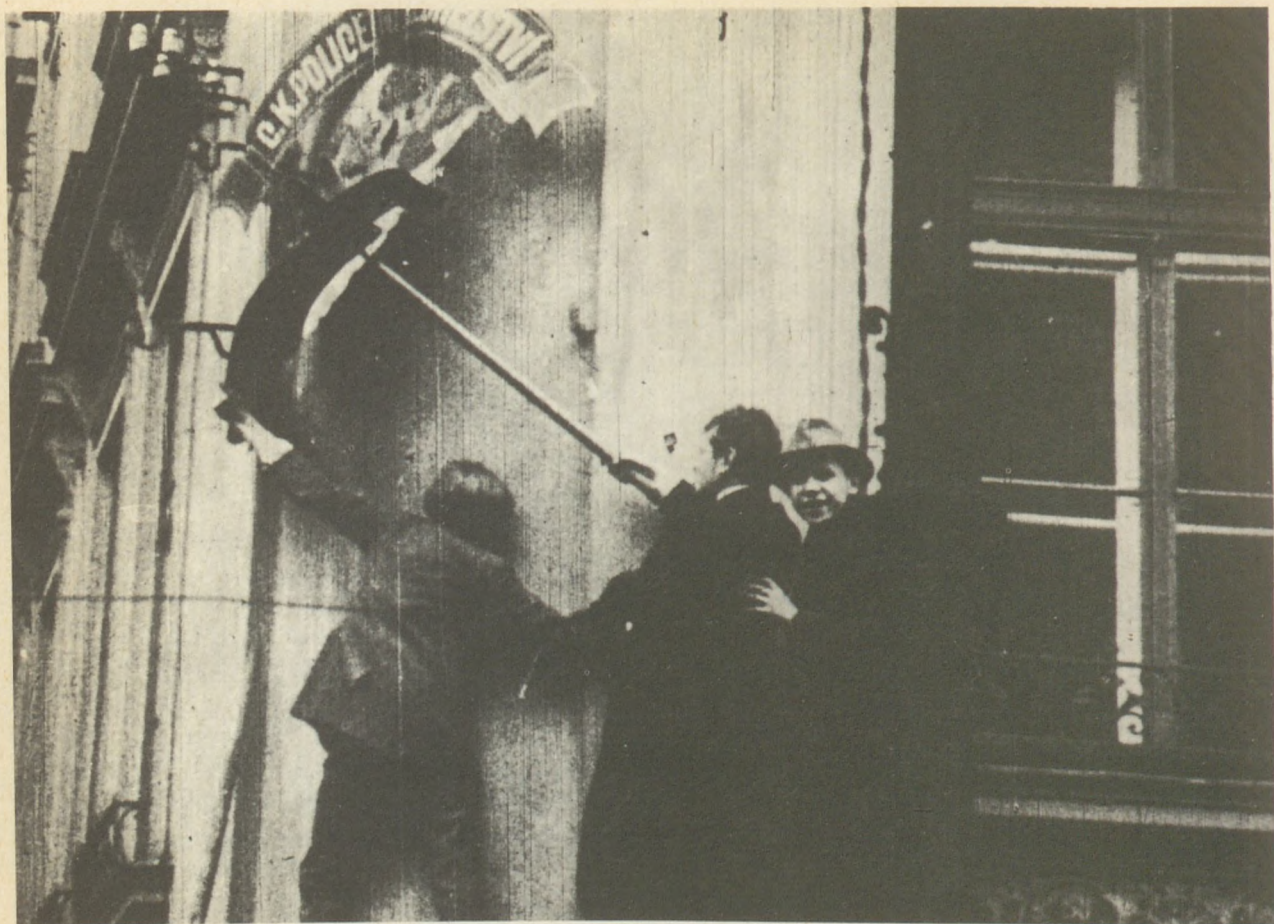
A Habsburg-birodalom szinte ugyanabban a pillanatban semmisült meg. A két régi ellenség, az utolsó években szövetséges, együtt tűnt el a feledés ködében. Ausztria-Magyarország már az egész 1918-as évben gyöngé lábón állt. Június közepén az olaszországi Habsburg-hadsereg egy utolsó, értelmetlen offenzívát indított, és némi sikert ért el a még rozogább olasz hadsereggel szemben. Aztán mindkét hadsereg harci kedve elfogyott. Olaszok, osztrákok egyforma reménytelenséggel, gépiesen össze-összecaptak. Akárcsak Németországot, Ausztria-Magyarországot is az sodorta végső katasztrófába, hogy tárgyalások révén próbált megmenekülni a vereségtől. Akárcsak a német kormány, az osztrák—magyar kormány is fölkérte Wilson elnököt, hogy készítse elő a békekötést a tizennégy pont alapján. Wilson ezt nem tehetette meg. A tizennégy pont annak idején föltételezte a Monarchia fennmaradását, a különböző nemzetiségek „autonómiájával”. A közzététele óta azonban Wilson már függetlenséget ígért a cseheknek és a lengyeleknek, valamint kevésbé hivatalosan a románoknak és a délszlávoknak. Ennélfogva azt a választ

adta, hogy nem neki, hanem ezeknek a nemzeteknek kell dönteniük a békekötés feltételeiről. Ez megadta a jelet a lázadásra. Ausztria-Magyarország úgynevezett „alárendelt” nemzetiségei rájöttek, hogy megmenekülhetnek a vereség terhétől, az antant szövetségeseivé válhatnak pusztán azzal, hogy átalakulnak független nemzetekké. Természetesen meg is tették. A forradalmak ártalmatlanok voltak. Prágában a császári kormányzó fölhívta a Cseh Nemzeti Bizottság titkos telefonszámát, amelyet mindig is tudott. A Nemzeti Bizottság emberei átmentek a várba. A kormányzó átadta pecsétjeit és kulcsait, majd távozott. Az állami hivatalnokok az íróasztalaik mögött maradtak. Tíz pernyi beszélgetés során létrejött az önálló Csehszlovákia.

Nagyjából ugyanez történt a zágrábi Délszláv Bizottság esetében. A horvátok és szlovének még Károly Habsburg-császár alattvalóiként ébredtek föl, de — a szerbekkel együtt — már Karagyorgyevics Péter király alattvalóiként feküdtek le. Bécsben Biliński gróf, az utolsó osztrák—magyar pénzügyminiszter bezárta irodáját, fölszállt a varsói vonatra, majd megérkezése után ő lett az első lengyel pénzügyminiszter, anélkül, hogy egy napra is megszakadt volna a munkaviszonya. De nemcsak az „alárendelt” nemzetiségek hagyták el a Habsburgokat. A magyarok is megpróbálták, nem valami meggyőző módon, átalakulni elnyomott néppé. Október 31-én Károlyi Mihály, a háború őszinte ellenzője lett a miniszterelnök. Két nappal később kikiáltotta Magyarország függetlenségét, és Magyarország első köztársasági elnöke lett. A bécsi németek hagyták el utolsóként a süllyedő hajót, de csak azért, mert a süllyedő hajó nem volt hajlandó elhagyni őket. Károly császár még Bécsben volt november 12-én, amikor német tartományai bejelentették, hogy a majdani demokratikus német állam részeinek tekintik magukat. Nem minden ügyeskedés nyerte el a jutalmát. A csehek, a délszlávok, a lengyelek, valamint a románok is annak rendje és módja szerint az antant szövetségeseivé váltak, amikor fölmondták a Németországgal kötött békeszerződésüket, és ismét beléptek a háborúba, egy nappal a befejezése előtt. A magyarok és az ausztriai németek már nem voltak ilyen szerencsések. Noha ugyanannyira voltak részesei a háborúnak, mint a többi nemzetiségek, csak őket tekintették a halott Monarchia örökösének, és az ő nyakukba varrták annak bűneit. Előírták a lefegyverzésüket, és elméletileg jóvátételi kötelezettség terhelte őket. Sajátos megkülönböztetés volt ez. A demokratikus Magyarország és a köztársasági Ausztria büntetést fizetett azért, mert megmaradt régi, császári nevük.

Az osztrák—magyar hadsereg voltaképpen túlélte azt az államot, amelynek a védelmére létrejött. Az olaszok csak október 23-ára tudták rászanni magukat a támadásra, és még akkor is a Lord Cavan vezette brit alakulat előrenyomulása volt a legsikeresebb. Az otthonról érkező hírek aztán végeztek az osztrák—magyar hadsereggel. Miért harcoljanak tovább a katonák egy immár nemlétező Monarchiáért? Egész ezredek dezertáltak, és igyekeztek visszajutni hazájukba, ahogy tudtak. November 2-án az új Magyar Köztársaság hivatalosan visszarendelt minden magyar alakulatot. Az osztrák—magyar főparancsnokság kétségbeesetten kapkodva igyekezett fegyverszünetet kötni. November 3-án sikerült aláírni. Huszonnégy órával később lépett életbe. Ez alatt az idő alatt a Habsburg-hadsereg megszűnt létezni. A végre előrenyomuló olaszok háromezrezer foglyot ejtettek, akik ellenállás nélkül adták meg magukat. A könyvekben ezt a Vittorio Veneto-i csataként szokták emlegetni. A függetlenség utolsó gesztusaként a Pulában állomásozó osztrák—magyar hadiflottát átadták a jugoszláv Nemzeti Tanácsnak, abban a reményben, hogy így megmentik az olaszoktól.

Németország tehát hátulról védtelen maradt, az antant erők már készülődtek, hogy bevonuljanak Dél-Németországba. A végső csapás azonban belülről érte a németeket. Október 26-án II. Vilmosnak valahogy kiment a fejéből, hogy alkotmányos uralkodó, és

184. A Monarchia vége: leszaggatják a Habsburg-uralom jelképeit Prágában

saját elhatározásából menesztette Ludendorffot. Három nap múlva átköltözött Berlinből a hadsereg főhadiszállására, még mindig bízva egy hosszú, sikeres defenzívában. A kormány megpróbálta rábírní, hogy menjen vissza. Vilmos nem engedett. De nem engedtek a német tengernagyok sem. Ők fölháborodtak azon, hogy véget kellett vetniük a tengeralattjáró-háborúnak. Elhatározták, hogy harcba küldik a hadiflottát az angolok ellen — talán abban a reményben, hogy megtorpedózzák a fegyverszüneti tárgyalásokat, talán abban a hitben, hogy ők (pontosabban azok, akik a hajók fedélzetén voltak) inkább meghalnak, semhogy folt essék a becsületükön. Íziben titkos parancsok mentek a flottához, hogy fűtsék föl a kazánokat, és készüljenek ütközetre. A tengerészek több mint két éve nem harcoltak; az alatt az idő alatt tengeren is alig voltak. Egy hadsereg még legyőzöten is funkcionál mindaddig, amíg érintkezésben van az ellenséggel. Más volt a helyzet ezekkel a tengerészekkel, akik békében éltek a családjukkal. Október 29-én a legénység körében kitört a zendülés. Két nappal később kimentek a partra, és a zendülés végigsöpört Kiel utcáin is. November 3-ára Kiel a kezükben volt. Így kezdődött a németországi forradalom. A hírek nemsokára eljutottak Berlinbe. Miksa herceg és társai meg voltak győződve róla, hogy a forradalom nemsokára végigsöpör egész Németországon. Most már eltökélték, hogy befejezik a háborút — immár nem azért, hogy elkerüljék a vereséget, hanem hogy megakadályozzák a forradalmat.

Erzbergert, a centrupárt vezérét bízták meg a fegyverszüneti bizottság vezetésével. A bizottságban, a legtöbb hasonló bizottságtól eltérően, nem kaptak helyet a főparancsnokság képviselői. Ezt gyakran magyarázzák úgy, hogy szándékos trükk volt: a főparancsnokság így akart kibújni a vereségért való felelősség alól. Az igazság az, hogy féltek, hogy a hadsereg képviselője esetleg akadékoskodik, s így tovább húzódik a háború. November 7-én Erzberger szikratáviró útján találkozót kért Fochtól. Aznap este, már sötétedés után haladt át a frontvonalon. Az éjjeli autózás után küldöttsége reggel nyolc órakor találkozott Fochsal és Wemyss tengernaggyal, a haditengerészet fő képviselőjével egy vasúti kocsiban Rethondes mellett, a compiégne-i erdőben. Erzberger fegyverszünetet kért. Foch hangosan fölolvasta a feltételeket, amelyekben az antant hatalmak megállapodtak. Párizsban egy kicsit kételkedtek, hogy elfogadják-e ilyen kemény feltételeket a németek. Az események hatására azonban ők már kapva kaptak szinte bármilyen fegyverszüneten. November 9-én föllángolt a forradalom. Berlinben kikiáltották a köztársaságot. Miksa herceg átadta kancellári hivatalát Ebertnek, a szociáldemokrata párt vezérének. A hadsereg spai főhadiszállásán a tábornokok megmondták II. Vilmosnak, hogy a hadsereg Németországért esetleg még harcolna, de a császárért nem. Vilmos bekászálódott különvonatjába, és másnap hajnalban elpöfögött. Aztán átszállt

185. Mindent lehet, csak akarni kell: Masaryk Csehszlovákia elnökeként tér vissza Prágába

186. 187. 188. Forradalom Németországban

189. Foch marsall készségesen aláírja a fegyverszünetet a vasúti kocsi ablakánál

egy titokban várakozó autóba, és a holland határra hajtattott. Néhány órás várakozás után átengedték. Két nappal később Németország császára, Poroszország királya aláírta hivatalos lemondását. Nem is tette be többé a lábát Németországba, de hatalmas német birtokaiból származó jövedelme bőven és egyenletesen érkezett egészen 1941-ben bekövetkezett haláláig.

A berlini új köztársasági kormányt most annyira lekötötte a forradalom lelohasztása, hogy nem fecsérelték az időt a fegyverszüneti feltételek megvitatására. Erzberger azt a kurta instrukciót kapta, hogy nyomban írja alá. A Fochsal folytatott utolsó megbeszélésen még megpróbált alkudni, nem is sikertelenül. A német hadsereg megtarthatta géppuskái egy részét — talán az úgynevezett „belső ellenség”, a bolsevizmus ellen. Erzberger legfontosabb célját, a blokád föloldását nem érte el. Miután november 11-én hajnali öt órakor aláírta a fegyverszünetet, átnyújtott egy nyilatkozatot, amely így végződött: „Egy hetvenmillió nemzet szenved, de nem hal meg.” Foch erre csak annyit mondott: „Très bien”, és kézfogás nélkül távozott. Délelőtt tizenegykor elhallgattak a fegyverek. Véget ért a háború. A még mindig töretlen német hadsereg mindenütt idegen földön állt, kivéve azt a néhány elzászi falucskát, amelyet végig tartottak a franciák a háború alatt. Kanadai csapatok egy órával a fegyverszünet életbe lépése előtt vonultak be Mons-ba. A brit hadak visszajutottak oda, ahonnan elindultak.

A fegyverszüneti megállapodás kimondta, hogy a németek átadják hadianyagkészletük, valamint hadiflottájuk legnagyobb részét; visszavonulnak minden megszállt nyugati területről és Elzász-Lotaringiából; az antant elfoglalja a Rajna bal partján levő német területet, a jobb parton pedig nyolcvan kilométer mélységben hídfőállásokat létesít. A breszt-litovszki és a bukaresti békét érvénytelenítették. Ez volt az az elsöprő győzelem, amelyre az antant törekedett, bár a legkevésbé sem számolta föl a német hadsereget, és

190. 191. „Véget ért a rohadt háború,
levetem a katonaruhát...”

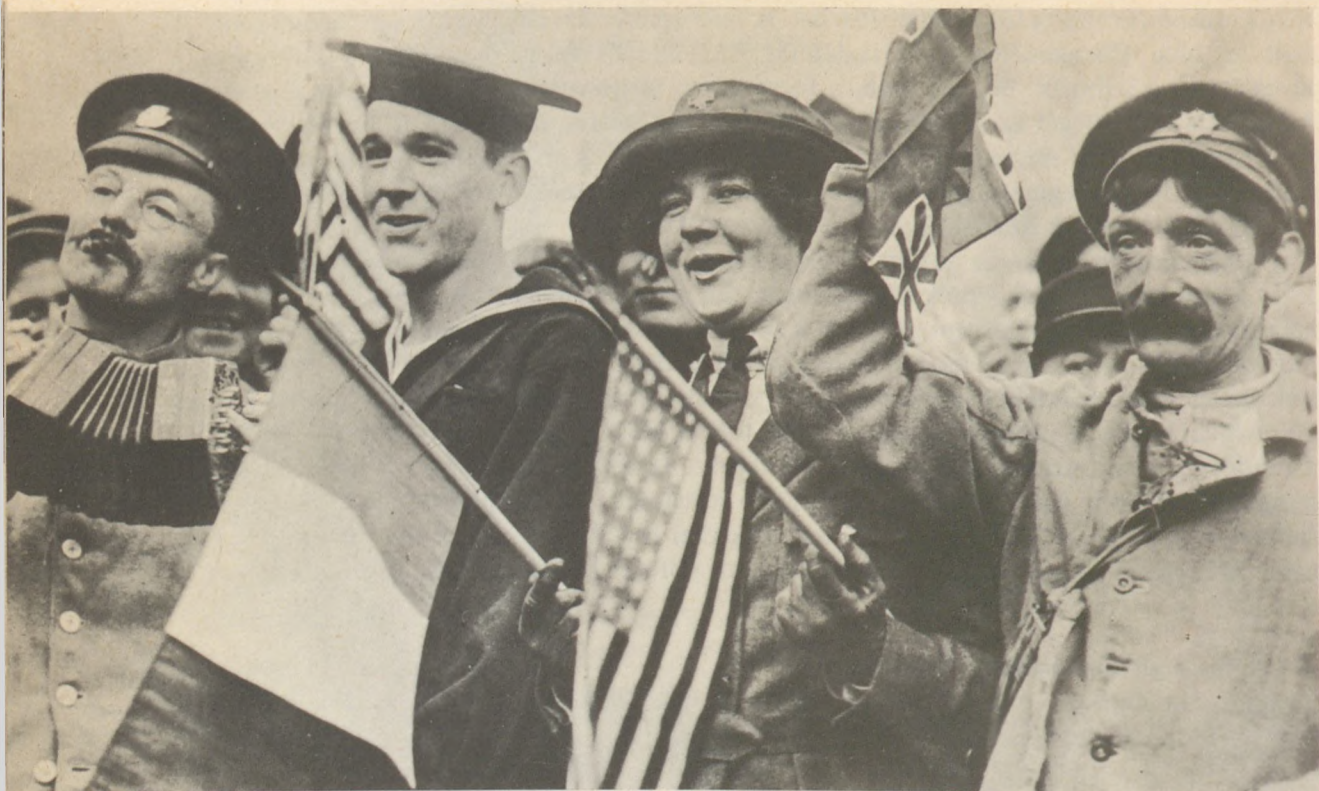

még kevésbé darabolta föl a német *Reichet*. A vereségnek nem a németországi forradalom volt az oka. Ellenkezőleg, a forradalmat Ludendorff beismerése váltotta ki, hogy elvesztették a háborút. Sőt mi több, a forradalom megmentette a német hadsereget és Németország egységét is. A fegyverszünetet akkor kötötték meg, amikor Németország még egészben volt. Az antant hatalmaknak maguknak is erős német kormányra volt szükségük, hogy megmaradjon a fegyverszünet, és aláírassák a békekötést. A mostani vereségből a németek később győzelmet kovácsoltak.

1918. november 11-én az antant országaiban kitört az örömujjongás. Azon a napon leállt a munka. Tömegek lepték el az utcákat, táncoltak, éljeneztek. A Trafalgar Square-en kanadai katonák örömtűzet gyújtottak Nelson szobrának talapzatánál; a tűz nyomai még ma is láthatók. Ahogy leszállt az este, a lelkesedés fokozódott. Vadidegen férfiak és nők szeretkeztek mindenki szeme láttára — jeleként annak, hogy az élet győzedelmeskedett a halál fölött. Az ünneplés még két napig folytatódott, és egyre pusztítóbb lett. Végül a rendőrség tisztította meg az utcákat. Párizsban az első nap után nyugodtabb volt a hangulat. A francia halottak névsora hosszabb volt annál, semhogy a győzelem feledtetni tudta volna. A távoli Moszkvában komor diadallal fogadták Németország vereségének hírért. A Legfelső Tanács hivatalosan megtagadta a breszt-litovszki békét. Leninnek igaza

192. A fegyverszünetet ünneplik Párizsban

193. Ők is a fegyverszünetet ünneplik Párizsban

lett, bár nem a nemzetközi proletariátusnak köszönhetően. Mindazonáltal most a bolsevikok úgy vélték, napok kérdése, hogy a forradalom végigsöpörjön Európán. A kommunizmus, gondolták, dicsőséges pályafutás küszöbén áll. Nyugaton is sokan ettől féltek.

Mi történt 1918. november 11-én? Mindössze katonai vereséget szenvedett Németország? Vagy győzedelmeskedtek a tizennégy pontban megfogalmazott idealista elvek? Most a népeknek kellett felelniük ezekre a kérdésekre. Talán túl éles a kontraszt. Németországot az antant országokban mindenütt barbár agresszornak tekintették. Ezért a Németországgal szembeni könyörtelenség összeegyeztethetőnek látszott a legnemesebb eszményekkel. A franciák szemében nyilvánvaló volt, hogy az ő győzelmük a civilizáció győzelmét jelenti, és minden, ami nyomatékosabbá teszi ezt a győzelmet, a civilizációt szilárdítja meg. Nagy-Britanniában Lloyd George alig várta már az igazi megbékélést. Ez természetesen csak akkor volt lehetséges, ha ő hatalmon marad. A parlamentet már nyolc éve választották meg, tovább maradt fenn a kellesténél. Azonnal általános választásokat írtak ki. Minden párt a háború nélküli új világról beszélt. Meg arról is, hogy a Kaisernek bűnhődnie, Németországnak fizetnie kell. Lloyd George-nak súlyos kételyei voltak, hogy vajon mennyit tud fizetni a legyőzött és tönkrement Németország, ha ugyan egyáltalán tud fizetni. A szavazatokra azonban szüksége volt. Harsogó hangon kijelentette: „Gondoskodom arról, hogy fizessenek a németek!...” Aztán a taps alatt halkán hozzátette: „...amennyit tudnak.” Hasonlóképpen vette tudomásul a „háborús bűnösök” elleni fölháborodást. Tapasztalt ügyvéd lévén, nem szívesen fordult bírósághoz. Nem ő, hanem egy munkáspárti vezető jelentette ki: „Szerintem a Kaisert föl

kell akasztani” (a bíróság elé állítást egyenlőnek tekintve az akasztással). Az arisztokrati-
kus Lord Curzon és Lord Birkenhead főkancellár ki is kényszerítette ezt a programot. A
választás, amelynek eredetileg utat kellett volna mutatnia a jobb világ felé, azzal
végződött, hogy minden párt, leszámítva néhány háborúellenest, kórusban ordította:
„Kötelet a Kaisernek! Fizessenek a németek!”

Az idealizmus és a magasztos eszmények csődje — vagy legalábbis annak látszott. De
talán mégsem. Ha az antant magasztos eszményekért harcolt, a németek pedig
gonoszakért, akkor minden bizonnyal úgy helyes, hogy a németek fizessenek a háborúért,
és a vezetőik bűnhődjenek érte. A megegyezésen alapuló békét csak azok hirdethették,
akik úgy gondolták, hogy egyik kutya, másik eb, és a németeknek csak az a bűne, hogy
veszítettek. Ki merte ezt akkor kimondani? És most hányan mondják ezt Németországon
kívül? A tömeges hadviselés korában a nemzetekkel el kellett hitetni, hogy valamilyen
nemes ügyért harcolnak. Talán így is volt. Mindenesetre azonban a népeknek nem lehetett
azt mondani, hogy felejsék el a kereszteshadjárat hitét csak azért, mert vége a háborúnak.
Az államférfiaknak, akik megnyerték a háborút, ugyanazokkal az érzelmekkel és
ugyanazokkal a fegyverekkel kellett megkötniük a békét.

És utána: 1919

A nagy háború befejeződött. Kis háborúk folytak tovább. Kelet-Európában az új államok sűrűn saját hadsereget szerveztek, határőrséget állítottak föl, és területi vitákba bonyolódtak a szomszédaikkal. Senki sem tudta, mi lesz a sorsa az Oszmán Birodalomról levált területeknek, amelyek jó része most brit katonai ellenőrzés alatt állt. Oroszországban még mindig ott voltak az intervenciók erők: Szibériában a japánok, Arhangelszknél és Murmanszknál a britek, délen a franciák, a Baltikumban pedig a németek, akiket az antantnak nemigen akarózt kiharcolni onnét. Senki sem tudta eldönteni, hogy tárgyaljanak a bolsevikokkal, indítsanak ellenük nagyszabású intervenciót, vagy passzívan várják ki biztosra vett összeomlásukat. Látszatra a győzedelmes antant hatalmak és társuk, az Egyesült Államok uralták a világot. Katonai erejükre azonban nem lehetett sokáig támaszkodni. Minden nemzet katonái haza akartak menni. Zündülések törtek ki a franciaországi amerikai táborokban, aztán a folkestone-i brit táborban is, ahol csak Horatio Bottomley közreműködésével sikerült lecsillapítani a katonákat. Egy brit alakulat Londonban végigvonult a Viktória-pályaudvartól a Lovastestőr-laktanyáig, és a hadügyminiszter, Winston Churchill ellen tüntetett. Rhynél kanadai katonák lázadtak föl, és hatuk halála kellett ahhoz, hogy helyreálljon a rend. A győztesek gazdasági ereje sem volt végtelen. Európa népei élelmet és pénzügyi támogatást akartak. Az antant országai nem sokkal szolgálhattak. Épp elég gondjuk volt azzal, hogy otthon rendben menjenek a dolgok. Az amerikai kölcsönöknek a fegyverszünettel hirtelen vége szakadt. Az amerikaiak követelésére fölszámolták az antant pénzügyi és szállítási együttműködési rendszerét. Az antant nem volt elég erős ahhoz, hogy új világot hozzon létre. A világra maradt a feladat, hogy átalakuljon.

A legsürgősebben béke kellett. 1919. január 18-án Párizsban összeült a békekonferencia. Wilson elnök személyesen vett részt rajta. Ő volt az első amerikai elnök, aki a hivatali ideje alatt elhagyta az Egyesült Államokat. A béke mindig is Wilson specialitása volt, most sem bízhatta másra az elkészítését. Így hát a többi államfőnek is el kellett mennie. Clemenceau helyben volt. Lloyd George magával vitte a brit kormány jó részét Londonból Párizsba. Olaszországból is megérkezett Orlando elnök. Először hivatalos jellegű tárgyalásokkal próbálkoztak a Tízek Tanácsában, ahol két delegátus képviselt minden egyes nagyhatalmat (Nagy-Britanniát, Franciaországot, Olaszországot, Japánt és az Egyesült Államokat). Amikor a tárgyalások elakadtak, a nagy emberek félresöpörték a Tízek Tanácsát és megalakították a „Nagy Négyest”, a Négyek Tanácsát — amely igazában a hármak tanácsa volt: Lloyd George, Clemenceau és Wilson mellett Orlando hébe-hóba kinyilvánította Olaszország érdekeit. Ennek a három embernek kellett

megalkotnia a békeszerződést. Túlhajszoltak voltak és kimerültek, figyelmüket elterelték hazájuk belső ügyei, és minduntalan félre kellett tenniük hosszú távú megfontolásaikat valamilyen sürgető kérdés megoldása érdekében. A Négyek Tanácsa egyetlen ülésén sem volt képes csak egy témára koncentrálni. A vita mindig csapongott. Clemenceau volt az egyetlen, aki franciául és angolul is tudott. Ezért Mantoux professzornak mindent fordítania kellett. A Négyek nemcsak a békekötéssel foglalkoztak; egyúttal ők alkották az antant legfelső tanácsát, ők adták ki a közvetlen teendőkre vonatkozó utasításokat. Wilsonnak egy hónapra haza kellett mennie a kongresszus ülésére. Lloyd George jó néhányszor átugrott Londonba, hogy elhallgattassa az alsóházban az elégedetlenkedőket. Mindig vonattal és hajóval tette meg az egynapos utat. Csak kollégája, Bonar Law volt olyan vállalkozó kedvű, hogy repülőgéppel ment Párizsba. Orlandót is gyakran rángatták vissza Rómába. Clemenceau-nak nem kellett attól félnie, hogy ilyen dolgok vonják el a figyelmét, de őt is sokáig tétlenségre kényszerítette egy fanatikus nacionalista, aki rálőtt és súlyosan megsebesítette. A Négyek tevékenységét sokat bírálták. Talán még az is csoda, hogy egyáltalán meg tudtak oldani valamit.

Az államférfiaktól mindenki azt várta, hogy nemes eszmékre alapozott világbékét hoznak létre, ugyanakkor azonban elégtételt vesznek a háború során fölgyült keserű sérelmekért, és érvényesítik országaik érdekeit is. Wilson azzal a szilárd meggyőződéssel

195. Most már örökre titok marad, min nevettek: a Négyek egy kis friss levegőt szívnak

196. Wilson elnök elhatározza, hogy pártatlanságát megőrzendő, többé nem nézi meg Rheimset

érkezett Európába, hogy rajta kívül minden államférfi gazfickó. Egyszer már túljárt a gazfickók eszén, amikor rájuk kényszerítette a tizennégy pontot. Most megint túl akart járni az eszükön azzal, hogy rájuk kényszeríti a Népszövetséget, amely az ő szemében minden baj orvossága volt. Ez könnyebben ment, mint várta. Az európai antant hatalmak szintén Népszövetséget akartak alakítani, bár nem egészen olyat, mint Wilson. A britek részletes tervezettel álltak elő, amivel Wilson nem dicsekedhetett. Nagyjából megfelelt a szemléletének, úgyhogy jó részét elfogadta. Ez az „angolszász” Népszövetség a befolyásolásra, vagy legfeljebb az erkölcsi erőre támaszkodott volna: tagjai összeültek, tanácskoztak és békítettek volna. Az izgága hatalmakat a többiek rosszállásának veszélye tartotta volna féken. A franciák más jellegű elképzeléssel álltak elő. Az ő Népszövetségük fegyveres erővel tartotta volna fenn (különösen Németország ellenében) a békét, amely voltaképpen alig lett volna több egy határozatlan időre meghosszabbított békeidőbeli háborúnál. Fura helyzet állt elő: Wilson, aki előzőleg arra számított, hogy úgy kell rátukmálni a Népszövetséget az antantra, most folyton-folyvást azt igyekezett meggátolni, hogy tagjai valóra váltsák népszövetségi elképzeléseiket. Különösen zavarba ejtették Wilsont a japánok, amikor kajánul bele akarták venni a Népszövetség alapokmányába a faji egyenlőség elvét. Wilson csak azzal tudta elhallgattatni őket, hogy megkapták Santungot, a volt kínai német birtokot. Mindenesetre Wilson először a Népszövetséget hozta tető alá. Az alapokmányt belefoglalták a Németországgal kötött békeszerződésbe, noha különös módon Németország egyelőre nem lehetett a tagja, amíg nem adta bizonyosságát demokratikus és békeszerető voltának. Mihelyt megvolt a Népszövetség, a többi kérdés már kevésbé érdekelte Wilsont. A megállapodás elhibázott részleteit, gondolta, majd korrigálni lehet, ha működik a Népszövetség.

A britek is még a gyakorlati kérdések megtárgyalása előtt nagyjából megkapták mindazt, amit akartak, bár más területen, mint Wilson. Elsődleges céljuk mindvégig a német hadiflotta megsemmisítése volt. A flotta Scapa Flow-i „internálásával” (egyetlen semleges kikötő sem volt hajlandó befogadni) ez a cél gyakorlatilag megvalósult. A brit

197. Beatty tengernagy megnyeri a háborút

kormány kideríthetetlen okokból rá akarta tenni a kezét a német gyarmatokra is — valószínűleg a korábbi háborúkból maradt meg a szokása. A brit domíniumoknak már közvetlenebb indítékaik voltak rá. Dél-Afrika magának akarta Német Délnyugat-Afrikát. Ausztrália magának akarta Új-Guineát. Lloyd George kaján örömmel hallgatta, ahogy Wilsonnal szembeszállt az ausztrál Hughes és a dél-afrikai Smuts, akiknek állítólag holmi demokratikus idealizmust kellett volna képviselniük, amelyet nem rontott meg az Óvilág befolyása. Wilson megkérdezte Hughes-tól: „Képes volna Ausztrália szembe-
szegülni az egész civilizált világ óhajával?” Hughes megigazította hallókészülékét (majdnem teljesen süket volt), és vidoran válaszolt: „Ráhibázott, elnök úr.” Sürgősen ki kellett találni a „mandátumokat”, hogy ne legyen olyan feltűnő a domíniumok imperialista mohósága; és hogy szó ne érje a ház elejét, a brit kormány is kivette a maga részét az álcázott annexióból Kelet-Afrikában. A német gyarmatok nem sokat értek, de az ügylet akkor sem volt éppen dicséretre méltó. Meglepő lett volna, ha nem szerepel benne Smuts, a csalárd idealizmus nagymestere.

Mіндеz azzal a fontos gyakorlati következménnyel járt, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia már szinte közönyösen kezdte el a tényleges béketárgyalásokat Németországgal. Az eredeti elképzelés szerint a szövetségeseknek egyeztetniük kellett volna egymással a szándékaikat, aztán leülni tárgyalni a németekkel, és kialkudni, amennyit tudnak. A dolgok nem így alakultak. A győztesek kellemetlen, egyre nyomasztóbb problémával kerültek szembe. Előzőleg a szövetségesek katonai fölénye kényszerítette a németeket arra, hogy fegyverszünetet kérjenek. Most azonban a hadseregek leszerelésével ez a fölény napról napra csökkent. Ha túl sokáig tartanak a tárgyalások, a németek már nem legyőzöttként, hanem egyenlő félként léphetnek föl! Az antantnak egyetlen fegyvere maradt: a Németország elleni blokád, amelyet még mindig fönntartottak. Barbár módszernek látszott, hiszen a harc már véget ért. A Rajna-vidéken a brit katonák, tábornokaikkal egyetemben, tiltakoztak a blokád ellen, és megosztották élelmüket az éhező asszonyokkal, gyermekekkel. A blokádot a békeszerződés aláírása előtt föl kellett oldani. Kompromisszumos javaslatként fölvetődött, hogy kössenek előzetes békeszerződést, amely csak a katonai feltételeket tartalmazná Németország

198. 199. A német hadiflotta megadja magát ►

200. A blokád áldozatai:
német gyermekek a népkonyhán

201. A legyőzetlen hadsereg:
német katonák visszatérnek
Berlinbe a „tördöfés” után

hatásos lefegyverzéséhez. Ezt megghiúsította az amerikaiak tiltakozása. Még az előzetes békeszerződést is az amerikai szenátus elé kellett volna terjeszteni ratifikálásra, és Wilson tudta, hogy ezzel egyszer is sok baja lesz, nem hogy kétszer. Különben is, Wilson igazi idealistához méltó önteltséggel úgy vélte, hogy az a béke, amelyet ő megfelelőnek tart, nyilvánvalóan fölötte áll minden bírálatnak, úgyhogy fölösleges is meghallgatni, mit szólnak hozzá a németek. Ő úgyis tudja, mi a legjobb nekik, meg mindenki másnak is. Ily módon, hála Wilson fennkölt elveinek, a nemes gondolkodású, demokratikus nagyhatal-

202. Az erős kéz, amelyből kicsúszott a hatalom: a Ruhr-vidék elfoglalása (1923)

mak túltettek még Németország breszt-litovszki viselkedésén is, ahol a bolsevikok legalább lehetőséget kaptak arra, hogy a tárgyalóasztalnál vitatkozzanak. Ezúttal ultimátumszerű volt a béke, szinte még látszatát sem próbálták kelteni a tárgyalásnak.

A németek a breszt-litovszkinál sokkal nagylelkűbb bánásmódra számítottak. Föltételezték, hogy most már, miután megszabadultak a Kaisertől és véget vetettek a harcnak, Németországot is elfogadják békeszerető, demokratikus hatalomnak.

Győztesek és legyőzöttek nélküli békére számítottak. Nem azt kapták. A háború alatt az antant országok népei azt hallották, hogy a német mind egykutya. Emlékeztek arra is, hogy a német szocialisták, akik most kormányon voltak, mindaddig támogatták a háborút, amíg vereségbe nem torkollott. Csak egy maroknyi baloldali német vélekedett úgy, hogy a német politika bűnös politika volt; ezek pedig egy húron pendültek az antant országok baloldalijaival, akiket otthon habzó szájjal pocskondiáztak mint pacifistákat vagy árulókat. Ha Lloyd George vagy Clemenceau elismeri, hogy vannak „jó németek” is, akkor tulajdon „kiütési” politikájukat ítélik el, s egyúttal elismerik azt is, hogy mégis Ramsay MacDonaldnak, sőt Leninnek volt igaza! Ennélfogva szó sem lehetett olyan megbékélésről, mint egy évszázaddal korábban, a nagy háború után, amikor a szövetségesek azt állították, hogy ők csak Napóleon, nem pedig Franciaország ellen harcoltak. A zsarnok uralkodók könnyebben el tudták felejteni gyűlöletüket, mint a demokratikus államférfiak vagy népeik. A németek úgy érezték, becsapták őket: először azzal, hogy rájuk erőszakolták a békefeltételeket, aztán azzal, hogy ellenségként bántak velük.

Végül is több hónapos nyűglődés után a biztonság, a jóvátétel, az igazságosság, minden összegabalyodott. A biztonság abból állt, hogy Németországot lefegyverezték: nem maradt légiereje, gyakorlatilag nem maradt hadiflottája, harckocsija és nehéztüzérsége, és mindezt felügyelő bizottság ellenőrizte. A franciák 200 000 besorozott katonára akarták korlátozni a német haderő létszámát. Az angolok és az amerikaiak megbotránkoztak már a „sorozás” szón is, és ragaszkodtak a legfeljebb 100 000 hosszú szolgálati idejű önkénteshez. (Belőlük lettek később az új hadsereg kiképző tisztjei.) Az angolszászok kissé restellték ezt az egyoldalú leszerelést, és becsempészték egy pontot, amely szerint az

203. Keleten is volt sár: Lengyelország a háború végén

egésznek az a célja, hogy megkönnyítse másoknak a leszerelést. Ennek a pontnak, noha nem volt kötelező érvényű ígéret, később kínos következményei lettek: a győztes nagyhatalmak odakényszerültek a leszerelési konferencia tárgyalóasztala mellé. A leszerelési rendelkezések, habár később gyakran bírálták őket, beváltak mindaddig, amíg érvényben voltak. Németországot valóban lefegyverezték; jobban aligha lehetett volna. A győztesek tizenöt évig valóban biztonságban érezhették magukat. De egyetlen szerződés sem biztosíthatja önmaga érvényesülését, ha a haszonélvezői nem elég erősek ahhoz, hogy érvényesítsék.

A franciák nem érték be Németország lefegyverzésével. El akarták venni a németektől a Rajna bal partvidékét is, és önálló államot, pontosabban a franciáktól függő államot létrehozni a területen. A németek közül kevesen támogatták ezt az ötletet; közöttük volt Konrad Adenauer, Köln polgármestere. Lloyd George határozottan ellenezte. Várta és remélte, hogy az emberek, önmagát is közéjük értve, egyszer észhez térnek, és úgy vélte, nem szabad lehetetlenné tenni a Németországgal való megbékélést. Átmenetileg hajlandó volt egyenlőtlen feltételeket elfogadni: legyen a Rajna-vidékből semleges övezet, maradjanak ott tizenöt évig megszállóként a szövetséges csapatok, s kerüljön ugyanannyi időre francia kézbe a Saar-vidék és szénbányái, kárpótlásul az északkelet-franciaországi szénbányákért, amelyeket a németek készakarva használhatatlanná tettek. Ezek a feltételek majd megszűnnek, és Németország megint szabad és egységes lesz. A leválasztott Rajna-vidék megcsúfolása lett volna az önrendelkezés elvének, melyet állítólag mindannyian őszintén vallottak. Lloyd George, hogy elhallgattassa a biztonságot követelő franciákat, inkább följánlotta, hogy az angolok és amerikaiak szavatolják Franciaország biztonságát a német agresszió ellen. Clemenceau elfogadta az ajánlatot, aztán igencsak kijátszottnak érezhette magát később, amikor az amerikai szenátus nem ratifikálta ezt a megállapodást. Németország nyugati területe csorbítatlan maradt, leszámítva a Franciaországhoz visszakerült Elzászt és Lotaringiát, meg néhány Belgiumhoz csatolt helységet.

Németország keleti határával már több gondja volt Lloyd George-nak. Wilson vagy inkább a tanácsadói rokonszenveztek az új Lengyelországgal, és adakozón bántak a volt

német területekkel. Természetesen a franciák is hasonló állásponton voltak. Csak az oly gyakran elvtelennek bélyegzett Lloyd George tartott ki az elvei mellett. Ragaszkodott ahhoz, hogy tartsanak népszavazást Sziléziában. A népszavazás Németországnak kedvezett, a nemzetiségi megoszlásnál is nagyobb arányban. Lloyd George határozottan ellenezte, hogy Lengyelországhoz csatolják a tisztán német várost, Danzigot. Neki köszönhetően Danzig „szabad város” lett, amely politikailag független volt, gazdaságilag viszont Lengyelország rendelkezésére állt. Ily módon az a rendezés, amely állítólag indítékul szolgált Németországnak arra, hogy kirobbantsa a második világháborút, a valóságban Németország érdekeit akarta figyelembe venni. Az önrendelkezés szempontjából nehéz hibát találni a Párizsban megállapított új német határookban. Ha egyáltalán lehetséges „igazságos” rendezés, ez az volt. Egyetlen lépés, jobban mondva egyetlen lépés hiánya sértette az önrendelkezés elvét. A megcsönkített Ausztria német lakossága most, hogy a Habsburg-birodalom megszűnt, Németországhoz akart csatlakozni; elképzelni sem lehetett ennél magától értetődőbb nemzetegyesítést. A franciák azonban tiltakoztak, hogy akkor mire való volt az egész háború, hiszen a győzelem megcsúfolása lenne, ha Németország nagyobb lakossággal kerülne ki a háborúból, mint amekkorával elkezdte! Az érvet elfogadták. Ausztria nem egyesülhetett Németországgal, csak a majdani Népszövetség jóváhagyásával. A franciák okoskodása nagyjából elfogadható volt. A németeknek egyébként bármiféle jóváhagyás nélkül sikerült szert tenniük legalább egy osztrákra. Az illető Adolf Hitler volt. Talán jobb lett volna, ha megkapják a többi hat millió osztrákot is.

A tárgyalások során a jóvátételek okozták a legtöbb galibát, és később is ezek kapták a legtöbb bírálatot. Természetesen nevetséges képtelenség lett volna arra számítani, hogy Németországgal meg lehet fizettetni a háború minden kárát, habár az államférfiak, élükön Lloyd George-dzal, tartózkodtak attól, hogy ezt nyilvánosan is hangoztassák. Mindazonáltal a politikusok nehézségei nagyon is érthetőek voltak. Méltányosnak látszott, hogy Németország, amelynek saját területe egyáltalán nem szenvedte meg a háborút, megtérítse a Belgiumban és Észak-Franciaországban okozott kárt. Ez kínosan

204. Hitler káplár (jobbra) barátaival

205. Hitler káplár egy másik barátjával

érintette Nagy-Britanniát, ahol szintén nem sok kárt tett a háború, ezért kevés kárpótlásra számíthatott. Német hajókat követelt cserébe azokért, amelyeket elsüllyesztettek a tengeralattjárók, aztán ráébredt, hogy így munka nélkül maradnak az angol hajógyárak. Smuts, a nemes eszmények bajnoka, mint rendesen, most is tudott kiutat: a hadinyugdíjakat is háborús kárnak nyilvánította, és így a britek is megkapták a részüket. A franciák számlát akartak összeállítani a teljes kárról, és benyújtani a németeknek, még ha a németek képességét meghaladja is, hogy kifizessék. Wilson viszont meg akarta állapítani Németország fizetőképességének mértékét, ami sokkal kisebb lett volna a francia követelésnél. Lloyd George fölismerete, hogy mindenféle ilyen összeg gyorsan inflálódna 1919 izgatott légkörében, amely izgatottságban osztoztak az ő pénzügyi szakértői is. Ezért azt javasolta, hogy a jóvátételeket később, nyugalmasabb időkben határozzák meg. Keresztül is vitte az akaratát. Németországnak el kellett ismernie a teljes felelősséget — ez volt az úgynevezett „háborús bűnösségi” cikkely —, a tényleges jóvátétel összegének meghatározását pedig egy szakértő bizottságra bízta. Semmi sem okozott annyi rossz érzést a két világháború közötti években, mint a jóvátételeken való huzakodás. A kérdést azonban a megbékélés és a józan ész jegyében hagyták nyitva. Sajnos mind a kettő lassabban kerekedett felül, mint Lloyd George remélte — és akkorra már el is avultak.

Így festett tehát a békeszerződés, amelyet 1919 májusában följánlottak a németeknek. Módjuk volt írásban tiltakozni; Lloyd George közbenjárására kaptak is néhány engedményt, főleg a sziléziai népszavazást. Június közepén már ultimátummal álltak szemben: vagy aláírják további módosítás nélkül a szerződést, vagy folytatódik a háború. Weimarban, ahol a német nemzetgyűlés ülésezett, hogy megalkossa a Német Köztársaság alkotmányát, összecsaptak az indulatok. Az elnökké lett Ebert telefonon kérte ki Hindenburg véleményét. Hindenburg azt mondta a helyettesének, Groenernek, aki Ludendorff utóda lett: „Tudja, milyen választ kell adni. Én most elmegyek sétálni.” Amikor a telefon újra megszólalt, Groener megadta a választ: „A hadsereg sikerrel vehetné föl a harcot a lengyelekkel szemben keleten. Egy nyugati antant elöryomulásnak nem tudna ellenállni.” Ez a válasz meghatározta a nemzetgyűlés álláspontját: a többség elfogadta a békeszerződést. Amikor Hindenburg visszatért sétájáról, Groener vállára tette a kezét, és azt mondta: „Súlyos felelősséget vállalt magára.” Nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor a magas pozíciókban levő németek nem vállalták a felelősséget a történelemért. Noha a németek formálisan elfogadták a szerződést — olyan értelemben, hogy hajlandóak voltak aláírni —, az aláírást egyikük sem vette komolyan. Az ő szemükben a szerződés rosszindulatú volt, igazságtalan, rájuk kényszerített rabszolgaszerződés. Minden német feltett szándéka volt, hogy valamikor majd megtagadja a szerződést, ha ugyan addig nem válik papírronggyá tulajdon abszurditása miatt.

A megállapodás hírét örömujjongás fogadta Párizsban. A háború folytatásával való fenyegetőzés sikeres blöff volt, de csak blöff. Senki sem tudta, van-e akkora fegyveres ereje az antantnak, amellyel bevonulhat Németországba, és még kevésbé tudták, hogy hajlandóak volnának-e azok az erők akár csak megmoccanni is. Ezekre a kérdésekre immár nem kellett választ adni. Az 1918. novemberi győzelemnek még volt tekintélye; ki is használták a végsőkig. A békeszerződés hivatalos aláírására a versailles-i kastély különtermében került sor, ott, ahol 1871-ben kikiáltották a német császárságot. 1919. június 28-án Versailles-ba tódult Párizs krémje és a világ újságírói. A németeket úgy vezették be, mint a bűnösöket a tárgyalóterembe. Aláírták. Utánuk a győztesek is aláírták. Csobogtak a szökőkutak. Dörgött a díszsortűz. Az első világháború véget ért.

Még sok mindennek az elrendezése hátra volt, amire csak részben került sor. Noha az 1919-es békekötést gyakran szokták általánosságban „a versailles-iként” emlegetni, a

206. A baloldali szocialista Ledebour a német kormányt támadja

június 28-án aláírt szerződés csak Németországra vonatkozott. Más békeszerződések is kötöttek Párizsban, a végén már alig maradt kastély a környéken, ahol nem: Bulgáriával Neuillyben, Ausztriával St. Germainben kötöttek békét 1919-ben, Magyarországgal Trianonban, Törökországgal Sèvres-ben 1920-ban. Ezek azok a békeszerződések, amelyeket rendszerint „versailles-i” néven szoktak szidalmazni, amelyek, úgymond, „balkanizálták” Európát, és előkészítették a terepet a második világháborúhoz. A valóságban a békeszerzőknek, élükön a Négyekkel, viszonylag kevés közük volt ezekhez a békeszerződésekhez, amelyek legnagyobb részt maguktól alakultak úgy, ahogy alakultak. Az új nemzetállamok, amelyeket annyira elítéltek azok, akik nemzete mindig is szabadságban élt, nem Versailles, pontosabban még csak nem is Párizs produktumai voltak. Már javában léteztek, mielőtt összeült a békekonferencia. Önálló államok voltak, többségük antant szövetséges. A Négyek még akkor sem kényszeríthették volna rá a lefegyverzést vagy a szabad kereskedelmet ezekre az államokra, ha akarták volna. A békekonferencia legfeljebb néhány határkérdésben dönthetett, másban nem. Bulgária volt az egyetlen állam, amely valóban folytatója volt az ugyanolyan nevű régi államnak. Ausztria, Magyarország és Törökország ugyanúgy új államok voltak, mint Csehszlovákia, Románia vagy Jugoszlávia, ám az előbbieket ellenséggként kezelték. Az úgynevezett ellenséges államok rendszerint a rövidebbet húzták a határisputákban, és kiagyalt jóvátételeket varrtak a nyakukba, bár később nemcsak nem fizették meg ezeket, hanem volt legyőzőiknek kellett pénzügyi támogatásban részesíteniük őket. A nemzeti önrendelkezés nem funkcionált olyan egyszerűen, ahogy Wilson elnök annak idején elképzelte. A nemzetiségek összekeveredtek; gyakran népszavazással sem lehetett meghatározni a tényleges nemzeti hovatartozást. Az elmésen meghúzott határvonalak vasutakat, gazdaságilag összetartozó területeket szeltek szét. A csehszlovákiai németeket fölháborította ugyan, hogy „a csehek alá” kerülnek, de még jobban felháborodtak attól a gondolattól, hogy elválasszák őket Csehország „természetes” egészétől, amelynek majdnem ugyanolyan régen részei voltak, mint maguk a csehek. A határok még nemzeti szempontból sem voltak tökéletesek. Mindazonáltal kevesebb nép volt idegen nemzeti fennhatóság alatt, mint bármikor az európai történelem során; és az 1919–20-ban sebtében meghúzott határok — leszámítva a lengyel—német határt — szinte változatlanul megmaradtak mind a mai napig.

207. A német delegátusok aláírják a versailles-i békeszerződést

A békekonferenciák ritkán szokták azokra a nagy jelentőségű kérdésekre összpontosítani a figyelmüket, amelyek a jelek szerint rászolgálnának. Rendszerint fönnakadnak valamin, amit a későbbi nemzedékek semmitmondónak tartanak. Így volt ez az 1919-es konferencián is. A nagy embereknek minden bizonnyal azon kellett volna munkálkodniuk, hogy begyógyítsák a háború ütötte sebeket, fölépítsenek egy jobb világot. Ehelyett idejük jó részét lekötötte az a kérdés, hogy kié legyen Fiume városa: az olaszoké vagy az új délszláv államé, Jugoszláviáé? Az olaszok mellett szólt az, hogy nagyhatalomnak számítottak; a jugoszlávok mellett az, hogy Wilson elnök jogosnak tartotta az igényüket. Wilson szemében ez az igazság és az erőszak ősi konfliktusának a megnyilvánulása volt, s ő eltökélte, hogy az igazságnak kell diadalmaskodnia. Minden egyebet félretett, s ezt a kérdést vitatták meg újra és újra. Wilson az olasz nép erkölcsi érzékére apellált a vezetői feje fölött — amíg az olasz néptől indulatos választ nem kapott. A békekonferencia végül nem döntött a fiumei kérdésben. Olaszországnak és Jugoszláviának egymás között kellett elintéznie. A gyengébbik, Jugoszlávia volt kénytelen engedni. Fiume 1920-ban szabad város lett. Olaszország 1924-ben annektálta, de nem sokáig örülhetett neki, mert a második világháború után elveszítette. A kérdés legfeljebb a két érintett ország számára bírt némi jelentőséggel, bár materiális szempontból az ő számukra sem — de figyelmeztetésül szolgált, hogy Wilson idealista elveit egyelőre távolról sem teszik magukévá Európa népei.

A békeszerzők ott követték el a legnagyobb hibát, hogy munkájukkal nem mentek tovább Kelet-Európánál, Szovjet-Oroszország határánál. A Németországgal kötött fegyverszünet érvénytelenítette a breszt-litovszki békét, de más nem lépett a helyébe. A győztesek nem tudták eldönteni, hogy tárgyaljanak a bolsevikokkal vagy pusztítsák el őket. Végül egyiket sem tették. Wilson és Lloyd George meg akarta hívni a bolsevikokat és a különböző oroszországi ellenforradalmi erőket a Márvány-tenger egyik szigetén, Prinkipon tartandó konferenciára. A bolsevikok ráálltak. A „fehérek” nem voltak hajlandóak elmenni, és Clemenceau támogatta őket. A konferenciára nem került sor. Aztán jött egy zűrzavaros intervenció kísérlet, amelynek jórészt Winston Churchill volt a mozgatója. A hatalmas költségen kívül más eredménye nem volt, csak az, hogy elidegenítette a bolsevikokat a világ többi részétől. A konferencia meghúzta a Curzon-vonal néven ismert méltányos etnikai határvonalat Oroszország és Lengyelország között. A lengyelek nem fogadták el, és 1921-ben jelentős területeket foglaltak el a vonalon túl — későbbi vesztekre. A polgárháborútól és a rákövetkező éhínségtől kimerült Szovjet-Oroszország kénytelen volt elfogadni a breszt-litovszki békében rákényszerített határok jó részét. Kiközösített maradt, nem vettek tudomást a létezéséről. Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a legtöbb európai ország elméletben 1924-ben „elismerte” Szovjet-Oroszországot. Az Egyesült Államok kitarzott 1933-ig, Csehszlovákia pedig különös módon egészen 1936-ig. Mélyebb értelemben a nem kommunista világ mind a mai napig nem „ismerte el” Szovjet-Oroszországot. Ez volt 1919 legfontosabb öröksége. Lenin már a kezdettől fogva arra törekedett, hogy rivális világpolitikai rendszert hozzon

208. Ő példát mutatott, aztán Mussolini követte: Gabriele d'Annunzio Fiumében.

209. Japánok és amerikaiak Vlagyivosztk utcáin

létre. A fennálló világ politikusai ahelyett, hogy megpróbálták volna visszanyerni Szovjet-Oroszországot, elvégezték Lenin munkáját, és még jobban elszigetelték az országot. Amikor Szovjet-Oroszország nagyhatalomként jelent meg a világban, nem volt számára hely. Innen ered minden mai gondunk.

Túl mindezen, milyen hatással volt az első világháború az emberiség sorsára? A kortársak csak az iszonyú pusztítást látták, amely sújtotta őket. A veszteséglista addig ismeretlen méreteket öltött: Franciaország és Németország egyaránt másfél-másfél millió embert veszített el, s ez súlyosabban érintette a kisebb lakosságú Franciaországot. A brit birodalom majdnem egymillió embert veszített, ebből Nagy-Britannia egymaga háromnegyed milliót. Oroszország valószínűleg többet veszített, mint a többiek együttevén. Az amerikai veszteség csekély volt, csupán 88 000. Hozzávéve még azt a sokkal több milliót, akit megnyomorított a háború, a veszteségek döbbenetesnek rémlettek. Mégsem hagytak maradandó sebhelyet. A háborús veszteségek egyik nemzetet sem ütötték ki tartósan a nagyhatalmak sorából, bár Franciaországot kis híján. A fiatal férfiakat most könnyebben lehetett nélkülözni, mint a világ történelme során bármikor, még ha ez brutálisan hangzik is.

Az anyagi pusztulás még kevésbé volt maradandó. Noha ez is elrémítette a kortársakat, viszonylag kis mértékű volt. Európa térképén a pusztulás zónái csak apró fekete foltok: Északkelet-Franciaország, Lengyelország és Szerbia egyes részei, Olaszország egy eldugott sarka. Ezzel szemben ott voltak, ha nem olyan feltűnően is, az új ipari erőforrások, amelyeket a háború hívott életre. Viszonylag rövid időn belül eltűnt a pusztítás nyoma, olyannyira, hogy nemsokára szinte alig lehetett jelét látni, hogy valaha is világháború volt. 1925-re a legtöbb ország termelése túlszárnyalta a háború előtti. 1927-

210. Lenin Moszkva utcáin

211. 212. Halál és éhínség Oroszországban

213. Vasútállomás a Somme-nál a háború végén

re még Szovjet-Oroszország is elérte az 1913-as szintet. A háború végén az olyan messzire tekintő emberek, mint J. M. Keynes, a közgazdász, úgy vélték, hogy a jövő nagy gondja az általános szegénység lesz. Úgy képzelték, hogy mindörökké megfogyatkoztak a termelőerők. Ehelyett tíz éven belül a túltermelés lett az emberiség nagy gondja. A háború, ahelyett, hogy meggyöngítette volna a gazdasági erőforrásokat, a kelleténél jobban serkentette őket. Gazdasági téren a háború nem a termelőerőkre mérte a legsúlyosabb csapást, hanem a szemléletre. A pénzügyi stabilitás régi rendje megingott, és soha nem állt helyre. A két háború közötti időszak nagy árnyékai a devalválódások, a jóvátételek, a hadiadósságok voltak — csupa agyszülemény, amely különvált a bányák, gyárak realitásától. Az európai életszínvonal azonban még így is magasabb volt, mint korábban bármikor.

1919-ben az emberek gazdasági katasztrófára és társadalmi megrázkódtatásokra egyaránt számítottak. Félték, hogy a „bolsevizmus” végigsöpör Európán — néhányan pedig remélték. Sem a félelmek, sem a remények nem váltak valóra. Létrejött egy rövid életű Tanácsköztársaság Magyarországon, egy még rövidebb életű Bajorországban. Máskülönb a bolsevizmus megállt Szovjet-Oroszország határainál. A magántulajdon és a kapitalista rendszer fönmaradt. Kelet-Európa nagy arisztokratái elveszítették birtokaikat, rendszerint kártalanítás után; a lengyelek, a magyarok és a keleti németek még így is megúszták. A változások korlátozottak voltak, és szigorúan megmaradtak politikai szinten. A háború előtt csak egyetlen köztársaság volt Európában, Franciaország; vagy ha ideszámítjuk az 1908 utáni Portugáliát és Svájcot, három. A háború után több volt a köztársaság, mint a monarchia. A háború előtt négy császárság volt Európában; utána egy sem. A Habsburg-monarchia széthullott nemzetállamokra; az Oszmán Birodalom magjából lett a nemzeti Törökország; Oroszország és Németország valamicskét megfogyatkozva ugyan, de megmaradt, ám nem császárság néven. Az angol király maradt meg a világ egyetlen császáranak, ő lévén az India Császára cím birtokosa; de az a cím sem élt tovább egy emberöltőnél. Látszatra mindez a demokrácia diadalát jelezte. Aztán néhány éven belül számos demokrácia átalakult diktatúrává. Az emberek ezért gyakran okolták a háborút, alighanem igazságtalanul. A régi uralkodó osztályok

214. 215. Győzelmi felvonulás Londonban
1919-ben

216. Zavargások Franciaországban 1921-ben

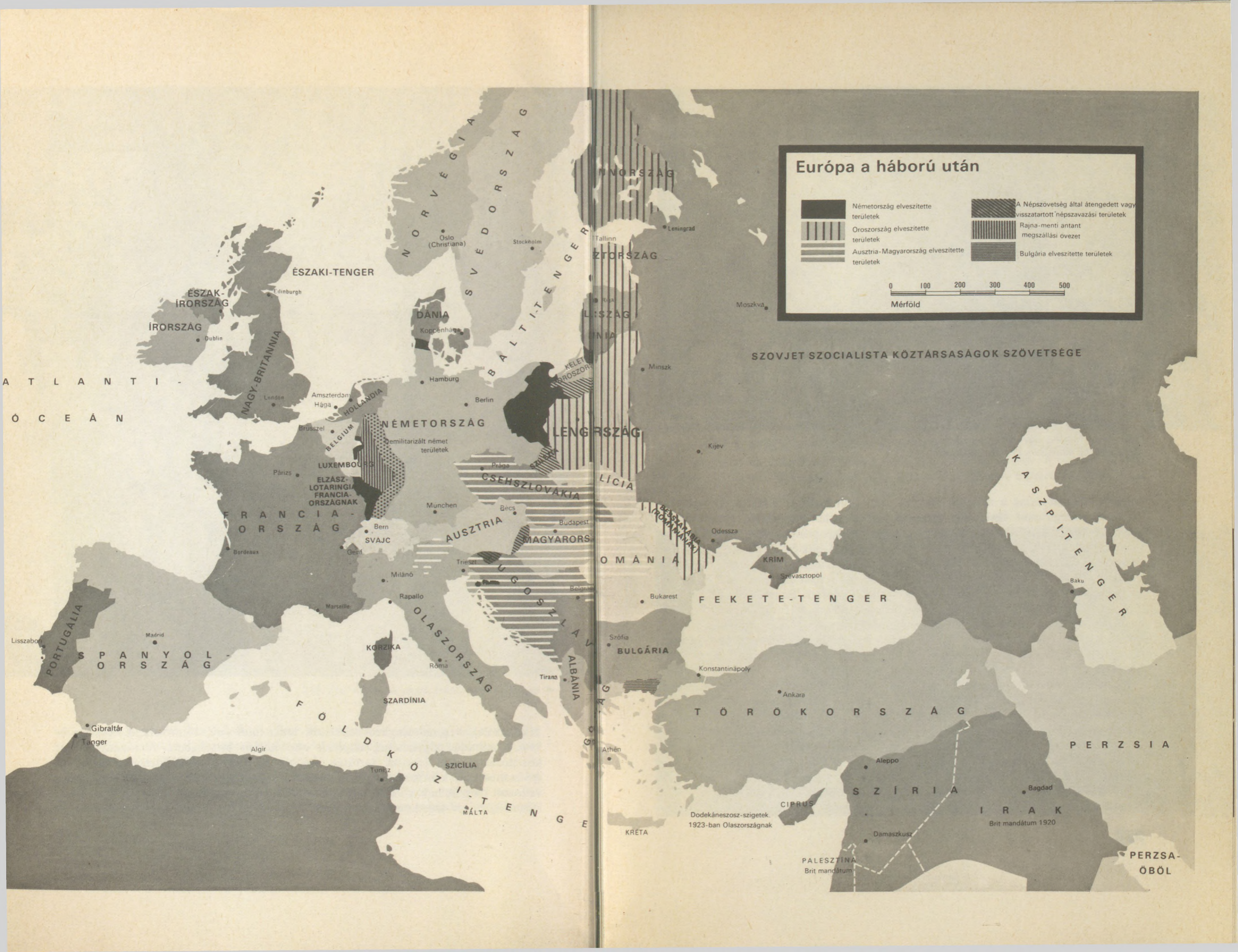
217. 218. Általános sztrájk Londonban 1926-ban ►

tekintélye már régóta hanyatlott. Amikor ők leléptek a színről, a diktatúra és a demokrácia is eséllyel pályázhatott a helyükre. A háború legfeljebb fölgyorsította azt, ami amúgy is végbement volna.

Az első világháború középpontjában lényegében Németország állt. Az antant azért küzdött, hogy visszaszorítsa; a németek azért, hogy a gazdasági erejükkel arányos politikai hatalomhoz jussanak. A háború nem segítette elő „a német kérdés” megoldását.

Ellenkezőleg, végeredményben nehezebbé tette, mint volt. Németország egységes és kevély maradt, nagyhatalmi erejének csorbítatlan birtokában. A rákényszerített korlátozások nem lehettek tartósak, hacsak az 1919-es győzők nem akarták új erőfeszítésekkel kierőszakolni őket. Ráadásul az erőegyensúly Németország javára változott meg. A háború előtt egy volt az öt európai nagyhatalom közül; most egy a három közül, és szemlátomást megelőzte a többit. Lehet persze, hogy a háború előtt

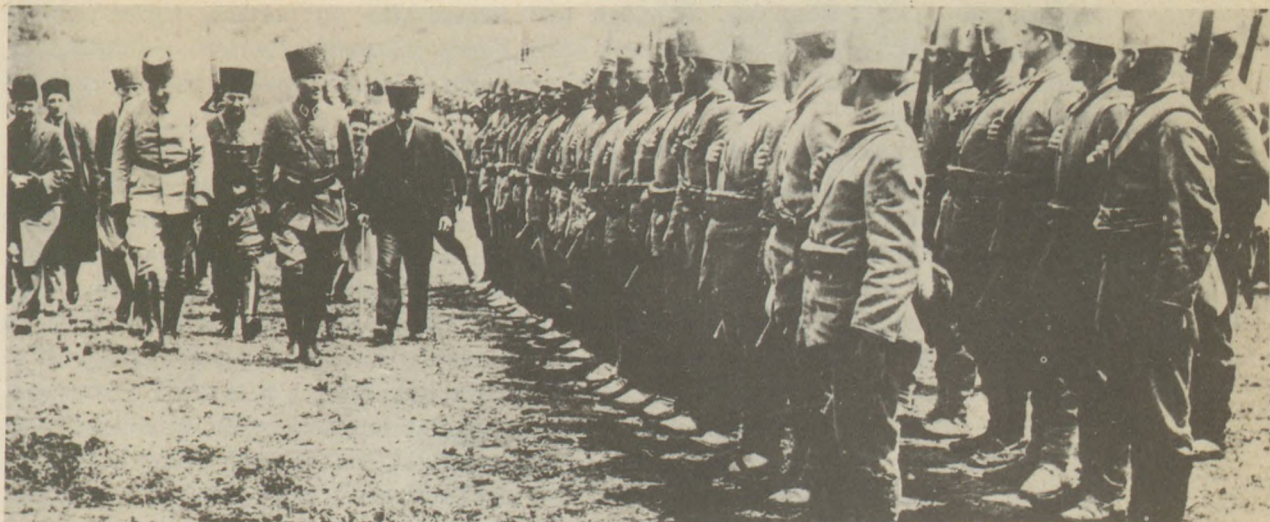

219. Károlyi Mihályt, egy nem éppen demokratikus ország demokratikus vezetőjét kikiáltják Magyarország elnökének (1918. november)

Ausztria-Magyarország a németek csatlósa volt, nem pedig vetélytársa. Oroszország azonban kétségtelenül egyensúlyi tényező volt keleten, megerősítve Franciaország nyugati szerepét. Most Oroszországgal nem lehetett hagyományos politikai tényezőként számolni. Olaszország sem sokat számított. Franciaországnak egyedül kellett kiegyensúlyoznia Németországot. Más lett volna a helyzet, ha a két angolszász ország a békében is kitarat amellett, amiért kiálltak a háborúban. Ez azonban nem történt meg. Az angolok, miután végigharcoltak egy hatalmas háborút, úgy döntöttek, hogy ebből egy elég volt. Csak arra törekedtek, hogy összebékítsék Németországot és Franciaországot, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy engedményeket kellett tenni Németországnak Franciaország rovására. Az amerikaiak tovább mentek. Megtagadták Wilson művét, és ismét elszigeteltségbe húzódtak vissza. Amikor új nehézségek merültek föl, csak arra telt tőlük, hogy kritizálják a többieket, de tenni semmit sem tettek.

Közvetlenül a háború után ezek a gyakorlati nehézségek lényegteleneknek látszottak. Noha a békeszerzők nem tudták megoldani a német kérdést, néhányan, az élükön Wilsonnal, úgy vélték, sikerült megoldaniuk egy súlyosabb problémát: a háborúét. Arra számítottak, hogy a Népszövetség a jövőben megóvja a világot a háborútól. A Népszövetséget már a megalakulásakor nagy csapás érte, amikor az amerikaiak nem voltak hajlandóak belépni, habár a csapás nem feltétlenül volt akkora, mint később állították. A Genfben megnyilvánult brit politika, és még inkább a brit domíniumok politikája arra enged következtetni, hogy még egy angolszász nagyhatalom csatlakozása nem sokkal járult volna hozzá, hogy a Népszövetség hatékony eszköz legyen az agresszió

220. Kemal (Atatürk) útban afele, hogy „népének atyja” legyen

ellen. Az évek előrehaladtával a Népszövetség tagjai két komoly nehézséggel kerültek szembe. Az első az a kérdés volt, hogy melyik a béke útja: a fennálló helyzet védelme vagy felülvizsgálata? Határozottak legyenek az államférfiak vagy engedékenyek? Az ellenállást vagy az engedményeket válasszák? Felváltva döntöttek az egyik és a másik mellett, a jelek szerint mindig rosszul. A másik nehézség még alapvetőbb volt. Az embereknek előzőleg azt mondták, hogy az első világháború után nem lesz több háború. Később azt mondták nekik, hogy ennek érdekében készen kell állniuk az újabb harcra. A harmincas évek jelszava a „kollektív biztonság” volt. Más változatban „állandó háború az állandó béke

221. Eszmények a gyakorlatban: a Népszövetség első tanácskozása 1920-ban

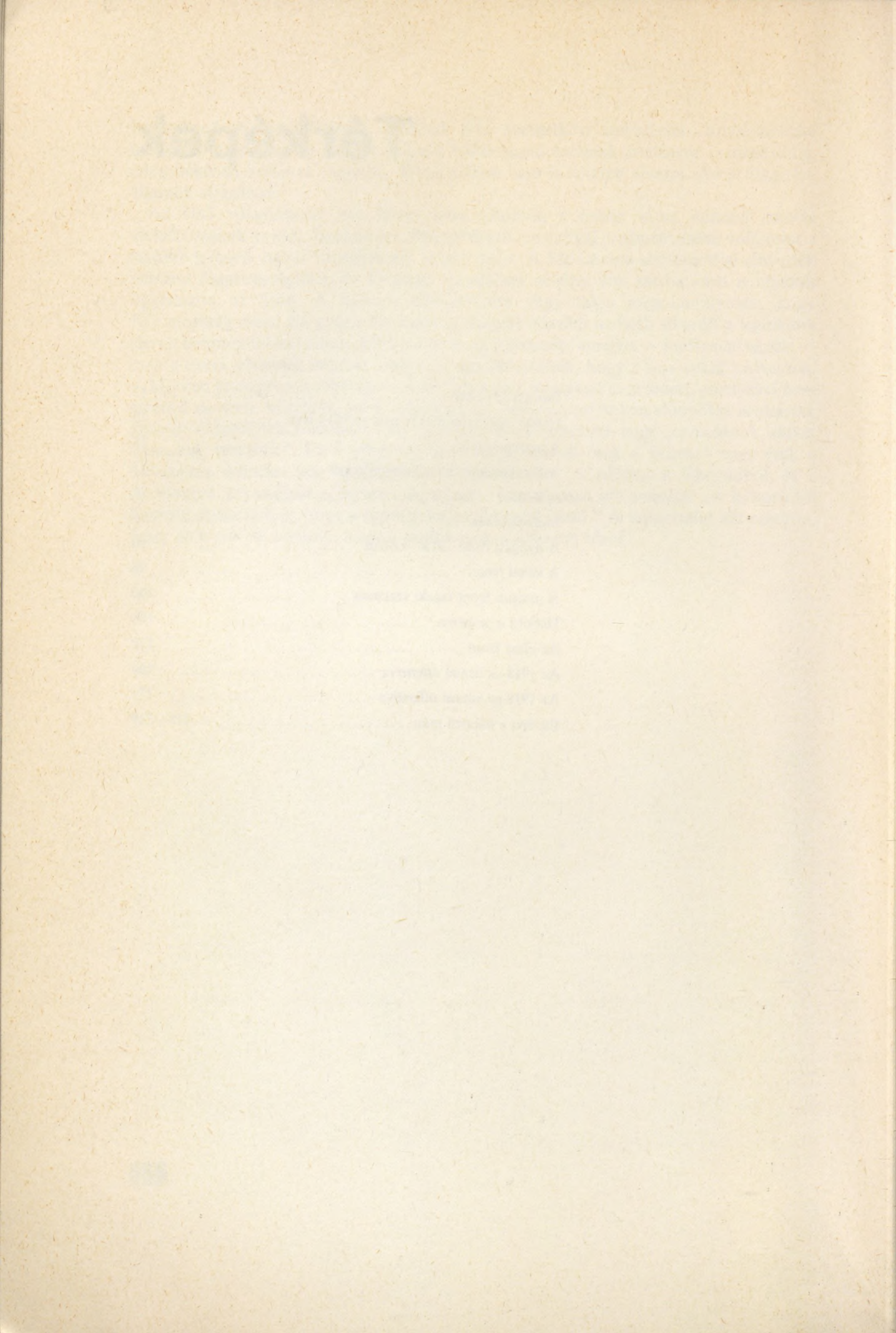
érdekében”. A Népszövetség, akárcsak más nemzetközi szervezetek, többé-kevésbé használható eszköz volt a nagyhatalmak békés kapcsolatainak intézésére — mindaddig, amíg békében kívántak maradni. Ennél többet nem is lehetett elvárni tőle a független államok világában.

Az első világháború sem hozta létre Utópiát, s ebben társa minden emberi vállalkozásnak az idők kezdete óta. Prózaibb szinten sokkal eredményesebb volt, mint a legtöbb háború, habár kétségtelenül túlzott árért. A Monarchia elnyomottjai elnyerték nemzeti függetlenségüket; az Oszmán Birodalom néhány volt tartománya is elindult ugyanazon az úton. A háború elhalasztotta vagy talán megakadályozta, hogy Németország maga alá gyűrje Európát. A leggyakorlatibb hadicélt sikerült a leginkább elérni: Belgium fölszabadult. A belga volt az egyetlen nép, amelyet — királyával együtt — csak a tiszta hősiesség indított harcra, és megérdemelték, hogy a sors nekik kedvezzen.

Minden országban a többség önzetlen célok szolgálatában szenvedett, amelyeket nem értettek egészen. Mindenki jobb világot akart, ugyanakkor sokan előnyöket is akartak szerezni hazájuknak. Ludendorff azt mondta a brit katonákról, hogy „oroszlánok, akiket szamarak vezetnek”. Ez a jellemzés nem korlátozódott csak a britekre vagy csak a katonákra. Minden nép ugyanabban a cipőben járt. A háború a tábornokok és a politikusok képességeit egyaránt meghaladta. Clemenceau azt mondta: „A háború túl komoly dolog ahhoz, hogy a tábornokokra lehessen bízni.” A tapasztalat azt mutatta, hogy ahhoz is túl komoly, hogy a politikusokra lehessen bízni.

Térképek

Európa 1914-ben	16—17
Német előrenyomulás nyugaton 1914-ben	26
A marne-i csata	28
A Dardanellák és Gallipoli-félsziget	57
A Balkán	76
Mezopotámia	81
A nyugati front 1915—17-ben	90
A keleti front	96
A nyugati front északi szakasza	100
Háború a tengeren	106
Az olasz front	150
Az 1918-as német offenzíva	166
Az 1918-as antant offenzíva	179
Európa a háború után	218—219

Képek

A szerző köszönetét fejezi ki az alábbi személyeknek és intézményeknek, hogy hozzájárultak a képek közzléséhez

- Imperial War Museum (13, 17, 20, 21, 22, 27, 28, 30, 38, 39, 40, 42, 46, 55, 58, 59, 64, 70, 71, 76, 77, 79, 86, 89, 98, 99, 102, 105, 106, 108, 115, 116, 134, 135, 137, 138, 144, 147, 160, 162, 165, 166, 168, 169, 175, 182)
- British Museum (56)
- Radio Times Hulton Picture Library (Címlapkép, 7, 10, 14, 16, 32, 37, 40, 43, 50, 52, 53, 62, 75, 81, 82, 87, 92, 93, 96, 100, 103, 117, 118, 119, 121, 125, 126, 127, 129, 136, 142, 150, 152, 155, 158, 161, 163, 164, 167, 173, 176, 177, 178, 180, 186, 190, 191, 195, 198, 199, 200, 201, 203, 206, 214, 215, 220)
- Gernsheim Collection (3, 113, 131, 156, 174, 187, 189, 202, 208, 211, 212, 216)
- Paul Popper (11, 12, 68, 114, 143, 205)
- Camera Press (47, 97, 101, 104, 145, 146, 148, 159, 192, 193, 210, 213)
- P. A.-Reuter (4, 112)
- Mirrorpic (63, 196, 221)
- Associated Newspapers (88, 130)
- Keystone Press Agency (154)
- Rex Features (185)
- Fox Photos (217, 218)
- T. Jarvis (48, 60)
- Paul Tábori (29, 41, 44, 67)
- Dr Geoffrey Morey (54)
- J. W. Dickenson (72)
- Dr H. von Kotze (74, 84, 157)
- Edmond Kapp (132)
- C. A. Sinfield (197)
- National Archives, Washington D. C. (209)
- Brown Brothers (15, 83, 85, 123)
- Bettmann Archive (69, 78, 109, 170)
- Culver Pictures (124, 181, 194)
- Gael Linn (110, 111)
- Bibliothèque Nationale (207)
- Collection Viollet (9, 18, 51, 90, 91, 94)
- Jacques Boyer (122)
- Museo Centrale del Risorgimento (65, 66)
- Bibliothek für Zeitgeschichte (26)
- Südd. Verlag Bild-Archiv (95, 179, 183)
- Ullstein Bilderdienst (5, 8, 19, 24, 25, 33, 45, 49, 57, 61, 73, 80, 107, 120, 133, 139, 140, 141, 149, 171, 172, 188, 204)
- Bildarchiv d. Oesterreicher Nationalbibliothek (1, 2)
- Hungarian News and Information Service (219)
- Tass News Agency (128, 151, 153)
- Bapty & Co. Photo Archives (5, 6, 23, 31, 34, 35)

Kanon

Mutató

- Abukir 35
Addison, Christopher 119
Adenauer 206
Afrika 37, 202
Aisne folyó 29, 31
Aisne-i csata 133—134, 175
Albánia 76
Alexandria 60
Allenby tábornok 159, 187
Amerikai Egyesült Államok
— semlegessége 38, 85
— és a tengeralattjáró-háború 57, 90, 116, 121
— és Írország 111
— és a kompromisszumos béke 118, 120—121
— hadüzenete Németországnak 128—129, 128, 129, 130, 131
— és az 1918-as hadjárat 169, 180
— és a fegyverszüneti tárgyalások 182—186
— választás 187
— és a Népszövetség 224
Antant
— terve a Monarchia és az Oszmán Birodalom szétदारabolására 122
— és a császári hatalom összeomlása 173, 188—189
— és a fegyverszünet 191
Antwerpen 23, 24, 30
Anzac-kikötő 72, 79
Apis (Dimitrijevic) 11
Arabok 87
Ardennek 21
Argonne 180
Arhangelszk 79
Arras 62, 169
Arras-i csata 133
Asquith 44, 85, 112
— haditanácsa 24
— koalíció-alakítása 64
— és Kitchener 77—78, 112
— és Haig 80
— bukása 120
— és Robertson 166
Aubers 62
Audacious 35
Ausztrália 37, 202
Ausztria-Magyarország
— hadüzenete Szerbiának 14
— hadüzenete Oroszországnak 19
Bagdad 87
Balfour 172, 187, 225
Balkán-háborúk (1912—1913) 15, 75
Bapaume 99
Barbusse 135
Beatty tengernagy 107, 202
Beaverbrook, Lord 119
Bécs 189
Belga-Kongó 118
Belgium
— Németország szabad áthaladási követelése 19
— belga menekültek 43, 43
— amerikai együttérzés 85
— a háború után 226
Berchtold gróf 44, 45
Berlin 192
Bethmann Hollweg 44, 85, 45
— és a háború kitörése 14, 19
— és a kompromisszumos béke 54, 120
— és a tengeralattjáró-háború 57, 116—118
Biliński gróf 189
Billing, Pemberton 174
Birkenhead, Lord, *lásd* Smith, F. E.
Bordeaux 27
Bosznia 11
Bottomley, Horatio 41, 199, 41
Breslau 34
Breszt-litovszki béke 161—163, 193, 195, 215, 163
Briand 82, 91—92, 119, 127, 91
Brooke, Rupert 41, 103
Bruszilov tábornok 95—97, 112, 95
Bukaresti béke 193
Bulgária 75, 82, 181, 209
Bülow tábornok 27
Bülow, von herceg 140
Cadorna tábornok 126, 150, 127
Caillaux 156
Calais 126
Cambrai 147, 149
Caporettói csata 150, 151

- Casement, Sir Roger 111—112
 Cavan, Lord 189
 Champagne 62, 73
 Chantilly 71, 89, 91
 Chotek, Sophie grófnő 11, 10
 Churchill, Winston 40, 199, 121
   — és Antwerpen 30
   — és a Dardanellák 50—51, 59, 79
   — és az oroszországi intervenció 215
 Clemenceau 180—181, 156
   — miniszterelnöksége 156—157
   — politikája 158—159
   — és Foch 168, 175, 177
   — és a fegyverszünet 187
   — a békekonferencián 199—200, 205—206, 200
 Compiègne 191
 Conrad von Hötzendorf 20, 94
 Coroneli csata 35
 Cradock tengernagy 35
 Crecy 35
 Curzon, Lord 119, 144, 197
 Curzon-vonal 215
 Czernin 162
- Csehszlovákia 172, 189, 209, 215
   — Cseh Nemzeti Tanács Párizsban 111
 Cseljabinszk 172
- Dalmácia 66
 Damaszkusz 182, 187, 188
 D'Annunzio 66, 215
 Danzig 207
 Dardanellák 50—51, 62—64, 71—72, 76—79, 87,
   188, 57
 Delcassé 82
 Diaz tábornok 150
 Doullens 168
 Dublin 111
 Duna folyó 19, 76, 188
- Ebert 191, 208
 Egyiptom 37, 87
 Elzász 122, 156, 193, 206
 Emden 34
 Erzberger 140, 191, 193
 Esperey, Franchet d' tábornok 181, 184
 Eufrátesz folyó 79, 187
- Falkenhayn tábornok 53, 102, 18, 115
   — vezérkari főnöki kinevezése 30
   — és a keleti front 53—54, 69—70, 82—83
   — és Verdun 90—93, 112
   — menesztése 84, 112
 Falklandi csata 35
 Fejszál emír 187
 Ferdinánd király 75, 74
 Ferenc Ferdinánd főherceg 11—12, 10
 Ferenc József császár 44, 138
- Festubert-i csata 62
 Finnország 152
 Fisher tengernagy 34, 35, 59, 63
 Fiume 214
 Flandria 89, 119, 147, 164, 165, 170, 175, 180
 Foch tábornok 143, 151
   — és a somme-i csata 99
   — főparancsnoksága 166, 168
   — és a német offenzíva 170, 175
   — offenzívája 178—180
   — és a fegyverszünet 182, 186, 191—193, 193
 Franciaország
   — hadüzenete Ausztria-Magyarországnak 19
   — kormány menekülése Bordeaux-ba 27
   — politikai helyzete 1916 őszén 119
   — a fegyverszünet ünneplése 195—196
 French, Sir John tábornok 44, 49, 58, 89, 147, 25
   — és a mons-i csata 25, 27
   — és a marne-i csata 29
   — és az első ypres-i csata 31
   — és az 1916-os tavaszi hadjárat 61—62
   — és a loos-i csata 73—75
   — menesztése 79—80
- Galícia 34, 70, 97
 Gallieni tábornok 28, 91, 27
 Gallipoli-fsz. 51, 63, 65, 71—72, 75, 78—79, 87
 George, David Lloyd 84, 88, 121, 200
   — a háború támogatása 41
   — a „nyugati” stratégia ellen 50
   — mint hadianyagügyi miniszter 64—65, 85—86,
   63
   — mint hadügyminiszter 112
   — miniszterelnöksége 119—121, 123, 125
   — és Nivelles 126
   — konvojok föllállítása 136—138
   — és Haig 144—146, 151—152, 167
   — és a Legfelső Haditanács 151, 156
   — és a hadicélok 156
   — és a fegyverszünet 181, 187
   — és az általános választás 196
   — a békekonferencián 199, 202, 206—208, 211
 Glasgow 85
 Goeben 34, 35
 Gorlice 69—70, 89
 Görögország 65, 76
 Grey, Sir Edward 120
 Groener tábornok 114, 208
 Guillaumat 180—181
 György, V. király 47, 80, 126, 144, 166
- Haig, Sir Douglas tábornok 81, 88, 145
   — és a géppuskák 65
   — és a loos-i csata 73—75
   — főparancsnoksága 80
   — és a somme-i csata 89—90, 97—102
   — és az 1917-es flandriai offenzíva 119, 126, 142—
   148

- és Nivelles 126—127
 — és a német offenzíva 165—168, 170
 — és az 1918-as antant offenzíva 178—179
 — és a fegyverszünet 186
- Hamilton, Sir Ian tábornok 60, 62—63, 71—72, 76, 59
- Hampshire 112
- Hankey, Sir Maurice 119
- Hardie, Keir 85
- Hazebrouck 170
- Helles-fok 79
- Henderson, Arthur 119
- Hercegovina 11
- Hindenburg tábornagy 18, 33, 207
 — és a keleti front 32, 69
 — mint a győzelem jelképe 44, 84, 116, 118
 — mint vezérkari főnök 112—114, 140, 165
 — és a versailles-i béke 208
- Hindenburg-vonal 114
- Hipper tengernagy 104, 106
- Hitler, Adolf 207, 207
- Hoffman tábornok 32, 140, 157, 162
- Hogue 35
- Hollandia 30, 36
- Hoover, Herbert 85, 83
- House ezredes 151
- Hughes, William Morris 202
- India 175
 — indiai csapatok Franciaországban 37
- Írország 84, 111—112, 110, 113, 114
- Isonzói csaták 69, 94
- Isztria 69
- Japán 37, 162, 172, 201
- Jellicoe, Sir John tengernagy 104—107, 136, 143, 144, 107
- Jeruzsálem 159
- Joffre tábornok 20, 44, 82, 84, 83, 88
 — és a határütközetek 21
 — és a marne-i csata 28—32
 — és a britek 49, 89
 — és az 1915-ös hadjárat 58, 60—61, 71, 73, 79
 — és Verdun 91—92, 94
 — és a somme-i csata 89—90, 142
 — menesztése 119
- Jugoszlávia 210
- Jütlandi csata 103—107
- Kamenyev 153
- Kanada 37
 — kanadaiak elfoglalják a Vimy-gerincet 133, 134
- Károly főherceg (később császár) 138, 171, 173, 74
- Károlyi Mihály 189, 220
- Kárpátok 34
- Kaukázus 58, 59
- Kemál (Atatürk) 221
- Kerenszkij 140—142, 152—153, 143
- Keyes 76—77, 173—174
- Keynes, J. M. 214
- Kiel 140, 190
- Kína 35, 37
- Kitchener, Earl tábornagy 83, 84, 81
 — és Sir John French 27, 29
 — és Antwerpen 30
 — és az új hadsereg 40—41, 41
 — és a Dardanellák 59—60, 71, 77—78
 — és a koalíciós kormány 63
 — és Joffre 49, 73
 — hatalmának megnyirbálása 78, 79
 — és Haig 89
 — halála 112
- Kluck, von tábornok 23, 27—29, 18
- Konstantinápoly 60, 66, 75, 82, 87, 188
- Korfu 76
- Kornyilov 152
- Kut 79
- Kühlmann 161—162, 176
- Landsdowne, Lord 119, 155, 157
- Law, Andrew Bonar 119, 200
- Le Cateau-i csata 25
- Ledebour 209
- Lengyelország 70, 84, 118, 122, 162, 206—207, 211, 212
- Lenin 142, 211—212, 134, 144, 160, 213
 — emigrációban 44, 111
 — visszatérése Oroszországba 133, 152
 — és a bolsevik forradalom 152—154
 — és a breszt-litovszki béke 162
- Liebknecht, Karl 123, 122
- Liège 23, 91
- Londoni
 — békeünnepségek 194, 195
 — általános sztrájk 218
 — győzelmi felvonulás 215
 — titkos egyezmény 67
- Loos-i csata 73—75, 79, 73
- Lotaringia 21, 118, 122, 156, 206
- Ludendorff tábornok 125, 142, 159, 18, 33, 164
 — elfoglalja Liège-t 23
 — és a keleti front 32, 69, 83—84
 — vezérő hadbiztosi kinevezése 112—114, 125
 — és Lengyelország 118
 — és a tengeralattjáró-háború 123
 — és Lenin 133
 — és Bethmann bukása 140
 — és a flandriai offenzíva 147
 — és Olaszország 150
 — és a breszt-litovszki béke 159
 — és az 1918-as német offenzíva 165, 166, 168—171, 175—179
 — és az 1918-as antant offenzíva 179—180
 — és a fegyverszünet 180—181, 186, 195
 — menesztése 189—190
- Lusitania 57, 121, 55

- MacDonald, Ramsay 205
Macedónia 75—76
Mackensen, von tábornagy 116
Macneill, John 111
Magyarország
— függetlensége 189
— és a trianoni béke 209
Man-sziget 42—43
Mantoux professzor 200
Marinetti 67
Marne folyó 175, 178
Marne-i csata 28
Masaryk professzor 111, 191
Maubeuge 29
Mazuri-tavak 32
McKenna, Reginald 119
Messines 144—145
Meuse folyó 24, 73, 91
Mexikó 129
Michaelis 140, 141
Miklós, II. cár 54, 70, 95, 118, 122, 130—133, 68
Miksa badeni herceg 182—185, 190—191
Milner, Lord 119, 155, 168
Moltke, von tábornok 14, 19, 20, 27, 29—30, 32, 44, 18
Monash, Sir John 178
Monro, Sir Charles 77
Mons 178, 193
Mons-i csata 25
Mosul 87, 187
Moszkva 162, 213
Murmanszk 79
Mussolini 66
- Nagy-Britannia
— hadüzenete Németországnak és Ausztria-Magyarországnak 19
— és a tengeri háború 35—36
— és a háborús erőfeszítés Lloyd George alatt 64—65
— és a sorozás 86
— 1916-os politikai helyzete 119—120
— a fegyverszünet ünneplése 194
- Namur 91
- Németország
— hadüzenete Oroszországnak és Franciaországnak 19
— előrenyomulása Belgiumon át 21, 23—24
— és a tengeri háború 34—36
— Zeppelin-támadásai 1914—1916-ban 56, 53
— fegyverszünete Oroszországgal 157
— a tizennégy pont elfogadása 182—184
— a berlini forradalom 190, 192
— fegyverszünete az antanttal 193
- Neuve Chapelle-i csata 61
Nivelles tábornok 120
— francia főparancsnoki kinevezése 119, 121, 123
— tervei az offenzívára 126—127
— Haig fölé helyezése 126, 144
— aise-i offenzívája 133—134, 171
- Northcliffe, Lord 63, 161, 171
- Nyikolaj nagyherceg 20, 39, 49, 58, 70
- Olaszország 66, 67
— a hadviselő felek vetélkedése a szövetségért 66
— hadüzenete Ausztria-Magyarországnak 67
— az isonzói offenzíva 94
— Caporetto 150, 151
— a fiumei vita 210
- Oroszország
— mozgósítása Ausztria-Magyarország ellen 14
— és Galícia 34
— és a Bruszilov-offenzíva 95—97
— forradalma 130—133, 152—154, 132, 134, 152, 153, 154
— fegyverszünete Németországgal 157
— Szovjet-Oroszország elismerése 211
- Orkney-szigetek 112, 174
Orlando 199, 200
Ostende 142, 174
Oszmán Birodalom, lásd Törökország
- Painlevé 127, 156
Palesztina 79, 159
Pankhurst, Christabel 65
Passendale 146, 147, 170
— lásd még Ypres, harmadik csata
Párizs 27, 28, 29, 111, 175, 195, 196, 218
Pershing tábornok 168, 169, 178, 180, 186, 172
Perzsa-öböl 37
Perzsia 79
Pétain tábornok 151, 91
— és Verdun 92, 94
— francia főparancsnoksága 134—135
— és Haig 143, 166—168
— és az 1918-as antant offenzíva 178, 181
- Péter király 76, 189, 77
Pétervár 133, 153, 162
Piave folyó 150
Plumer, Sir Herbert tábornok 145
Poincaré 70, 156
Pula 189
Portugália 170
Prága 189
Princip, Gavrilo 12, 12
Prinkipo 211
Prittitz, von tábornok 32
Przemysł 69
- Radek 163
Rajna-vidék 185—186, 206
Rapallo 151, 152
Rathenau 39, 38

- Rawlinson tábornok 97, 99—101
 Rethondes 191
 Rhyl 199
 Ribot 127
 Riga 142, 152
 Robeck, Sir John de tábornok 60, 59
 Robertson, Sir William tábornok 62, 79
   — vezérkari főnöksége 78
   — és a Dardanellák 104
   — és Haig 97
   — és Lloyd George 112, 126, 151
   — stratégiája 119, 123
   — és Nivelles 127
   — menesztése 166
 Romanovok 97
 Románia 112, 163, 209
 Runciman, Walter 119
 Russel, Bertrand 123

 Saar-völgy 206
 Saint-Mihiel-i csata 62, 179
 Saint-Nazaire 27
 Santung 37, 201
 Sarraill tábornok 76, 180
 Scapa Flow 35, 104, 138, 201
 Scarborough 35
 Scheer tengernagy 103—107, 173
 Schleswig 36, 59
 Schlieffen, von tábornagy 15, 16, 23, 27
 Shaw, George Bernard 44
 Sims tengernagy 136
 Sínai-félsziget 79
 Smith, F. E. (Lord Birkenhead) 112, 197
 Smith-Dorrien, Sir Horace tábornok 62
 Smuts 144, 202, 208
 Somme-i csata 89—90, 97—102, 98, 101, 102, 103, 104, 105
 Spa 191
 Spee, von tengernagy 35
 Stockholmi konferencia 142
 Stopford tábornok 71—72
 Suvla-öböl 72, 79, 71
 Svájc 111
 Sydney 35

 Szaloniki 50, 51, 65, 76, 79, 180, 181, 75
 Szarajevó 11—12
 Szerbia 11, 14, 19, 75—76, 82, 87
 Szibéria 172
 Szilézia 207, 208
 Szíria 87
 Szmolnij 153

 Sztálin 133, 163, 155
 Szezei-csatorna 58, 59, 79

 Tannenbergi csata 34, 33
 Thomas, Albert 88
 Tirol 66
 Tisza István 44, 45
 Townshend tábornok 79
 Törökország (Oszmán Birodalom)
   — hadba lépése 58
   — felosztása a szövetségesek között 87
   — a birodalom földarabolása 122
   — aláírja a fegyverszünetet 187
   — és a sévres-i béke 209
 Trieszt 66
 Trockij 97, 133, 152—155, 161—162, 144, 155, 163

 Új-Zéland 37
 Ukrajna 162, 163
 Ulster 111—112

 Valera, Eamon de 112
 Vallonok 85
 Vardar folyó 76
 Varsó 189
 Verdun 119
 Verduni csata 21, 91—94, 91, 92, 93, 94
 Versailles 151, 166
 Versailles-i béke 208—209, 210
 Vilmos, II. császár 13, 18
   — és a háború kitörése 14, 19
   — és Falkenhayn 30, 69, 70, 84, 90
   — kinevezi Michaelist 140
   — lemondása 193
 Vimy-gerinc 133, 134
 Visztula folyó 32
 Vittorio Veneto-i csata 189
 Viviani 44, 82
 Vlagyivosztojk 212

 Weimar 208
 Wemyss tengernagy 191
 Whytby-i apátság 35—36
 Wilson, Sir Henry tábornok 24, 147
 Wilson, Woodrow elnök 169, 182—187, 128, 198

 Ypres 31, 55, 62, 143—147, 148, 165

 Zágráb 189
 Zeebrugge 147, 174, 176
 Zimmermann, Alfred külügyminiszter 129
 Zinovjev, Grigorij Jevszejevics 153

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Felelős szerkesztő: Bojtár Anna · Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A borító- és a kötésterv Székely Edít munkája
Terjedelem 29.87 (A/5) ív
88.16331 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat, Budapest · Felelős vezető: Hazai György

A. J. P. Taylor:

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNIKÁJA

A hatalmas információs anyagot tömörítő kötet több mint harminc éven át készült, s a második világháború legfontosabb eseményei köré csoportosítva rajzolja meg az 1939 –1945 közötti évek történetét. Elemzi a háború előzményeit, részletesen foglalkozik kirobbanása körülményeivel, a harci cselekményekkel, a háborúban részt vevő országok politikájával, a Hitler-ellenes koalíció felülkerekedésével.

A szerző a háború alatt havonta tartott előadásokat Oxfordban és más városokban, majd a háború után összefoglalta ezt egy előadássorozatban, amely ugyan elveszett, de mindenképpen csírája volt e harminc év után összeállt munkának.

Az eredeti fényképfelvételek és a térképek jelentősen emelik a kiadvány értékét.

